

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

2 – 2018

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» № 2, 2018 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса. Протокол № 11 від 25.05.2018 р.

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Куц Г. М., д. політ. н., професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Лендъел М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацшишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Тихомирова Є. Б., д. політ. н., професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Чальцева О. М., к. і. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Dušan Leška, doc. PhDr., PhD., Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczyński, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПП від 27.01.2017.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Балашова О. В.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КІЛЬКІСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ.....	5
<i>Бондаренко С.В., Зайченко І.А., Назорняк Т.Л., Пачос Ю.В., Польовий М.А.</i> ЛЮСТРАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ	14
<i>Бусленко В. В.</i> УРЯД ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ).....	19
<i>Голечек Р.</i> СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	25
<i>Ємельянова Г. І.</i> ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА	30
<i>Кабанцева І. А.</i> НЕФОРМАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВНИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА VS НЕФОРМАЛЬНИЙ ДЕСТРУКТИВНИЙ ІНСТИТУТ КОРУПЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД МІЖІНСТИТУЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ.....	36
<i>Кравець А. Ю.</i> ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ БІОПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ	44
<i>Кушнар'юв І. В.</i> ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК СИСТЕМА ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ: ВАРІАТИВНІСТЬ ПРОЯВІВ	50
<i>Михальська В. В.</i> ПОСТКОНФЛІКТНІ УПРАВЛІНСЬКІ ПРАКТИКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ.....	55
<i>Малишенко Л. О., Голка В. Є.</i> ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ МЕРЕЖИ ЯК НОВІ ПРИНЦИПИ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ.....	61
<i>Мацішина І. В.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ СИМВОЛІЗАЦІЇ (1994 – 2004 рр.).....	68
<i>Окуньовська Ю. В.</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВА БАЗА ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЛЬЩІ	75
<i>Осмоловська А. О.</i> ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ КРАЇНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ	80
<i>Ярош Я. Б.</i> РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ.....	86

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Дяченко О. В.</i> СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ В ПОЛІТИЦІ.....	91
<i>Римаренко С. Ю., Савойська С. В.</i> КОМУНІКАТИВНА МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ МОЛДОВИ.....	97

**ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

<i>Андрієвський Т. Г.</i> ЦІЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	103
<i>Близняк О. А.</i> СХІДНИЙ НАПРЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА: ПОЛЬСЬКІ ІНІЦІАТИВИ.....	109
<i>Конопка Н. О., Костів Б. Б.</i> ПРОБЛЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АМЕРИКИ І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ	118
<i>Курандо О. С.</i> «ВЕЛИКА СТРАТЕГІЯ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США.....	125
<i>Літвін Л. А.</i> СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ.....	129
<i>Митко А. М., Кольцова І. І.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОНФОРМІЗМ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	135
<i>Рудько С. О.</i> ПИТАННЯ ІРЛАНДСЬКОГО КОРДОНУ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ BREXIT.....	140
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	146

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.1

УДК 329:336.1

Балашова О. В., Національний університет «Острозька академія»

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
КІЛЬКІСНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

У статті ставиться акцент на доречності застосування кількісної методології у політичній науці, наводяться численні аргументи інтерпретаційного потенціалу математичних формул для пояснення політичних процесів, особливо у спектрі порівняння та еволюції. Простежується очевидна історична закономірність між зростанням популярності застосування кількісної методології в політології, як от в період Чиказької школи, біхевіоризму чи в 1970 роки, коли дослідниками було запропоновано основні числові індекси для аналізу політичних реалій, з однієї сторони. Та між чисельністю наукових політологічних публікацій, з іншого боку.

Автор проводить аналогію із піками наукової активності та жвавістю запровадження кількісних індикаторів для вимірювання, зокрема партійної сфери. Детально аналізуються базові числові індекси, за допомогою яких можна описати стан, конфігурацію та еволюційний аспект партійних систем. Це перш за все – індекс ефективного числа партій, що дає уявлення про конкурентоспроможну кількість політичних партій в країні, і як наслідок про фрагментацію партійних систем та порівняльну динаміку її розвитку. Індекси фрагментації та поляризації, за допомогою яких можемо робити висновок про стабільність та усталеність парламентських коаліцій, а отже про злагодженість усієї політичної системи. Додатково розглядається індекс електоральної волатильності, що демонструє електоральні переваги населення та їх мінливість, і хоча на основі даного індексу важко говорити про вектор причино-наслідкових зв'язків та рівень кореляції між мінливістю виборчих орієнтацій та змінами в партійній системі, проте оцінка партійної системи у діапазоні стійкості/нестійкості вимагає врахування даного показника. Також задаються більш новітні індекси, що найчастіше застосовуються для оцінки рівня інституціалізації політичних партій та партійних систем, а також показників стабільності/плинності партійної системи. У цьому випадку основна увага приділяється дослідженням на урядовому рівні, а саме трьом основним компонентам – частота змін в уряді, правила (формула) за якими вони відбуваються та умови доступу, з метою потенційної альтернативи. Автор робить висновок, що сучасна політична наука неповноцінна без застосування кількісної методології, яка в свою чергу неможлива без якісної інтерпретації отриманих числових показників.

Ключові слова: партійна система, індекс ефективного числа партій, індекс фрагментації, індекс поляризації, індекс електоральної волатильності, індекс інституціалізації.

Незважаючи на скепсис відчизняних науковців, сучасна політична наука нерозривно пов'язана із кількісною методологією, проте, як демонструють результати західних досліджень – лише у поєднанні із якісною їх інтерпретацією. Партійний сектор в Україні, з кількісної точки зору, досліджений вкрай фрагментарно та вибірково, також помітним є брак методологічної літератури саме українською мовою. Серед західних науковців, що пропонують, досліджують та безпосередньо послуговуються кількісними методами для дослідження політичних партій та партійних систем найперше варто згадати П. Маєра [22], Р. Далтона [13], А. Чіарамонте [11] та К. Бертоа [7]. З українських – це Ю. Шведа [5], а також такі молоді науковці як Н. Шестак [6], М. Рогозін [3] та В. Лебедюк [1].

Метою цієї статті є дослідження доцільності оперування кількісною методологією в аналізі партійних систем, а зокрема розгорнутий опис класичних кількісних формул для характеристики партійної політики та розробка вказівок щодо практичного їх застосування.

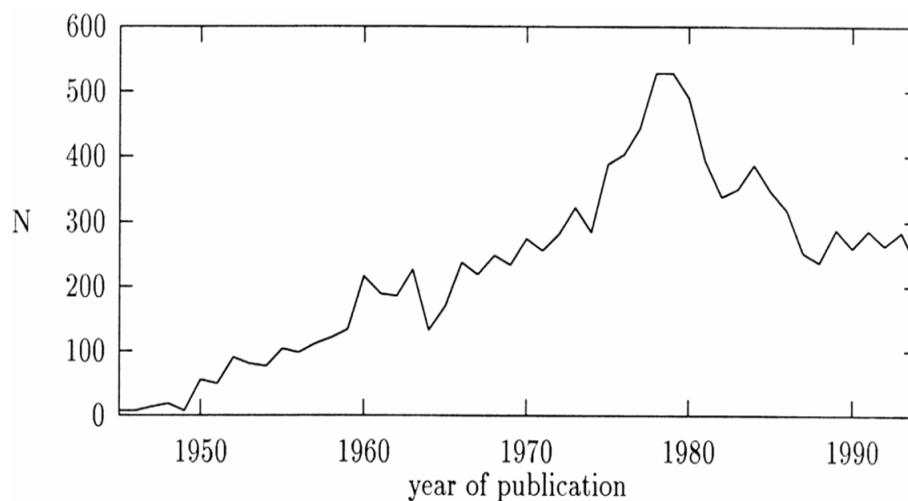
Як максимально влучно відзначив професор Скотт Гордон, автор фундаментального підручника «Історія та філософія соціальних наук», світ політики складається з важливих емпіричних загадок,

для змістовного пояснення та розуміння яких вчені застосовують різні набори теорій і методів [15, 629-30]. Кількісні методи в політичній науці найпершу апробацію пройшли ще із зародженням біхевіористичного підходу до дослідження політичної сфери. Умовною точкою відліку стала праця американського дослідника Чарльза Меррріама «Нові аспекти політики», що була опублікована в 1925 році. У книзі автор пропонує реконструювати методи політичного аналізу, наголошуючи на ширшому використанні статистики задля оптимізації емпіричних спостережень та вимірювань [30].

Ч. Меррріам зі своїми послідовниками, аналізуючи електоральні процеси, продемонстрували беззаперечні переваги використанні кількісної методології. Серед європейських дослідників одним із перших застосував кількісні методи у своїх дослідженнях норвезький вчений Штайн Роккан, який перший використав міжнародні кількісні дані для вивчення взаємодії партійних систем та соціальних розбіжностей на рівні класу, релігії та регіону, які в поєднанні пояснюють загальну картину голосування. Автор вперше звернув увагу не лише на абсолютну чисельність партій, а на відносну значимість та їх коаліційний потенціал [29].

Разом із Сеймуром Ліпсетом, який теж один із перших у книзі «Людина політична: соціальний базис політики» (1960) використав статистичні та історичні дані, щоб продемонструвати, що соціальний клас є одним з основних детермінантів політичної поведінки, автори зробили перші кроки до пояснення партійної системи через призму соціальних «розколів» [21].

Саме завдяки зусиллям біхевіористів, після Другої світової війни, політична наука почала розвиватись у «більш науковому руслі» [30], наукові висновки обґрунтовувались не лише на базі теоретичних конструкцій, але і конкретними даними та цифрами. Як доказ цього твердження варто продемонструвати дані масштабного дослідження американського та швейцарського професорів Д. Карамані та С. Хаг, які проаналізували біографічні бази політологічних праць (як англомовні, так і на численних державних мовах) з 1945 року до 2000их років. Як бачимо з рис.1, перший суттєвий пік досліджень припадає на початок 60-х років – вершину популярності біхевіоризму. Якщо раніше річний обсяг публікацій був менше 100, то після 1960 року показник перевищував 200 політологічних досліджень щорічно [9].

**Рис 1. Загальна щорічна кількість політологічних публікацій
(в тому числі статті, монографії, підручники
та дослідницькі проекти)**

Джерело: [9]

Посилаючись на таких авторитетних дослідників як К. Джанда і Т. Колман [18], П. Маєр і Р. Кац та К. Бертоа [7] також саме це десятиліття стало кінцем «золотої ери» масових політичних партій, а отже і початковим етапом їх функціонального переосмислення.

Абсолютний пік політологічних досліджень припадає на кінець 70-х – початок 80-х років. На нашу думку основними причинами цього є початок третьої хвилі демократизації, що повернула до демократії численні європейські режими (починаючи з 1974 року у Португалії), а головне демократизація розпочалась в країнах Латинської Америки (починаючи з 1977 р в Еквадорі) та Азії

(Індія з 1977 року), що суттєво розширило коло дослідницьких інтересів, зокрема у порівняльному аспекті [4]. Також у 1979 році відбулися перші вибори «континентального» масштабу до Європарламенту, що захопили до електоральних досліджень*. Методологічним аргументом такої дослідницької активності, може стати загострення наукової полеміки щодо необхідності/проблемності поєднання якісних та кількісних методів у політологічній науці [24].

Враховуючи, що у нашій статті ми основну увагу приділяємо кількісним аспектам дослідження партійного сектору, то варто визнати, що багато в чому визначальним для дослідження партійних систем стало саме це десятиліття. По-перше у 1976 році вийшла фундаментальна праця Дж. Сарторі «Партії та партійні системи: рамки аналізу», запропонована в якій семитипова типологія партійних систем до сьогодні є однією з найбільш вживаних та обговорюваних [33].

По-друге, у сімдесятих роках були запропоновані «базові» числові індекси вимірювання партійної сфери, такі як індекс фрагментації (1971 рік), індекс поляризації (1976, 1978 роки), індекс ефективного числа партій (1979 рік) та індекс електоральної волатильності (1979 рік). На сьогодні можемо назвати їх класичними (порівняльними) індикаторами у дослідженнях політичних партій та партійних систем.

Дж. Сарторі пропонує, на нашу думку, найоптимальніше визначення партійної системи, трактуючи її як «систему взаємодій, що виникають внаслідок міжпартійної конкуренції» [31, с.44].

Це визначення характеризує три основні компоненти партійної системи. По-перше, партійна система повинна складатися більше ніж з однієї партії (в іншому випадку неможлива міжпартійна конкуренція) По-друге, партійна система чітко передбачає щось більше, ніж суму її складових частин (акцент ставиться на процесі взаємодії у партійному просторі). По-третє, саме поняття «система» означає певний ступінь тривалості, що забезпечує певну спадкоємність міжпартійних взаємодій [8].

Комплексною характеристикою конфігурації партійної системи може служити тільки поєднання кількісних показників, що характеризують кожен із трьох основних компонентів партійної системи. Тоді як окремі показники є обмеженими індикаторами, трактування яких залежить від якісного контексту партійної системи. Ми поділяємо думку, що дослідження партійної системи можливе лише через аналіз її структурних елементів (але не лише партій), адже виглядає логічним характеризувати партійну систему з огляду на особливості та характеристики елементів, що її наповнюють. Звичайно це не означає, що взаємозалежності завжди лінійні та одновекторні, проте за умов якісної методологічної бази кореляційні зв'язки (незалежно позитивні чи негативні, мінімальні чи максимальні) завжди присутні.

Отож, детальніше розглянемо кількісні індикатори, що виступають описовими характеристиками політичних партій та взаємозв'язків між ними. Однією з найбільш широко вживаних та всесторонньо досліджених властивостей партійних систем є підрахунок кількості партій. Як зауважив Р. Далтон, більшість дослідників, опираючись на даний показник, намагаються продемонструвати перевагу одних типів партійної системи над іншими, пов'язуючи кількість партій з наявними соціальними «розколами» в електоральній поведінці, виборчою явкою, якістю представництва, рівнем політичних конфліктів [13].

На системному рівні А. Лейпхард розглядає кількість партій як основний показник становлення консолідованої демократії. Автор робить висновок, що ефективне число партій корелюється з кількістю проблемних вимірів, що стоять на шляху консолідації, при цьому коефіцієнт кореляції суттєвий і дорівнює 0,84 [2].

У більшості випадків, науковці розглядають не абсолютне число партій, а так звану ефективну кількість партій, які є значущими акторами на політичній арені. Відповідний індекс був запропонований М.Лааксо та Р.Таагаперою, і використовується для підрахунку числа впливових партій в системі. Обраховується за наступною формулою:

$$N = \frac{1}{\sum p_i^2},$$

де N – ефективна кількість партій,

p_i – відсоток парламентських місць (чи голосів виборців) партії i [20].

Варто відзначити, що цей індекс розраховується окремо на електоральному рівні, безпосередньо за результатами голосування кожної партії із виборчого бюлетеня та

на парламентському рівні, тобто при розподілі місць (мандатів) у парламенті. До уваги береться відносний розмір конкретної політичної партії, що виражається в пропорції місць, які партія займає в парламенті, чи голосів здобутих нею на парламентських виборах. Це означає, що для розрахунку індексу ефективної кількості партій ми використовуємо відсоткове значення результатів партійного змагання окремих політичних сил. Індекс N відображає гіпотетичне число партій однакового розміру, за якого вплив на фрагментацію партійної системи буде таким же, що і при реально існуючих різнокаліберних партіях. N дорівнює одиниці, якщо присутня лише одна значима партія, і прямує до безкінечності, коли їх дуже багато [10].

Дана формула приписує визначену вагу найбільшим партіям: при високій партійній фрагментації ефективно чисто партій буде високим, при незначній фрагментації показник буде знижуватись. Та при всіх своїх сильних сторонах, простоті та зручності застосування цьому індексу притаманний один серйозний недолік – він не враховує різниці між типами партійної системи. Так при відсотковому розподілі голосів 70%, 5%, 5%, 5%, 5%, 5%, 5% та 51%, 49% ефективна кількість партій буде приблизно однаковою: 1,98 і 2,00, відповідно. Так відбувається тому, що в окремих випадках N приписує найбільшій партії значення більше одиниці, тим самим підвищуючи істинне число впливових партій [16].

Уникнути перебільшення ролі лідируючої партії дозволяє індекс Молінара (NP) [23], за якого партія-переможець завжди прирівнюється до одиниці, а ефективно число партій визначається через внесок малих партій:

$$NP = 1 + N \frac{\sum p_i^2 - \sum p_j^2}{\sum p_i^2} .$$

Основна перевага NP у порівнянні із N полягає в тому, що він дає можливість врахувати структуру партійної системи, розглядаючи її через призму взаємозв'язку великих та малих партій [23]. Найбільш помітно індекс Молінара корегує ефективно число партій при наявності однієї великої та низки менших. А у випадках коли перший кандидат чи партія перемагає з невеликим відривом від конкурентів, значення NP та N будуть максимально наближені.

Варто також згадати модифікований індекс ефективного числа партій, запропонований Г. Голосовим. Автор, як і у випадку з індексом Молінара, запропонував найбільшій партії (за результатами виборів) присвоювати 1, також зазначаючи, що ця версія індексу найбільш придатна для партійних систем із екстремальними проявами фрагментованості.

Індекс ефективної кількості партій Г. Голосова математично виглядає таким чином:

$$N_p = \sum_1^x \frac{1}{1 + (s_1^2 / s_i) - s_i} ,$$

де s_1 – частка місць найбільшої партії, а s_i – частка місць i -партії у законодавчому органі [14].

Отже, індекси Лаксо та Таагапери, Молінара та Голосова використовуються для обрахунку найефективнішого числа партій у певний проміжок часу, а тому доречно пояснює фрагментацію партійних систем та порівняльну динаміку її розвитку.

Як показує досвід консолідованих демократій, політичний плюралізм у партійній сфері конструює свої межі, вихід за які загрожує дестабілізацією усієї демократичної системи [6, с. 149]. А отже, важливо розуміти причини та наслідки процесів політичної роздробленості та фрагментованості. Порівняльна політологія тут послуговується індексами фрагментації та поляризації. Індекс фрагментації був запропонований Дугласом Рає, який ставив собі за мету виокремити основні компоненти, що характеризують стан партійної системи. Д. Рає намагався визначити індикатори, за допомогою яких можна описати стан партійної системи, і які він інтегрує за допомогою узагальнюючої формули рівня фракційності політичної системи. До них автор зараховує три різні характеристики, які окремо не є повноцінними індикаторами. Це – загальна кількість партій, які беруть участь у даних виборах; відсоток голосів, отриманих за результатами парламентських виборів найбільшою партією та сума голосів двох найбільших партій [5]. Згрупувавши їх, автор пропонує конкретну формулу підрахунку, в основі якої лежить

економічний індекс Херфіндаля, що визначає концентрацію ринку через чисельність та впливовість найбільших компаній**.

Д. Рає індекс фрагментованості пропонує визначати за такою формулою:

$$F = 1 - \frac{n}{i-1} p_i^2,$$

де F – індекс фракційності

n – кількість партій,

p_i – відсоток виборчих голосів чи мандатів, здобутих партією i [27].

Отриманий індекс може трактуватися як ймовірність, що будь-які випадково обрані два депутати у парламенті належатимуть до різних партій і чим вищий показник, тим нижчий рівень фракціоналізації партійної системи. Тобто $F = 0$, коли одна партія здобуває всі виборчі голоси, а всі депутати належать до однієї політичної сили. $F=1$, коли кожен виборець голосує за свою партію, стан абсолютної фракційності. Коли ж $F=0,5$, що свідчить про тренд двопартійності, доречно цей показник узгодити та співставити з індексом бімодальності Дж. Кокса. Виходячи із логіки теорії ігор, Дж. Кокс розділив можливі ситуації розподілу голосів на дві групи. До першої він відніс випадки, за яких усі голоси отримують дві партії (кандидати), інші ж не отримують нічого («еквілібріум Дюверже»). До іншої групи увійшли випадки, коли другий і третій кандидати/партії користуються приблизно однаковою підтримкою виборців, а тому двопартійний формат змагання не діє і на електоральному полі виявляється більше двох сильних фіналістів. Для опису цієї ситуації Дж. Кокс ввів показник SF-ratio (second – to – first loser’s vote total ratio), який для округів розраховується за формулою:

$$SF = \frac{P3}{P2},$$

де $P2$ і $P3$ – частки голосів, отримані другим і третім кандидатом/партією відповідно. За умов еквілібріуму Дюверже SF прямуватиме до нуля, а при його відсутності – до одиниці. Найсуттєвішим недоліком цього показника є те, що в ситуації «еквілібріуму Дюверже» він не фіксує ознак виникнення моноцентричного формату змагання, так як не враховує розриву в частках голосів, набраних переможцем та його найближчим суперником [12].

Отже, за допомогою індексу фракційності Д. Рає можемо простежити вектори мінливості у значущості головних політичних сил. Пояснююча сила індексу важлива як для констатації статичного рівня фрагментації партійної системи, так і для простеження еволюції партійної системи з визначенням тенденції до домінування однієї партії, двопартійності ($SF=0$), конкурентної багатопартійності чи атомізованої повної фракційності.

Опираючись на висновок Б. Пауелла, що для стабільності політичної системи більше важлива поляризованість партій, а ніж фракціоналізованість партійної системи [26], Р. Далтон запропонував комплексну формулу для визначення партійної поляризації. Прямуючи за логікою Е. Довса та Дж.Сарторі, автор стверджує, що саме поляризація демонструє, як партії розпорощені вздовж ідейного континууму, вказуючи діапазон їх ідеологічної приналежності. Дослідник наголошує, що, як правило, вчені оцінюють поляризацію за непрямыми показниками, такими як кількість партій у виборчій системі, розмір екстремістських партій або частка голосів за правлячі партії. Дж. Сарторі спробував оцінити поляризацію, класифікуючи партії як ліві, праві або центристські [31]. С. Сигельман використовував 10 основних партійних категорій (наприклад, комуністичні, соціалістичні, центристські і т.д.) [32]. Поляризація партійної системи відображає ступінь ідеологічної диференціації між політичними партіями в системі. Дж. Сарторі зосереджував увагу на цій концепції, порівнюючи наслідки центричних і відцентрових партійних систем. У першому партії сходяться в центрі, щоб конкурувати за середньостатичного виборця; в останньому, партії більш широко розпорощені вздовж політичного континууму [31]. Р. Далтон максимально ж концептуалізував показник поляризації, включивши в нього два головні компоненти: 1. відносна позиція кожної партії в ліво-правому спектрі та 2. позиція партії, яка визначається за її розміром. Використовуючи інструменти Microsoft Excel дослідник запропонував

таку формулу поляризації:

$$PI = \text{SQRT} \left\{ \sum (\text{частка голосів відданих за партію } i) * ((\text{партійний показник } i / R - \text{середній системний показник } L / R) / 5)^2 \right\},$$

де i – це окремі партії.

$PI = 0$, коли всі партії займають приблизно однакові ідеологічні позиції у спектрі ліві-праві та $PI = 10$, коли всі сили розподілені між двома екстремумами [13].

В епоху занепаду традиційних партійних ідеологій [8] та з виникненням нових екстримістських течій виглядає вкрай логічним додати цю формулу до методологічного апарату дослідження партійних систем.

Ще одним розповсюдженим індексом, що дозволяє оцінити динаміку електоральних преференцій від виборів до виборів, є індекс електоральної волатильності (українські варіанти перекладу також звучать як індекс електоральної мінливості або індекс електоральної неусталеності [6]). Вперше індекс був запропонований Моргенсом Педерсеном у 1979 році у статті «Динаміка європейських партійних систем: зміна моделей електоральної волатильності» [25]. Індекс демонструє мінливість електоральних преференцій від виборів до виборів та вираховується як половина суми модульної різниці в процентах голосів, отриманих партією на двох останніх виборах

$$EV = 0,5 * |(A1-A2) + (B1-B2)... + (N1-N2)|,$$

де A, B, N – партії, що брали участь у двох виборах;

A1, B1, N1 – результати партій на перших виборах, у відсотках;

A2, B2, N2 – результати другий виборів.

Значення індексу знаходиться в межах від 1 до 100. За умов максимально усталених електоральних вподобань індекс мінімальний, тобто $EV = 1$ (допустима межа $EV = 15$). Показник індексу волатильності $EV > 15$ свідчить про неусталені виборчі преференції у період між черговими виборами. Тобто індекс дозволяє простежити динаміку «сили» партії від виборів до виборів.

Хоча індекс застосовується вже майже 40 років, актуальність його не зменшується, а лише зростає (як і число його модифікацій). Як афористично зазначив П. Маєр, сучасна криза демократії та політичних партій пояснюється «розлученням» *demos(a)* (громадяни) та *kratos(a)* (партії/держава) [19], та як влучно доповнив Мюллер-Роммель, партії сьогодні більше «урядують» аніж «представляють» [7]. Саме індекс електоральної волатильності дозволяє оцінити «стабільність» цього зв'язку між громадянами та партіями. Дослідницька увага зараз найбільше приділена його модифікованим варіантам, котрі дозволяють оцінити зміни у парламенті та уряді, акценти окремо робляться на преференції до «старих» та «нових» партій, а також його пояснювальний потенціал щодо рівня інституціоналізації партійної системи.

Висновки.

За допомогою вище перерахованих індексів можна визначити загальні риси структури партійної системи, зокрема її чисельне наповнення політичними партіями та характер взаємодії між ними. А відштовхуючись від цих характеристик можемо зробити висновок і про тип партійної системи. Тобто за допомогою конкретних методів, саме через складові елементи партійної системи та зв'язки між ними, робиться припущення про конфігурацію системи загалом. Проте для обґрунтованих та чітких висновків про тип партійної системи необхідно визначити конкретні критерії та, за доречної рекомендацією Ч. Рагіна, варто наперед розрізняти, які з умов є достатніми, а які необхідними (зіставляючи їх за правилами булевої алгебри) [28].

Сьогодні поруч із «класичними» партійними індексами, дослідниками запропоновано багато новітніх кількісних формул. З початком XXI ст. основною тенденцією є дослідження «мінливості» партійної системи, а не її стабільних характеристик. Першопочатково ця теорія була запропонована П. Маєром [22], який також запропонував кількісні варіанти її вимірювання, а саме індекси «закритості» та «відкритості» партійної системи. Такі дослідники як Р. Пеліzzo та З. Нвокора [34] запропонували індекси партійної стабільності та плінності, які дозволяють оцінити зразки міжпартійної взаємодії як більш структуровані або ж неусталені. Послідовник та учень П. Маєра

Ф. Бертоа [8] продовжив дослідження його теорії, а також ідей С. Майнверінга [22], розробивши комплексні індекси інституціоналізації політичних партій та окремо партійної системи.

Підсумовуючи, варто зазначити, що поєднання вище запропонованої кількісної методології із якісною її інтерпретацією дозволить оцінити партійну систему комплексно та всесторонньо, пропонуючи оригінальну подальшу перспективу наукових досліджень.

Примітки:

* European Parliament: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-parliament_en.

** Herfindahl–Hirschman Index: <https://www.justice.gov/atr/herfindahl-hirschman-index>.

Бібліографічний список:

1. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: нисхідні та висхідні тенденції / Лебедюк В. – Сучасна українська політика: зб. наук. пр. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», Вип. 28, 2013. – С. 157-169.
2. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: Сравнительное исследование / А. Лейпхарт. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 286 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pavroz.ru/files/lijphartbook.pdf>.
3. Рогозін М. Розвиток партійної системи в Україні: кількісний аналіз / М. Рогозін // Наукові записки НУ «Києво-Могилянська академія». Політичні науки, 2003. – С. 45–52.
4. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/download/book/text_pdf/hantington_wave.pdf.
5. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем [Електронний ресурс] : навч. посібник / Юрій Шведа. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 325 с. – Режим доступу: http://npu.edu.ua!/ebook/book/html/D/iplp_kspd_Shveda%20U%20R%20Teoriia%20politichnih%20partii%20i%20partiinih%20sistem
6. Шестак Н. Емпіричні методи дослідження політичних партій та партійних систем / Н. Шестак. – Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. Вип. 5, 2014. – С. 144–155.
7. Bertoa F. C. New Parties in Old Party Systems / F.C. Bertoa // Perspectives on Politics, Vol. 14 (4), p. 1234-1236.
8. Bertoa F.C. Political parties or party systems? Assessing the “myth” of institutionalization and democracy [Електронний ресурс] / F.C. Bertoa – Режим доступу: <http://whogoverns.eu/wp-content/uploads/2014/10/EPSA-2014.pdf>.
9. Caramani D., Hug S. The literature on European parties and party systems since 1945: A quantitative analysis [Електронний ресурс] / D. Caramani, S. Hug // European Journal of Political Research, 1998, Vol. 33, p. 497–524. – Режим доступу: <http://www.olemiss.edu/courses/pol628/caramanihug98.pdf>.
10. Chhibber P. Do party systems count? The number of parties and government performance in the Indian states [Електронний ресурс] / P. Chhibber. – Режим доступу: cps.sagepub.com.
11. Chiaramonte A., Emanuele V. Party System Volatility, Regeneration and De institutionalization in Western Europe (1945–2015) [Електронний ресурс] / A. Chiaramonte, V. Emanuele // Party Politics, Vol. 23 (4), p. 376-388. – Режим доступу: https://www.vincenzoemanuele.com/uploads/8/0/5/1/80519836/party_politics-2015-chiaramonte-emanuele.pdf.
12. Cox G. Making Votes Count: Strategic Coordination in the World’s Electoral Systems [Електронний ресурс] / G. Cox // Cambridge University Press. – Режим доступу: www.sciencedirect.com.
13. Dalton R. J. The Quantity and the Quality of Party Systems Party System Polarization, Its Measurement, and Its Consequences [Електронний ресурс] / R. J. Dalton // Comparative Political Studies. Vol. 41 (7). – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.466.4557&rep=rep1&type=pdf>.
14. Golosov G. Party system classification: A methodological inquiry [Електронний ресурс] / Grigori V.Golosov // Party Politics. Vol. 17. – P. 539-560. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.861.1166&rep=rep1&type=pdf>.
15. Gordon S. The History and Philosophy of Social Science [Електронний ресурс] / S. Gordon // London: Routledge. – Режим доступу: <http://www.bdu.edu.et/fss/sites/bdu.edu.et.fss/files/The%20History%20and%20Philosophy%20of%20Social%20Science.pdf>.
16. Herron E., Nishikawa M. Contamination Effect and the Number of Party in Mixed-Superposition Electoral Systems [Електронний ресурс] / E. Herron, M. Nishikawa. – Режим доступу: www.jstore.org.
17. Inglehart R., Klingemann H. Party identification, ideological preference and the Left-Right dimension among Western mass publics / R. Inglehart, H. Klingemann // In I. Budge, D. Crewe, J. Farlie (Eds.), Party identification and beyond (pp. 243-273). London: Wiley.
18. Janda K., Colman T. Effects of Party Organization on Performanse during the ‘Golden Age’ of Parties [Електронний ресурс] / K. Janda, T. Colman // Political Studies, XLVI, p. 611–632. – Режим доступу: <http://janda.org/bio/parties/articles/Janda%20and%20Colman%201998.pdf>.
19. Katz R.S., Mair P. The Cartel Party Thesis: A Restatement. Perspectives on Politics [Електронний ресурс] /

R.S Katz, P. Mair // Vol. 7 (4), p. 753-766. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Handbook_of_Party_Politics.html?id=qRo5MLPzpDwC&redir_esc=y

20. Laakso M., Taagepera R. 'Effective' Number of Parties. A Measure with Application to West Europe / M. Laakso, R. Taagepera // *Comparative Political Studies*, Vol. 12 (1), p. 3-27.

21. Lipset S. M., Rokkan S. (Eds.). Party systems and voter alignments [Електронний ресурс] / S. M. Lipset, S. Rokkan [Electronic resource]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/270176234_Party_Systems_and_Voter_Alignments_CrossNational_Perspectives_Edited_by_Seymour_M_Lipset_and_Stein_Rokkan_New_York_The_Free_Press_1967_Pp_554_995.

22. Mair P. Party System Change [Електронний ресурс] / P. Mair // in Richard S. Katz and William Crotty (eds.), *Handbook of political parties*, London. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=wgAkmpfSwXkC&pg=PA16&lpg=PA16&dq=>

23. Molinar J. Counting the Number of Parties [Електронний ресурс] / J. Molinar // *American Political Science Review*, Vol. 85 (4). – Режим доступу: www.sciencedirect.com.

24. Newman I., Benz C. Qualitative-quantitative Research Methodology: Exploring the Interactive Continuum [Електронний ресурс] / I. Newman, C. Benz. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=xumf1ABFz8cC&oi=fnd&pg=PR9&dq=quantitative+methods+political+science&ots=NF_Cz2FPUO&sig=LKVbc8TdqwRLIFWfDeQNbx2PL8&redir_esc=y#v=onepage&q=quantitative%20methods%20political%20science&f=false

25. Pedersen M.N. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility / M. N. Pedersen // *European Journal of Political Research*, Vol. 7, p. 1-26.

26. Powell G. B. Contemporary democracies: Participation, stability and violence [Електронний ресурс] / C. B. Powell // Harvard University Press. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Contemporary_Democracies.html?id=q5skAJ-FgrQC&redir_esc=y

27. Rae D. The political consequences of electoral laws / D. Rae // New Haven, CT: Yale University Press, Vol. 2.

28. Ragin C. Fuzzy-Set Analysis of Necessary Conditions [Електронний ресурс] / C. Ragin // in Gary Goertz and Harvey Starr (eds.) *Necessary Conditions: Theory, Methodology and Applications*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.923.7580&rep=rep1&type=pdf>

29. Rokkan S. Citizens, Elections and Parties: Approaches to the Comparative Study of Political Development [Електронний ресурс] / S. Rokkan // Colchester: ECPR Press. – Режим доступу: <http://garfield.library.upenn.edu/classics1990/A1990CR76700001.pdf>

30. Roskin M. Historical development of Political science [Електронний ресурс] / M. Roskin. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/political-science#ref247902>

31. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis [Електронний ресурс] / G. Sartori // Volume I, Cambridge: Cambridge University Press. – Режим доступу: [https://books.google.com.ua/books?id=ywr0CcGDNHwC&pg=PR14&lpg=PR14&dq=Sartori,+G.+\(1976\):+Parties+and+Party+Systems](https://books.google.com.ua/books?id=ywr0CcGDNHwC&pg=PR14&lpg=PR14&dq=Sartori,+G.+(1976):+Parties+and+Party+Systems)

32. Sigelman L., Yough S. N. Left–Right polarization in national party systems: A cross-national analysis / L. Sigelman, S. Yough // *Comparative Political Studies*, Vol. 11(3), p. 355-379.

33. Wolinetz S. Party Systems and Party System Types [Електронний ресурс] / S. Wolinetz // in Richard S. Katz and William Crotty (eds) *Handbook on Political Parties*. London: Sage. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=wgAkmpfSwXkC&pg=PA16&lpg=PA16&dq=>

34. Zim Nwokora, Pelizzo R. Bridging the Divide: Measuring Party System Change and Classifying Party Systems [Електронний ресурс] / Zim Nwokora, R. Pelizzo // *Politics & Policy*, Volume 44, No.6. – Режим доступу: <https://research.nu.edu.kz/ws/portalfiles/portal/9123703>

Balashova O. V. Research of Party System through the Prism of Quantitative Methodology

The emphasis in the article has been put on the appropriateness of the use of quantitative methodology in political science. There have been presented the numerous arguments of the interpretive potential of mathematical formulas for explanation of political processes, and particularly in the spectrum of comparison and evolution. An obvious historical pattern between the increase of popularity of the use of quantitative methodology in political science has been determined, for instance, during the period of Chicago school, behaviorism or in 1970th, when the scientists proposed the main numerical indexes for the analysis of political realities on the one hand, and the numbers of political publications on the other hand.

The author has drawn an analogy with the peaks of scientific activeness and the speed of introducing quantitative indicators for evaluation, in particular, the party sphere. Detailed analysis of the basic numerical indexes, helping to describe the state, configuration and evolutionary aspect of party systems, has been executed. This primarily is an effective number of parties' index, which gives an idea about the competitive number of political parties in the country, and as a consequence about the fragmentation of party systems and the comparative dynamics of its development. The indexes of fragmentation and

polarization, which allow drawing a conclusion on the stability and solidity of the parliamentary coalitions, and therefore the cohesion of the entire political system, have been determined. The index of electoral volatility, which demonstrates the electoral preferences of the population and their variability have been additionally considered. Although it is rather difficult to talk about the vector of cause-effect relations and the level of correlation between the variability of electoral preferences and changes in the party system, but the evaluation of the party system in the range of stability / instability requires consideration of this indicator. The newer indexes, which are more often used for evaluation of the level of institutionalization of parties and party systems, and the indicators of stability / changeability of the party system, have been referred to. The main focus has been drawn to the government-level research, and namely to the three main components such as the frequency of changes in governments, rules (formula) of their conduction, and the conditions of access for the purpose of a potential alternative. The author concludes that modern political science is incomplete without the use of quantitative methodology, which in turn is impossible without a quantitative interpretation of the received numerical indicators.

Key words: *party system, effective number of parties' index, fragmentation index, polarization index, electoral volatility index, index of institutionalization.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.2

УДК 321.7:342.5:343.35(477)

**Бондаренко С.В., Зайченко І.А., Нагорняк Т.Л., Пачос Ю.В., Польовий М.А.,
Донецький національний університет імені Василя Стуса**

ЛЮСТРАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК ЗАСІБ ЛЕГІТИМАЦІЇ НОВОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Статтю присвячено аналізу процесу люстрації в Україні 2014-2018 рр. з точки зору вирішення цим процесом певних інструментальних завдань. Проаналізовано приклади успішних процесів люстрації в Польщі та Чехії. Визначено головні інтенції нових політичних сил, які прийшли до влади після Революції Гідності, у запровадженні та формуванні особливостей механізму люстрації через Закон України «Про очищення влади». Автори намагались показати, що люстраційні процеси в Україні за сучасних умов набувають рис виключно засобу легітимації «нового політичного режиму», що створює певну показовість та ілюзорність очищення влади. Визначено, що процес люстрації в Україні визначається наступними чинниками: – застосування заходів по очищенню влади здійснюється з позиції презумпції винуватості, причому винуватості за діяльність «злочинної влади В. Януковича»; – люстрація здійснюється не на основі принципу індивідуальної відповідальності; – в Україні відсутній єдиний незалежний люстраційний орган та чіткі часові обмеження щодо проведення люстрації; – громадяни України не цікавляться перебігом люстрації, не володіють інформацією про кількість люстрованих, не мають доступу до інформації про результати перевірок публічних осіб, і взагалі не усвідомлюють актуальність люстрації через більше ніж 20 років після проголошення незалежності. Зроблено припущення про те, що прийняття Закону України «Про очищення влади» в існуючому вигляді є своєрідним продовженням хибної традиції укладання неформальних угод елітами як засобу збереження монополії на публічну владу та відповідну ренту в зовні демократичних рамках. Авторами проаналізовано політико-правові колізії, які виникають за спроб застосування Закону України «Про очищення влади» до певних категорій чиновників, адже характер завдань, які виконують деякі політичні інститути чи органи влади, майже унеможлиблює застосування до їх співробітників або членів цього Закону. Автори спробували продемонструвати складність застосування Закону «Про очищення влади» на прикладі членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Ключові слова: люстрація, застосування Закону «Про очищення влади», легітимація режиму в Україні

Люстрація чиновників в Україні після 2014 р. стала невід'ємною частиною внутрішньополітичного дискурсу в країні, що зробило її проведення предметом політичних маніпуляцій і технологій на користь нового політичного режиму та/або прихованої політичної влади.

Дана наукова розвідка є спробою колективу авторів обґрунтувати припущення, що люстрація в Україні є засобом легітимації «нового політичного режиму», а чинне люстраційне законодавство має певні прогалини, які роблять практично неможливим застосування Закону України «Про очищення влади» до певних категорій посадовців, зокрема членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ).

Україна – не перша країна Східної Європи, перед якою, після тривалого періоду перебування державних інститутів в межах тоталітарної системи, постала необхідність знищення радянсько-комуністичних рудиментів у процесі змістовних демократичних перетворень. Люстрація як інститут перехідної справедливості [13] була успішно здійснена в країнах постсоціалістичного табору, вважається, що найбільш успішно – в країнах Вишеградської групи. Та варто зауважити про існування двох концептуально протилежних підходів до визначення змісту люстрації. Перший, традиційний, трактує її як усунення від політичного життя певних індивідів або юридичне покарання за дії, вчинені цими індивідами під час попереднього режиму [14]. Зокрема, такої думки дотримуються як українські науковці (В. Андрієвський [5]), так і європейські (С. Корштед [8]). Прихильники другого підходу, наприклад, правознавець С. Шевчук, визначають люстрацію

як встановлення справедливості через інформаційну відкритість, оприлюднення відомостей про злочинні дії конкретної особи за попереднього режиму [14].

Проводячи паралелі, зауважимо, що у країнах постсоціалістичного табору люстрація була пов'язана із «комуністичним минулим», за якого всім особам, що працювали на режим та вчиняли злочинні, з точки зору нової влади, дії, заборонялось обіймати посади в органах державної влади, освітніх та наукових установах тощо:

– наприклад, у Польщі законодавство щодо проведення люстрації сформувався лише у 2006 – 2007 рр. та має на меті перевірку всіх осіб, які вступають на державну службу, на предмет причетності їх до колишнього комуністичного режиму. Однак, концептуальне осмислення самого процесу очищення влади розпочалося ще в 1997 р., коли було створено спеціальну інституцію, відповідальну за процес люстрації. Процес люстрації у Польщі – це не суто люстрація, але й оприлюднення даних про минуле людей, які стають публічними [11].

– у Чехії люстраційний процес також пов'язаний із декомунізацією: під час проведення люстрації протягом 1991 – 2000 рр. був опублікований список 140 тисяч осіб, які впродовж 1948 – 1989 років співпрацювали з комуністичним режимом [9]. Для них на п'ять років встановлювались обмеження щодо перебування на посадах в органах державної влади. До речі, чеський досвід люстрації вважається найбільш успішним і завершеним.

На відміну від згаданих країн, які є успішними кейсами проведення люстрації, в Україні проблема очищення влади була актуалізована державною владою у відповідь на міцний суспільний запит в 2014 р. – після Революції Гідності, втечі президента В. Януковича (2010 – 2014 рр.) та приходу до влади нових політичних сил. Це тільки підтверджує нашу тезу про використання люстрації задля легітимації нового політичного режиму в Україні та покарання причетних до узурпації влади В. Януковичем.

З моменту набуття чинності Закону України «Про очищення влади» – 16 жовтня 2014 р. – і станом на 25 лютого 2018 р., відповідно відомостей у «Єдиному державному реєстрі осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», люстрації піддано всього 922 особи [2]. Серед них – політичні фігури, щодо дій яких був широкий резонанс у ЗМІ, тому в очах суспільства не люструвати їх означало би повну бездіяльність нової влади в контексті власної легітимації.

Враховуючи загальну кількість державних службовців (без урахування прокурорів (15,5 тис. осіб), міліції (350 тис. осіб), співробітників СБУ (близько 25 тис. осіб) та військових (станом на 31 грудня 2013 р. – 433 тис. осіб) темпи люстрації мають досить демонстративний та декоративний характер. Адже за таких умов виходить, що люстровано лише кожного 800-го з тих чиновників, міліціонерів та співробітників СБУ, які обіймали ці посади у період з 25 лютого 2010 по 22 лютого 2014 рр. А це у свою чергу приводить до висновку, що, згідно з поточними результатами люстрації, понад 99% чиновників, що працювали за часів президентства В. Януковича, не сприяли узурпації влади та не співпрацювали в часи СРСР з КДБ. Отже, поки що учасниками узурпації влади за часів В. Януковича та інколи співробітниками КДБ в Україні вважається за законом лише 922 особи. У зв'язку з цим згадується крилатий вислів щодо того, що в перемоги багато батьків, а поразка (в даному випадку – режиму В. Януковича) завжди залишається сиротою...

На нашу думку, таким кількісно-якісним результатам майже чотирирічної люстрації в Україні сприяють декілька факторів:

- застосування заходів по очищенню влади здійснюється з позиції презумпції винуватості, причому винуватості за діяльність «злочинної влади В. Януковича»;
- люстрація здійснюється не на основі принципу індивідуальної відповідальності;
- в Україні відсутній єдиний незалежний люстраційний орган та чіткі часові обмеження щодо проведення люстрації;
- громадяни України не цікавляться перебігом люстрації, не володіють інформацією про кількість люстрованих, не мають доступу до інформації про результати перевірок публічних осіб, і взагалі не усвідомлюють актуальність люстрації через більше ніж 20 років після проголошення незалежності.

На користь нашого припущення, що в Україні за сучасних умов люстрація стала засобом легітимації «нового політичного режиму» в 2014 – 2016 рр., свідчать публічні заяви найвищого керівництва, зокрема Президента П. Порошенка та Генерального прокурора України Ю. Луценка.

Одразу після свого обрання Президентом П. Порошенко заявив про те, що саме вибори – найкращий спосіб люстрації, а очищення влади має початися з найвищого законодавчого органу

влади [4]. Саме склад тодішньої Верховної Ради приймав закони, що сприяли узурпації влади В. Януковичем (зокрема, так звані «диктаторські закони» від 16 січня 2014 р.). Люстрація через парламентські вибори та створення пропрезидентської коаліції у 2014 р. стала засобом легітимації влади П. Порошенка. Слід зазначити, що власне вибори або навіть позачергові вибори не є та, за звичайних умов, не можуть бути механізмом люстрації, тому маємо констатувати, що в даному випадку використання представниками влади люстраційної риторики відносно парламентських виборів 2014 р. було некоректним та таким, що псувало публічний дискурс щодо люстрації. Проходження до Верховної Ради багатьох осіб з числа тих, хто, щонайменше, голосував за «диктаторські закони» 16 січня 2014 року, дозволяє констатувати як очевидну імітаційність та недієвість подібної «люстрації», так і певні іміджеві втрати нової влади в очах суспільства, оскільки вона не спромоглась завадити проходженню таких осіб до парламенту.

У 2016 р. Президент П. Порошенко та генеральний прокурор України Ю. Луценко синхронно заявляли про необхідність очищення суддівського та прокурорського корпусів. Зокрема, П. Порошенко говорив про те, що «... для того, щоб суди випалювали корупцію розпеченим залізом, вони самі мають очиститися від корупціонерів» [1], а Ю. Луценко переконував громадськість у тому, що закон про люстрацію «подобається він чи ні, але він один для всіх. Починати доведеться з прокурорів по цьому закону» [6].

Однак, чи відповідають заяви високопосадовців, які по суті є гарантами люстрації, дійсності, ще питання. Аналізуючи відкриті дані ресурсу dostup.pravda.com.ua, маємо можливість оцінити масштаби імітації діяльності по очищенню влади. Наприклад, згідно із відповіддю СБУ на запит вищезазначеного ресурсу, станом на 13 вересня 2016 р. СБУ отримала для перевірки запити на 157 тис. осіб, та надала 156,8 тис. відповідей (!) [12]. Ці запити стосувалися досить вузького питання: чи не були особи, які перевірялися, «штатними працівниками чи негласними агентами в КДБ СРСР, КДБ УРСР, КДБ інших союзних республік колишнього СРСР, Головному розвідувальному управлінні Міністерства оборони СРСР, закінчили вищі навчальні заклади КДБ СРСР (крім технічних спеціальностей)». Звернемо увагу: у запитах, на які відповідала СБУ, не йшлося ані про участь у діях з узурпації влади минулим режимом, ані про решту можливих засад для люстрації типу підризу національної безпеки держави – лише про зв'язок з КДБ часів СРСР. Принагідно зауважимо, що у сусідній Польщі з 2007 р. люстровано всього 30 тис. осіб, і Р. Лескевич, директор архіву Інституту національної пам'яті Польщі – установи, відповідальної за люстрацію у країні, – припустив, що такими темпами люстрація завершиться в Польщі тільки через 10 років (нагадаємо, перевірки тут підлягають 22 категорії осіб) [11].

Такі швидкі темпи перевірок та проведення люстрації в Україні можуть свідчити про поверхневність процесу та імітацію діяльності з очищення влади. Пік активності теми «люстрації» та «очищення влади» припадає саме на 2015 – 2016 рр. На нашу думку, ця активність обумовлена симуляцією задоволення попиту громадян України на системні зміни через люстрацію «замараних» чиновників, тиск західних партнерів та виконання передвиборчих обіцянок. Протягом 2017 – 2018 рр. акценти у публічних виступах та заявах Президента України зміщуються з теми люстрації взагалі до очищення саме суддівського корпусу та реформування судової влади [10].

На наш погляд, це може свідчити лише про те, що люстрацію навіть у її недосконалій формі, поступово намагаються звести нанівець. Що, власне, цілком підтверджує нашу гіпотезу про інструментальність люстрації як засобу легітимації нового режиму.

Однак тут постає питання, чи до всіх категорій чиновників та суддів є можливим застосування Закону України «Про очищення влади». До прикладу, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ) долучені до переліку посад, щодо яких «здійснюються заходи з очищення влади (ст. 2 Закону України «Про очищення влади»)» [3]. Однак характер завдань, які виконує ВККСУ, майже унеможлиблює застосування до її членів цього Закону.

Згідно діючого на 2013 – 2014 рр. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (він визначав коло обов'язків ВККСУ), основними завданнями ВККСУ були (і, власне, є й досі за новим Законом): проведення конкурсів на заміщення посад суддів та, відповідно, проведення кваліфікаційних випробувань для кандидатів на посади суддів. Тобто ВККСУ виконує суто технічну роботу від моменту оголошення конкурсу до передачі відповідних списків відібраних кандидатів у судді до Вищої ради юстиції (тепер – правосуддя), аби та, в свою чергу, готувала подання Президентові про призначення суддів. Відповідно, спроба звинувачення ВККСУ у забезпеченні або сприянні узурпації влади не має сенсу через наведену вище тезу про технічну складову її роботи.

Оскільки проведення конкурсів на посаду суддів – досить тривала та формалізована процедура, то складно змодельовати ситуацію, коли члени ВККСУ під час виконання цієї процедури «своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підлив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини» (ст. 2 Закону «Про очищення влади») [3].

Подібну ситуацію можна було б припустити, якщо, приміром, викрити змову членів ВККСУ щодо фальсифікації результатів кваліфікаційних випробувань з метою проведення на посаду судді особи, яка потім на цій посаді буде здійснювати дії задля узурпації влади Президентом В. Януковичем. Проте проблема полягає не лише у складності такого викриття. Додається також аспект багатоступеневої перевірки, яку здійснювали щодо кандидата у судді інші уповноважені органи. Відповідно, треба доводити також змову чи злагождені дії ВККСУ із цими органами (нагляд за процедурою здійснювала саме Вища рада юстиції (ст.66. п.14)). Насамкінець, чи не головною проблемою проведення люстрації багатьох посадових осіб є необхідність доведення у суді того, що їх дії сприяли узурпації влади В. Януковичем, і в цьому випадку можна говорити про «корпоративну підтримку» потенційних підозрюваних членів ВККСУ в суді.

На нашу думку, єдиним (хоча й досить примарним) шансом для застосування Закону «Про очищення влади» до ВККСУ може бути ситуація, коли щодо певного судді судом було прийнято обвинувальний вирок відносно його участі в узурпації влади В. Януковичем, і якщо цей суддя проходив процедуру призначення на посаду (через ВККСУ) у період президентства В. Януковича. Але і тут виникає проблема: як виокремити відповідальність конкретного члена ВККСУ. Отже, враховуючи, що люстрація здійснюється не на основі принципу індивідуальної відповідальності, найбільше, про що тут може йти мова, – це відповідальність всієї ВККСУ. А якщо врахувати, що між ВККСУ та моментом призначенням окремої особи на посаду судді є дві ланки – Вища рада юстиції та власне Президент, – вірогідність застосування люстрації наближається до нуля.

Не слід скидати з рахунку також й інший аспект люстрації в Україні: в дусі підтримки традиції неформальних угод, добре описаних Ю.Мацієвським як механізму, що визначає весь політичний режим у посткомуністичній Україні [7] ризикуємо припустити, що описана непевність критеріїв люстрації та можливість дискреційності при їх застосуванні дозволяють новій владі використовувати ще одну своєрідну неформальну угоду з чиновницьким апаратом: ми не чіпаємо вас за ознаками люстрації, а ви демонструєте лояльність. Отже, сформовано досить дієвий механізм отримання лояльності бюрократичної еліти в обмін на спущене на гальмах люстраційне переслідування.

Отже, люстрація в Україні після 2014 р. стала одним із основним засобів легітимації «нового політичного режиму». Однак, використання люстрації таким чином владними політичними інститутами ускладнюється низкою об'єктивних чинників: втратою легітимності державними політичними інститутами та органами, що провадять люстрацію; втратою інтересу до перебігу процесу люстрації громадянами України; поверхневості та декоративності процесу люстрації з позицій «презумпції винуватості» усіх, хто працював за президентства В. Януковича, реальне унеможливлення застосування Закону «Про очищення влади» до окремих категорій чиновників.

Бібліографічний список:

1. Аби суди випалювали корупцію розпеченим залізом, вони самі мають очиститися від корупціонерів – Президент на засіданні Нацради з питань антикорупційної політики [Електронний ресурс] // Президент України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/abi-sudi-vipalyuvali-korupciyu-rozpechenim-zalizom-voni-sami-37339> (9 червня 2016 року – 19:28).
2. Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lustration.minjust.gov.ua/register>.
3. Закон України «Про очищення влади» 14.09.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.
4. Звернення Президента України щодо дострокових парламентських виборів 26 жовтня [Електронний ресурс] // Президент України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-shodo-dostrokovih-parlamentsk-33549> (25 серпня 2014 року – 21:55).
5. Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії [Електронний ресурс] / І. Лавриненко. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig4694.htm>.
6. Луценко про люстрацію і зарплати для прокурорів: повний текст виступу в ГПУ [Електронний ресурс] // 24Канал. – Режим доступу: https://24tv.ua/lutsenko_pro_lyustratsiyu_i_zarplati_dlya_prokuroriv_povniy_tekst_vistupu_v_gpu_n685570 (13 травня 2016 року).

7. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014) : монографія / Ю. В. Мацієвський. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2016. – 552 с.
8. Овчаренко О. Люстрація в органах кримінальної юстиції: міжнародні стандарти та вітчизняний досвід. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 28. С. 145-158 С. 148.
9. Пеленська О. Люстрація: чеський досвід для України? / О. Пеленська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26629327.html>.
10. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році» [Електронний ресурс] // Президент України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/poslannya-prezidenta-ukrayini-do-verhovnoyi-radi-ukrayini-pr-43086> (7 вересня 2017 року – 12:38).
11. Ремовська О. Люстрація у Польщі завершиться десь через 10 років – Лескевич / О. Ремовська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26728088.html>.
12. СБУ отримало 157 тисяч запитів на перевірку по закону про люстрацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dostup.pravda.com.ua/news/publications/sbu-otrymalo-157-tysiach-zapytiv-na-perevirku-ro-zakonu-pro-liustratsiiu>.
13. Турчин Я. Люстрація як засіб демократизації політичної системи України / Я. Турчин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.lp.edu.ua/handle/ntb/29698>.
14. Шевчук С. Люстрація як ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління / С. Шевчук // Юридичний журнал. – 2006. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2140>.

Bondarenko S.V., Zaychenko I.A., Nagornyak T.L., Pachos Iu.V., Polovoy M.A. Lustration in Ukraine as a Means of Legitimation of a New Political Regime

The article is devoted to the analysis of the lustration process in Ukraine in 2014-2018 from the point of view of solving certain instrumental tasks by this process. Examples of successful lustration processes in Poland and the Czech Republic are analyzed. Authors determined the main intentions of the new political forces, that got the power after the Revolution of Dignity in the introduction and formation of the features of the lustration mechanism by the Law of Ukraine "On the purification of power". The authors tried to show that the lustration processes in Ukraine in the present conditions have the features of the only means of legitimizing the "new political regime", which creates a certain manifestation and some illusion of the purge of power. It is determined that the process of lustration in Ukraine is defined by the following factors: – the application of measures for the purge of power is carried out from the standpoint of the presumption of guilt, and the for guilt the activities of "criminal authority of Viktor Yanukovich"; – lustration is not carried out on the basis of the principle of individual responsibility; – in Ukraine there is no single independent lustration agency and clear time limits for lustration; – Ukrainian citizens are not interested in the process of lustration, don't have information about the number of lusters, have no access to information about the results of inspections of public figures, and generally do not realize the relevance of lustration more than 20 years after the proclamation of independence. It is suggested that the Law of Ukraine "On the purification of power" in its current form is a kind of continuation of the false tradition of concluding informal agreements with the elites as a means of preserving the monopoly of public authority and the corresponding rent in visually democratic framework. The authors have analyzed the political-legal conflicts that arise from attempts to apply the Law of Ukraine "On the purification of power" to certain categories of officials, since the nature of the tasks performed by some political institutions or authorities makes it almost impossible to apply to their employees or members of this Law. The authors have attempted to demonstrate the complexity of the application of the Law "On the purification of power" on the example of members of the High Qualifications Commission of Judges of Ukraine.

Key words: *lustration, application of the Law of Ukraine "On purification of power", legitimization of the regime in Ukraine*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.3

УДК 328.1/.123(437)

**Бусленко В. В., Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки**

УРЯД ТА ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ВЗАЄМОДІЇ)

Досліджено політико-правові аспекти взаємодії парламентської опозиції та уряду в Чеській Республіці після 1993 р. Вияснено роль, повноваження та ресурси парламентської опозиції при здійсненні контрольних функцій щодо уряду.

З'ясовано, що з одного боку відносини між урядом та парламентською опозицією зумовлюються інституційним дизайном, який детермінує політико-правове поле діяльності політичних суб'єктів, визначає канали їх взаємодії та встановлює певні обмеження. З іншого боку, вони залежать від співвідношення політичних сил в парламенті, рівня стабільності підтримки уряду, ефективності його політики і можуть балансувати від конфронтації до співпраці.

Відзначено, що парламентська опозиція в Чехії, за відсутності окремого правового регулювання її діяльності, залишається важливим політичним інститутом в механізмі стримувань та противаг. Обсяг прав, якими вона наділяється в Палаті депутатів, є достатньо високим, однак спроможність законодавчого впливу на уряд залишається незначною. Це зумовлено тим, що принцип більшості є конституційно закріпленим при формуванні уряду. Найбільш повно контрольні функції парламентської опозиції реалізуються через висловлення недовіри уряду. Ця процедура, не дивлячись на низьку результативність, все ж має помітний політичний ефект і є спробою поєднати парламентську діяльність з позапарламентською і спрямована на отримання політичних дивідендів у формі мобілізації протестного електорату. За умов відсутності стабільної підтримки уряду зі сторони парламентської більшості в опозиції зростають шанси впливу на уряд.

Забезпечуючи участь в парламентському контролі, парламентська опозиція в Чехії, взаємодіє як з парламентською більшістю, так і безпосередньо з урядом. При цьому задіюються в той чи інший спосіб різні моделі взаємодії: партійна, міжпартійна, позапартійна. Поведінка опозиції, її стратегія і тактика може залежати не лише від балансу політичних сил в парламенті, а й від позиції президента.

Ключові слова: парламентська опозиція, парламентська більшість, Чеська Республіка, парламент, вотум недовіри.

Загострення дезінтеграційних процесів в колишній Чехословаччині призвело до утворення в січні 1993 р. незалежних Чеської та Словацької республік. Після т.зв. «оксамитового розлучення» кожна з них почала розбудовувати власну політичну систему, взявши за основу попередню, яка діяла в 1990–1992 рр. Одним з чинників, який диференціював політичний простір колишньої Чехословаччини були альтернативні Компартії громадсько-політичні рухи, а пізніше політичні партії. Саме з їх діяльністю пов'язані «перенесення» та адаптація до нових суспільно-політичних умов інституту політичної опозиції. Після перших демократичних виборів в двох державах з'явилися передумови для виникнення парламентської опозиції. Попри однакові стартові умови роль і статус даного інституту у системі владних відносин Чехії має свою специфіку. Для глибшого розуміння траєкторій розвитку посткомуністичних трансформацій є досить важливим з'ясувати як вибудовуються відносини між урядом та парламентською опозицією. Їх характер та динаміка у значній мірі впливає на урядову стабільність, як і на політичну стабільність в країні загалом. У випадку Чехії, беручи до уваги короткостроковий період діяльності уряду та нестабільний чисельний склад провладних коаліцій, концептуалізація моделі відносин парламентської опозиції та уряду має важливе значення для з'ясування ефективності функціонування механізму стримування та противаг.

Метою статті є дослідження політико-правових аспектів взаємодії парламентської опозиції та уряду в Чеській Республіці після 1993 р. З огляду на це важливим завданням є виявлення ролі, повноважень та ресурсів парламентської опозиції в країні при здійсненні контрольних функцій

щодо уряду. Зосередимося, головним чином, на процедурі голосування за недовіру уряду – найголовнішому інструменту впливу парламентської опозиції.

Оскільки заявлена наукова проблематика стосується політико-правових аспектів функціонування парламентської опозиції та уряду, то вона генерується й вирішується в основному на підставі апелювання до доробків чеських науковців, зокрема таких із них, як С. Балік [1], В. Хлоушек, Я. Шедо [2], З. Мансфелдова, П. Гуасті [3], Л. Лінек [4], Й. Силова [5]. Теоретико-методологічний аспект проблеми, зокрема ефективність механізмів парламентського контролю, розкрито в працях М. Лавера та А. Кеннез [6]. Серед українських дослідників, які розглядають окремі аспекти діяльності парламентської опозиції, відмітимо Г. Зеленько [7], С. Сороку [8].

Значною мірою відносини між урядом та парламентською опозицією зумовлюються інституційним дизайном, який детермінує політико-правове поле їх діяльності, визначає канали взаємодії та встановлює певні обмеження. Відзначимо, що правова інституціоналізація парламентської опозиції в європейських країнах є швидше винятком, ніж правилом. Відсутня вона і в Чехії. Тому для розуміння меж і потенційних можливостей впливу опозиції на уряд доцільно проаналізувати відносини між Палатою депутатів та урядом. У Чехії найважливішим інститутом, який легітимізується виборами, є парламент. У відповідності до Конституції Чеської республіки, прийнятої Чеською Національною асамблеєю 16 грудня 1992 р. і яка вступила в дію з 1 січня 1993 р., політична система набувала рис парламентської демократії [1, с. 13]. В країні запроваджений бікамеральний парламент, який складається з Палати депутатів та Сенату. Палата депутатів нараховує 200 членів, обраних на онові пропорційного представництва терміном на чотири роки. Чеська парламентська модель є асиметричним бікамералізмом так як повноваження Палати депутатів є значно ширшими, ніж у Сенаті. Виконавчі функції в країні покладені одночасно на президента, який є главою держави та уряд, очолюваний прем'єр-міністром.

Чеський парламент суттєво впливає на формування виконавчої влади. Це впливає з процедури обрання президента, яке відбувається на спільному засіданні двох палат. Центральним органом виконавчої влади в країні є уряд, якого призначає президент республіки за згодою Палати депутатів. Баланс сил – це основна аксіома демократичних політичних режимів. У випадку Чехії, уряд та парламент взаємопов'язані. Палата депутатів голосує за призначення складу уряду, а уряд відповідальний перед нею (ст. 68) [9]. Палата депутатів виконує три основні ролі: по-перше, законодавчу; по-друге, легітимізуючу (голосування за призначення уряду); по-третє, контролюючу (здійснення контролю за діяльністю уряду). Враховуючи значну політичну вагу Палати депутатів по відношенню до уряду та суперечливість процесу формування стійкої урядової більшості, вивчення політичної поведінки, ресурсів та можливостей впливу парламентської опозиції на уряд має істотне значення для розуміння системи владних відносин в Чехії.

Конституційні положення визначають особливу роль партій в механізмах парламентського контролю над урядом. Під механізмами парламентського контролю розуміється «система норм, що регулює встановлений порядок проведення спостереження і перевірки в основному діяльності органів виконавчої влади, що здійснюється як парламентською більшістю і опозицією, так і допоміжними органами вищого законодавчого органу, і спрямований на оцінку цієї діяльності з можливим застосуванням санкцій (вотуму недовіри, резолюції осуду, імпічменту тощо)» [10, с. 12].

Відповідальність уряду перед Палатою депутатів досягається за рахунок двох основних конституційних процедур. Перша – висловлення довіри уряду. Згідно ст. 67 п. 2. Конституції президент призначає голову уряду і за його пропозицією інших міністрів. Щоб розпочати роботу новостворений кабінет повинен впродовж 30 днів після призначення забезпечити підтримку більшості від присутніх в Палаті депутатів. Якщо уряд не отримав таку довіру, то процедура повторюється. Коли і в цьому випадку не досягнуто позитивного результату, то згідно зі ст. 68. п. 4. Основного закону, президент призначає голову уряду за пропозицією голови Палати депутатів. Загалом майже всі уряди Чехії отримали таку підтримку парламенту, за винятком першого кабінету М. Тополанека (утвореного у вересні 2006 р.) та перехідного уряду Й. Руснока (утвореного у липні 2013 р.). Іноді практикується вотум довіри парламенту з ініціативи уряду. У цьому випадку для позитивного рішення необхідно набрати просту більшість голосів. Якщо ж такої довіри не отримано, то Кабінет міністрів повинен подати у відставку, а президент зобов'язаний її прийняти.

Другою, не менш важливою процедурою є голосування за недовіру уряду. Воно проводиться на прохання мінімум 50 парламентарів Палати депутатів. Для висловлення недовіри уряду

необхідна більшість від усього депутатського складу. Голосування за довіру чи недовіру уряду є найбільш дієвим механізмом політичного впливу не лише провладних, але й опозиційних партій. В Чехії передбачена лише колективна (солідарна) відповідальність урядів [8, с. 75]. Такий вид відповідальності означає, що коли Палата депутатів не схвалила його діяльність, то у відставку відправляється весь кабінет, при цьому провина окремих міністрів не диференціюється. Різновидом колективної відповідальності уряду є відповідальність, за якої недовіра його голові, призводить до відставки всього уряду. Така процедура конституційно закріплена в законодавстві країни.

З огляду на значні контролюючі функції парламенту та способи його формування, істотним чином зростає роль політичних партій, об'єднаних в депутатські групи та фракції, в утворенні стійкої парламентської більшості, здатної впливати не лише на законодавчий процес, а й безпосередньо на формування кабінету. Виходячи з того, що кабінет формується, як правило, з середовища парламентської більшості, то провладні депутати зацікавлені в підтримці міністрів від їхньої партії або від коаліції більшості. Більше того, між представниками парламентської більшості та окремими міністрами встановлюються стійкі взаємовідносини. Це зумовлене тим, що Конституція дозволяє депутатам займати посаду міністра одночасно з виконанням депутатських повноважень. Згідно ст. 38. Основного закону член уряду має право приймати участь у засіданнях обох палат, їх комітетів та комісій. Однак, він не повинен займати посаду в жодній з палат, бути членом будь-якого комітету або брати участь у слідчих комісіях [5, с. 135-140]. Дублювання посад істотно зміцнює позиції уряду в Палаті депутатів завдяки повній підтримці з боку депутатів/міністрів, і дозволяє як уряду, так і парламентській більшості, здійснювати ефективну комунікацію та координацію дій та є чинником стабілізації чисельності парламентської більшості. В той же час, така ситуація дещо послаблює позицію прем'єр-міністра у стосунках з міністрами, так як кар'єра останніх не повністю залежить від участі в уряді, а депутатський статус надає їм більшу незалежність [4, с. 27].

Проте це зовсім не означає послаблення функцій парламентського контролю. Він безпосередньо здійснюється парламентською опозицією. Її основним завданням є, на думку української дослідниці У. Ільницької, критичний аналіз дій правлячої більшості; виявлення та викриття недоліків у державній політиці; оприлюднення та обґрунтування критичних оцінок діяльності уряду (глави держави); розроблення і внесення на розгляд парламенту (або його палат) альтернативних рішень щодо соціально-економічного та політичного життя суспільства [11, с. 77]. За умов хиткого становища депутатської більшості опозиція, прагнучи здобути владний ресурс, може загострити питання про парламентську відповідальність уряду. Для парламентської опозиції контролю над урядом передбачає можливість здійснення певного впливу на його діяльність. Йдеться не лише про безпосередню законодавчу активність, тобто голосування «за» або «проти» урядових законопроектів, а й про неформальні консультації, «виклики» міністрів на засідання Палати депутатів або на засідання парламенту або комітетів чи комісій, депутатські запити тощо. Проте ці засоби впливу не є завжди ефективними так як не передбачають правових наслідків і не носять зобов'язуючий характер.

Найбільш ефективним засобом парламентського контролю зі сторони опозиції є вотум недовіри. Як свідчить статистика, за період з 1992 по 2013 рр. здійснено 11 спроб відправити уряд у відставку. Характерно, що в 2002–2006 рр. вотум недовіри ініційовано депутатами лише два рази, в 2006–2010 рр. – п'ять разів, а в 2010–2013 рр. – чотири рази [3, с. 6]. З усіх здійснених спроб лише 4 виявилися успішними. Зростаюча кількість процедур голосування за недовіру уряду в Палаті депутатів змінила цей контрольний механізм на користь парламентської опозиції. Це дозволяє їй вводити в політичний дискурс нові «чутливі» теми, критикувати уряд та певний час перебувати в центрі уваги засобів масової інформації.

Незважаючи на те, що вотум недовіри може стати способом притягнення до відповідальності уряду, рівень довіри до цього механізму контролю є відносним. Зокрема, М. Лейвер і А. Кеннез, доводять, що в західних демократичних країнах, зазвичай, легше ініціювати таку процедуру і її можна застосувати практично в будь-який час, а обмеження є винятком. Прикладом є Греція, яка встановила шестимісячний інтервал між голосуванням за недовіру [6, с. 280]. В Чехії відсутній інститут конструктивного вотуму недовіри. Тому опозиційна партія чи партії, що інспірують таке голосування, можуть не мати персональну альтернативу голови уряду чи його складу навіть тоді, коли уряд буде відправлений у відставку. Це чітко продемонстровано у вираженні вотуму недовіри другому кабінету М. Тополанека в травні 2009 р. Тому для опозиції створюється вигідна можливість поєднати парламентську та позапарламентську види діяльності з метою власного піару. Адже будь-

які подібні прецеденти звернені, передусім, до виборців з метою їх активної мобілізації в міжелекторальний, і особливо, в електоральний період.

Роль парламентської опозиції істотно зростає, коли урядом ставиться питання про вотум довіри. Дана процедура, як правило, може мати на меті з'ясування ступеня підтримки зі сторони провладної більшості важливих урядових рішень чи урядової політики. В той же час, такі дії можуть бути спровоковані деструктивною діяльністю парламентської опозиції, яка своїми діями посилює урядову нестабільність. Взагалі, всі запити, зроблені урядом про те, щоб легітимність цього інституту була підтверджена депутатами, були успішними. Винятком стало голосування про недовіру до першого уряду М. Тополанека (жовтень 2006 р.). Таким чином, зусилля опозиції, спрямовані на голосування за недовіру уряду, є скоріше демонстрацією активної політичної позиції, ніж ефективним способом змусити уряд піти у відставку. Ефективність таких дій звичайно зростає за умов встановлення чисельного паритету між провладним та опозиційними блоками та високої дисципліни серед опозиційних депутатів.

Поведінка парламентської опозиції, її стратегія і тактика може залежати не лише від балансу політичних сил в парламенті, а й від позиції президента. Не дивлячись на домінування парламенту в системі розподілу державної влади, не можна недооцінювати такого гравця. Згідно Конституції він має право розпуску парламенту, зокрема, у випадку відсутності кворуму впродовж трьох місяців; коли новопризначений уряд отримав вотум недовіри, керівника якого президент призначив за пропозицією голови Палати депутатів; коли Палата депутатів впродовж трьох місяців не прийняла постанову по урядовому законопроекті, з обговоренням якого уряд пов'язує питання про довіру (ст. 35). Відсутність стійкої парламентської більшості та підтримки зі сторони опозиції призначеному президентом уряду може призвести до розпуску парламенту та проведення дострокових виборів. Коли ж опозиція не готова до таких виборів, а її позиції є досить слабкими, то з метою недопущення небажаного сценарію розвитку подій, можливий варіант перемовин з провладними силами для узгодження перспективних кандидатів.

Забезпечуючи участь в парламентському контролі, опозиція може взаємодіяти як з парламентською більшістю, так і безпосередньо з урядом. При цьому задіюються в той чи інший спосіб різні моделі: партійна, міжпартійна, позапартійна. Сама політична взаємодія влади й опозиції визначається як «вербальний і невербальний обмін ними обґрунтованими й, як правило, протилежними змістами, позиціями, поглядами відповідно до їх переконань і певних правил і процедурами з метою прийняття важливих політичних рішень із соціально-значимих проблем» [12, с. 30].

Опозиційні депутати також можуть займати посади в керівних органах Палати депутатів на рівні заступників голови, в парламентських комітетах, комісіях (обов'язкових) та комісіях з розслідування (факультативних, створених лише в межах Палати депутатів і призначених для розслідування питань, що становлять державний інтерес), якщо принаймні 40 депутатів підтримають рішення про їх створення.

Окремі депутати від опозиції та групи депутатів можуть скористатися правом законодавчої ініціативи та подати на розгляд Палати депутатів свій законопроект, який обговорюється в процесі трьох читань. При цьому для прийняття звичайного закону необхідна більшість усіх присутніх (принаймні 34 депутати або 14 сенаторів). Обидві палати мають кворум, якщо є присутньою принаймні одна третина від чисельного складу. Законопроект після схвалення Палатою депутатів вважається прийнятим у випадку, коли Сенат впродовж 31 дня не повернув його на доопрацювання. Проте впродовж цього часу сенатори можуть відхилити закон або повернути його у виправленому варіанті до Палати депутатів. Якщо Палата депутатів бажає схвалити змінений текст Сенатом, то достатньо більшості від усіх присутніх депутатів. Якщо ні, то поправки повинні бути відхилені більшістю від усіх присутніх депутатів (якщо вони цього забажають). Після цього за поданий законопроект голосують за його первісною формою (знову більшістю голосів, а подальші правки більше не подаються). Якщо припустити, що в Сенаті, який обирається за мажоритарною виборчою системою, більшість становлять опозиційні депутати, вони все ж не зможуть внести зміни або просунути законопроект не маючи більшості в Палаті депутатів або без підтримки цієї більшості. За умови, коли проурядові партії досить сильні і є невисоким рівень міжпартійної конкуренції, опозиція має мало шансів на успіх.

Навіть у випадку подачі законопроекту від опозиції президент має право на вето і може, за винятком конституційних законопроектів, повернути прийнятий закон впродовж 15 днів до Палати депутатів. Для подолання вето необхідно набрати більшість від усього складу нижньої

палати. З огляду на те, що президент обирається в парламенті парламентською більшістю, він зацікавлений підтримувати законопроекти, ініційовані, насамперед, провладними депутатами та урядом. Проте глава держави має інтерес і в налагодженні співпраці з парламентською опозицією. Її роль є значною в процедурі голосування за кандидатуру президента. Сам виборчий процес є досить складним і дозволяє повною мірою врахувати думку парламентської меншості. Для того щоб кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів у першому турі в Палаті депутатів та перейшов до другого туру разом із кандидатом, який отримав найбільшу кількість голосів у Сенаті, потрібна підтримка більшості усіх депутатів та senatorів.

У другому турі обирається кандидат, який отримав голоси більшості усіх присутніх депутатів та senatorів. Коли опозиція чисельно переважає в Сенаті, то це ускладнює виборчі процедури. Якщо ж в другому турі не обрано жодного кандидата, то впродовж чотирнадцяти днів проходить третій раунд, в ході якого обирається кандидат від другого туру, котрий отримав більшість голосів усіх присутніх депутатів та senatorів. Так як кількість повторних виборів не обмежена Конституцією, то кандидатура має бути узгоджена як більшістю, так і опозицією. Щоб отримати додаткову підтримку свого кандидата, парламентська більшість потребує розширення коаліції за рахунок залучення нових senatorів або укладення тимчасового «союзу» з опозицією. Для парламентської опозиції з'являється шанс в ході перемовин як з лідерами провладної більшості, так і з кандидатом, «виторгувати» певні дивіденди. В даному випадку між основними політичними опонентами створюються умови для налагодження конструктивної співпраці. Гіпотетично можна припустити, що для опозиції це гра в «нульову» суму, коли вона нічого не програє, а лише виграє в ході поступок від провладної більшості.

Таким чином, парламентська опозиція в Чехії, за відсутності окремого правового регулювання її діяльності, залишається важливим політичним інститутом в механізмі стримувань та противаг. Обсяг прав, якими вона наділяється в Палаті депутатів, є достатньо високим, однак спроможність законодавчого впливу на уряд залишається незначною. Це зумовлено тим, що принцип більшості є конституційно закріпленим при формуванні уряду. Найбільш повно контрольні функції парламентської опозиції реалізуються через висловлення недовіри уряду. Ця процедура, не дивлячись на низьку результативність, все ж має помітний політичний ефект, є спробою поєднати парламентську діяльність з позапарламентською і спрямована на отримання політичних дивідендів у формі мобілізації протестного електорату. За умов відсутності стабільної підтримки уряду зі сторони парламентської більшості в опозиції зростають шанси впливу на уряд.

Бібліографічний список:

1. Balik S. The Political System in the Czech Republic / S. Balik, V. Hloušek, J. Holzer / Political Systems of Visegrad Group Countries / Ed. W. Gizicki. – Trnava-Lublin: University of Ss Cyril and Methodius in Trnava, 2012. – P. 13–41.
2. Hloušek V. Political parties and party system in the Czech Republic after 1989. [Електронний ресурс] / V. Hloušek, J. Šedo. – Режим доступу: http://ispo.fss.muni.cz/uploads/2download/Working_papers/ispo_wp_2007_10.pdf.
3. Mansfeldova Z. Parliamentary Opposition in the Czech Republic. [Електронний ресурс] / Z. Mansfeldova, P. Guasti. – Режим доступу: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/69c98acc-1ff0-4016-8e7d-89d6dc284028.pdf>.
4. Linek L. The Parliament of the Czech Republic, 1993–2004 / L. Linek, Z. Mansfeldová // Journal of Legislative Studies. 2007. – Vol. 13. – No. 1. P. 12–37.
5. Syllová J. Parlament České republiky / J. Syllová, J. Georgiev, P. Kolář, Š. Pecháček. – Praha: Linde, 2008. – 478 s.
6. Laver M. Government Accountability in Parliamentary Democracy / M. Laver, A. Kenneth / Democracy, Accountability and Representation. – Cambridge NY: Cambridge University Press, 1999. P. 279–296.
7. Зеленько Г. Політична «матриця» громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України) / Г. Зеленько. – К.: Знання України, 2007. – 336 с.
8. Сорока С. Механізми взаємодії уряду і парламенту в процесі державного управління: досвід країн Європейського Союзу та українська практика / С. Сорока. – М.: Видавництво ЧДУ імені Петра Могили, 2012. – 421 с.
9. Constitution of the Czech Republic of 16 December 1992. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Ustava_EN_ve_zneni_zak_c_98-2013.pdf.
10. Коврякова Е. Парламентский контроль: зарубежный опыт и российская практика / Е. Коврякова. – М.: ОАО «Издательский дом «Городец», 2005. – 191 с.
11. Ільницька У. Парламентська опозиція як інституційний аспект контрольної функції парламенту / У. Ільницька // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2011. – Вип. 23. – С. 76–84.

12. Бойко О. Аналіз інформаційно-комунікативних технологій як механізму досягнення політичного результату / О. Бойко // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2009. – Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – Вип. 11. – С. 29–34.

Buslenko V. V. Government and Parliamentary Opposition in the Czech Republic (Political and Legal Aspects of Interaction)

The political and legal aspects of interaction of the parliamentary opposition and the government in the Czech Republic after 1993 were investigated. The role, powers and resources of the parliamentary opposition in the country while carrying out of government control functions are explained.

It is clarified that on the one hand, the relations between the government and the parliamentary opposition in the country are determined by the institutional design, which determines the political and legal field of activity of political persons, determines the channels of their interaction and establishes certain restrictions. On the other hand, they depend on the ratio of political forces in the parliament, the level of stability of government support, the effectiveness of its policies and can balance from confrontation to cooperation.

It is noted that the parliamentary opposition in the Czech Republic, in the absence of a separate legal regulation of its activities, remains an important political institution in the mechanism of containments and counterbalances. The extent of the rights it is granted in the House of Representatives is rather high, despite the fact that the capacity of legislative influence on the government remains insignificant.

This is due to the fact that the majority principle is constitutionally vested in the formation of the government. In the most complete way the control functions of the parliamentary opposition are carried out through a vote of no confidence in the government. This procedure, despite its poor performance, still has a notable political effect and is an attempt to combine parliamentary activity with the extra-parliamentary and aims at obtaining political dividends in the form of mobilizing the protest electorate. Under the conditions of absence of stable support of the government from the side of the parliamentary majority, the chances of influence on the government grow among the opposition.

Key words: *parliamentary opposition, parliamentary majority, Czech Republic, parliament, vote of no confidence.*

Голечек Р., Ужгородський національний університет

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Автор досліджує основні тенденції партійно-політичного життя чеського суспільства. Проаналізовано також участь політичних партій у виборчому процесі та результати парламентських виборів. Можна стверджувати, що у Чеській Республіці утвердилися принципи політичного плюралізму, які посприяли успішному переходу від однопартійності до багатопартійності. Становленню партійної системи сприяв вибір ефективної моделі правового регулювання функціонування політичних партій. Чеські законодавці змогли сформувані такі правила, що забезпечили чіткий механізм відокремлення діяльності політичних партій від великих бізнесових груп, сприяють недопущенню надмірної фрагментації партійної системи та зміцненню найбільш впливових політичних суб'єктів. Що ж торкається типу виборчої системи, то наразі варто відзначити її відносну ефективність для партійної системи. Адже незважаючи на те, що в законі про вибори із самого початку були сформувані такі правила виборчого процесу, які відповідали основним міжнародним стандартам щодо організації і проведення демократичних виборів, у ньому міститься і ряд недоліків. Це стосується насамперед формули переведення голосів виборців у депутатські мандати. Така ситуація спонукає чеську політичну еліту до дискусії з приводу пошуку оптимальної моделі виборчої системи.

На основі вивченого матеріалу, автор дійшов висновків, що в Чехії утвердилася функціональна партійна система західноєвропейського зразка. Процес створення багатопартійної системи в країні практично завершено. Звичайно, це не виключає появи на політичній арені нових партійних угруповань, але щоб завоювати авторитет у суспільстві їм потрібен час. Найбільшими політичними партіями упродовж тривалого часу були – Громадянська демократична партія та Чеська соціал-демократична партія, які і виступали головними суперниками на виборах. Однак вони не були настільки потужними, щоб у Чехії сформувалася двопартійна система, адже без підтримки інших суб'єктів партійного життя вони не могли самостійно сформувати уряд.

Ключові слова: політичний плюралізм, політичні партії, багатопартійність, парламентські вибори, демократія, партизація, Чеська Республіка.

Постановка проблеми. В кінці ХХ – на початку ХХІ століть в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) відбулися кардинальні зміни, що були започатковані демократичними революціями 1989 року. Породжені цілим комплексом внутрішніх і зовнішніх факторів, ці революції відкрили широкі можливості для зміни суспільно-політичного ладу, що панував тут більше чотирьох десятиліть. Пройшло вже достатньо часу після початку «посткомуністичної» трансформації в ЦСЄ і на сучасному етапі ми вже можемо дати оцінку цим подіям, виявити певні закономірності та окреслити перспективи.

Загальновідомим є той факт, що ключову роль у транзитних суспільствах відіграє політичний плюралізм. Актуальність обраної теми обумовлена значущістю дослідження партій і партійних систем в країнах окресленого регіону як одного з наріжних каменів стабільної демократії та формування громадянського суспільства. Дослідження політичних партій і партійних систем країн ЦСЄ дозволяє виявити характерні риси цих важливих інститутів парламентської демократії, що є надзвичайно важливим для нашої держави в зв'язку з процесом становлення громадянського суспільства і може сприяти глибшому розумінню процесів формування і зміцнення вітчизняної демократичної системи.

Мета статті – проаналізувати процес формування політичного плюралізму як системи влади Чеської Республіки, заснованої на взаємодії та протистоянні основних партій та інших суспільно-політичних інститутів, а також шляхи та методи досягнення компромісу між суб'єктами політичного життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема побудови плюралістичних політичних систем з дієвими політичними інститутами в останні роки набула особливої популярності в Україні.

Серед розмаїття вітчизняних вчених, які досліджують теорію і практику функціонування політичних партій та інститутів громадянського суспільства в Чехії можемо виділити Т.Федорчак [5], Н.Марадик[4], І.Андрощук[1], В.Лемака[3], Г.Зеленько[2].

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи політичну культуру чеського суспільства, слід підкреслити один важливий момент – спадкоємність її традицій. Протягом перебування Чехословаччини в складі Австро-Угорщини, чехи поступово накопичували досвід політичного плюралізму. Вони створювали групи за інтересами, союзи, безліч політичних партій. Після тимчасової перерви в роки Першої світової війни ця традиція відродилася в епоху буржуазної Чехословацької республіки, в якій втілювалися плюралістичні тенденції попередніх років.

Однак варто відзначити, що австро-угорський бюрократичний абсолютизм дещо обмежував розвиток в Чехословаччині справжнього плюралізму й наклав певний відбиток на політичне життя Чехословаччини в період між двома війнами, сприяв бюрократизації політичних партій і профспілок. Крім того, за правління Габсбургів негативний вплив на плюралістичні тенденції мав націоналізм, який насаджував нетерпимість до неортодоксальних поглядів [7, s.116].

Великий удар по плюралістичним традиціям Чехословаччини нанесли події 1938 роки в Мюнхені, окупація Чехії в 1939-1945 роках і створення маріонеткової держави. У 1945-1948 роках мав місце період розквіту політичного плюралізму. Ліквідований в «сталінські часи», плюралізм відродився в 1960-ті роки і досяг піку свого короткострокового розвитку в період Празької весни.

У порівнянні з реформаторським рухом у Польщі Чехословаччина у 1980-х роках здавалася спокійною і стабільною країною. Однак в надрах чехословацького суспільства існували явища, які можна було б визначити як прояви дисидентства. Дисидентський рух в Чехословаччині не відрізнявся високим ступенем організованості і не носив чітко виражений політичний характер. «Хартія-77» не добилася масової підтримки населення і не переросла в широкий соціальний рух, на кшталт польської «Солідарності». Однак вона підготувала ґрунт для майбутніх політичних змін. До 1990 року в Чехословаччині сформувалися ідейно-організаційні передумови для виникнення плюралістичної політичної системи. Опозиція Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) була структурно оформлена і представляла собою мережу груп з широким спектром альтернативних комуністичній ідеології поглядів та інтересів. Швидкі темпи і незворотність політичних змін в Чехословаччині, що послідували за подіями 1989 багато в чому пояснюються гуманістично-демократичними традиціями чехословацького суспільства. Свою роль, безсумнівно, зіграв і фактор історичної пам'яті народу[11, s.32].

З самого початку політичної трансформації в Чехословаччині були закладені правові основи функціонування демократичних механізмів реальної багатопартійності. Були прийняті і практично відразу ж впроваджені в суспільну практику відповідні закони, якими регламентувалися порядок утворення партій і політичних рухів, припинення і заборони їх діяльності, участі у виборах. Були скасовані статті конституції про провідну роль КПЧ в суспільстві.

На думку Ю.Щербакової, у становленні нової структури і суб'єктів політичної системи чехословацького суспільства можна виділити кілька етапів [6, с.55]. На першому етапі відбулося створення загальнодемократичного руху – Громадянського Форуму, – а також нових політичних партій за образом сучасних західноєвропейських. Ідейна спрямованість програм політичних партій, що з'явилися на чехословацькій політичній сцені відразу ж після листопада 1989 року, полягала в декларуванні антикомуністичних цілей і принципів. Перш за все, вони прагнули заявити про себе як про антикомуністичні, антитоталітарні сили, що поривають з комуністичним минулим і виступають за загальнодемократичні цілі. На хвилі революційної ейфорії перемога над комуністичним режимом розглядалася як засіб вирішення всіх проблем суспільного розвитку, в тому числі і в сфері будівництва нових демократичних чесько-словацьких відносин. Особливістю політичного розвитку була масштабна підтримка населенням Чехословаччини на виборах 1990 року в Федеральні збори загальнодемократичних рухів. У червні 1990 року був закріплений перехід від тоталітарного режиму, в якому чільне місце займала єдина реальна сила – Комуністична партія Чехословаччини, до демократичного режиму, що функціонує на багатопартійній основі з урахуванням принципу поділу влади.

З середини 1990 року чехословацька політична система перейшла до другого етапу свого розвитку, який характеризувався атомізацією політичного життя, перегрупуванням і дробленням сил. Численні політичні партії не мали ані програм, ані чітких політичних орієнтирів, ані стійкої соціальної бази. Багато з них по суті являли собою протопартії, яким лише треба було стати політичними організаціями сучасного парламентського типу. На даному етапі розвитку

багатопартійної системи не вдалося виявити зв'язок між політичною орієнтацією громадян і їх соціально-демографічною приналежністю [6, с.57].

Лакмусовим папірцем, який виявив ступінь політичної зрілості політичних партій стало питання про майбутній державний устрій Чехословаччини. До 1992 року в Чехії і Словаччині співіснували дві погано поєднані системи політичних партій. Чеські лівоорієнтовані партії виступали з позицій збереження чехо-словацької федерації. У Словаччині ж партії лівої орієнтації були прихильниками ідеї словацької державної незалежності. Чеські християнсько-демократичні партії виступали з позицій економічного лібералізму і вільних ринкових відносин. В економічних програмах словацьких християнських демократів перевага віддавалася принципам перерозподілу і державного патерналізму. У структурі політичних партій в Словаччині громадянські партії, аналогічні чеським Громадянській демократичній партії (ГДП) та Громадянському демократичному альянсу, займали досить слабкі позиції. Подібний стан політичної системи Чехословаччини аж ніяк не сприяв збереженню єдиної держави.

Процес трансформації політичної системи Чехословаччини в 1990-1992-их роках проходив в умовах становлення нових суспільних відносин, а концепція політичного розвитку країни визначалися в міру розвитку подій. На даному етапі був помітний відрив власне політичного процесу від інтересів виборців, спричинений недосконалістю формування демократичних інститутів влади [8, s.37]. Саме це і призвело до розпаду єдиної Чехословаччини на два державних утворення – Чеську і Словацьку республіки. Однак саме в цей період були трансформовані основи колишньої політичної системи Чехословаччини і вироблені демократичні принципи, які заклали основу для розвитку політичних систем Чеської і Словацької республік як суверенних держав.

У кінці 1990-их років у політичній системі Чеської Республіки формування основних політичних блоків – правоцентристського і соціал-демократичного дещо сповільнилося. Процес об'єднання політичних сил призупинився, і стали спостерігатися протилежні явища, зокрема розпад урядової коаліції правих партій, який призвів до відставки уряду В. Клауса і розкол в рядах ГДП.

Трансформація чеського суспільства після 1989 року супроводжувалася деклараціями переважної більшості діючих на чеській сцені політичних сил про необхідність остаточно позбутися не тільки від найменших системних ознак комуністичного минулого, а й викоренити будь-які ідеологічні конструкції лівого спрямування. Однак модель демократії, що сформувалася в Європі ще на початку минулого століття і взята за зразок чеським політичним істеблішментом, передбачає наявність конкурентноспроможного середовища, де діють певні правила суперництва політичних сил. Результатом його функціонування ні в якому разі не є «остаточна» перемога однієї з цих сил, а, навпаки, досягнення суспільнозначимих цілей в інтересах громадянського суспільства [10, s.123].

В результаті дострокових виборів до парламенту влітку 1998 року Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП) отримала найбільшу кількість депутатських мандатів і можливість сформувати в коаліції з Християнсько-демократичною партією уряд меншості. Подібний поворот в сторону соціал-демократії вже стався в ряді країн, які переживали стадію трансформації суспільної системи. Цей «лівий поворот» посилив соціальну лінію в політиці правлячих партій, але, тим не менш, не змінив кардинальним чином спрямованість на розвиток ринкових відносин, інтеграцію у військово-політичні та економічні структури розвинених капіталістичних країн.

На думку багатьох вчених, наприкінці 1990-их – на початку 2000-х років у Чехії склався цілком задовільний з точки зору розвитку демократичного плюралізму комплект політичних партій. Стан політичної системи Чеської Республіки наблизився до положення, коли виборець мав можливість вибирати між класичними ліберально-демократичною та соціал-демократичною партіями [4;5;6;9].

Ситуація змінилася після виборів до Палати депутатів у 2010 році. На політичній мапі з'явилися нові актори, такі як ТОП-09 і «Справи громадські». Фактично вибори стали перемогою нових правих партій, а провідні гравці чеської політики – ГДП та ЧСДП втратили ключові позиції.

Після виборів була сформована правоцентриська коаліція (ГДП, TOP 09, «Громадські справи») на чолі з лідером ГДП П. Нечасом. Однак внаслідок корупційних скандалів Палата депутатів чеського парламенту достроково оголосила про саморозпуск.

Дострокові парламентські вибори 2013 року вивели на чеську політичну сцену ліберальний рух «Акція невдоволених громадян 2011» (ANO 2011), створений мільярдером А.Бабішем та відверто популістський рух «Світанок прямої демократії», очолюваний чехом японського походження Т.Окамурою, серед гасел якого було запровадження механізмів прямої демократії в усі сфери управління, а також встановлення жорстких обмежень для мігрантів.

Останні парламентські вибори засвідчили феноменальну перемогу партії ANO(29,64 %), а також діяльність у Чехії фрагментованого парламенту з дев'ятьма партіями. Чехію знову може очікувати політична криза, адже з лідером ANO А.Бабішем жодна політична сила не хоче формувати коаліційний уряд. Тому ним було створено уряд «меншості», котрий передбачувано отримав вотум недовіри. Однак новообраний президент Чехії М.Земан пообіцяв надати йому ще один шанс.

Висновки. На рубежі ХХ-ХХІ ст. політична система Чехії виглядала стабільно і відповідала принципам західноєвропейських парламентських демократій. Політичні партії відіграли позитивну роль у процесі демократичного транзиту Чеської Республіки. В останні роки політичний розвиток відбувається стрімко й непередбачувано, що дозволяє окреслити нові тенденції партійно-політичного життя Чеської Республіки. Упродовж 1990-их – на початку 2000-их років сформувалася традиційна для демократичних держав модель двох домінуючих партій – ГДП і ЧСДП з класичною ідеологією. На політичній сцені час від часу з'являлися нові гравці, але політичний пейзаж вони фактично не змінювали. Результати парламентських виборів, починаючи з 2010 року вказують на спонтанність та імпульсивність вибору чехів і спростовують традиційні для них поведінкові моделі. Внаслідок цього, у політичну гру несподівано ввійшли нові актори, які змінили партійну структуру чеського парламенту. Такі результати продемонстрували трансформацію електоральних настроїв чехів: від традиційного вибору між «лівими» й «правими» до більш радикальних, протестних і менш прогнозованих уподобань. Наразі можемо з впевненістю стверджувати, що процес стабілізації політичного спектра в Чеській Республіці ще не завершений.

Бібліографічний список:

1. Андрощук І. Соціо-політична зумовленість політичної структуризації партій і партійної системи в Чехії: від «оксамитової революції» до сьогодні / Ірина Андрощук // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. – 2016. – Випуск 8. – С.237-249.
2. Зеленюк Г. Політична „матриця” громадянського суспільства (досвід країн Вишеградської групи та України) / Галина Зеленюк. – К.: „Знання України”, 2007. – 336 с.
3. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / Василь Лемак. – Ужгород: „Ліра”, 2002. – 248 с.
4. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці : Монографія / Наталія Марадик. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 174 с.
5. Федорчак Т. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри: Монографія / Татяна Федорчак. – Івано-Франківськ: Видавництво ІФНТУНГ, 2012. – 543 с.
6. Щербакова Ю. Особенности развития парламентаризма в Чешской Республике // Процессы демократизации в Восточной Европе: ожидания и реальность / Отв. ред. Ю.И. Игрицкий. – М., 2002. – 228 с.
7. Cabada L. Politický systém České republiky. Historie a současnost / Ladislav Cabada, Karel Vodička. – Praha : Portál, 2007. – 374 s.
8. Fiala P. Politické strany a stranicko-politické systémy v Československu / Petr Fiala // Politologický časopis. – 2001. – №5. – S. 30-39.
9. Klíma M. Consolidation and Stabilization of the Party System in the Czech Republic / Michal Klíma // Political Studies. – 1998. – Special Issue. – P. 492-510.
10. Lebeda T. Vládní stabilita v České republice a volební systém poměrného zastoupení / Tomas Lebeda // Politologický časopis. – 1998. – №2. – S.115-138.
11. Pšejja P. Stranický systém České republiky. Politické strany a jejich vývoj 1989-1998 / Petr Pšejja. – Brno : CDK, 2005. – 202 s.

Holeček R. Distinctive features of the political pluralism development in the Czech Republic

The author investigates the main political tendencies of the Czech society's political life. Political parties' participating in the election process and the results of the parliamentary elections have been analyzed. It can be stated that political pluralism principals have been established in the Czech Republic, promoting a transition from the one-party system to the multiparty system. Choosing an effective model of legal regulation of the political parties has assisted in party system establishment. Czech legislators have managed to set such rules which ensured clear mechanism of separating the activities of political parties from big business groups, contribute to preventing excessive political system fragmentation and strengthening the most influential political subjects. Concerning the type of the voting system, its effectiveness for the party system should be mentioned at present. Despite that initially, there have been such rules in the electoral law that complied with international election process standards of organising and conducting democratic elections, there are several drawbacks in it. It concerns, first of all, the formula of transferring electors' votes into deputy's seats. Such a situation stimulates the Czech political elite to the discussion regarding the search for optimal election system model.

Based on material studied, the author has reached a conclusion that the functional party system of the western European type has been established in the Czech Republic. The process of multiparty development in the country is nearly finished. It does not exclude the possibility of new parties' appearing in the political arena, but they need time in order to gain prestige in the society. The Civic Democratic Party and the Czech Social Democratic party have been the biggest political parties for a long time which have been the key rivals at the elections. However, they were not powerful enough to form the two-party system in the Czech Republic as they could not form the government without the support of other subjects of political life.

Key words: *political pluralism, political parties, multiparty, parliamentary elections, democracy, partisanship, Czech Republic.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.5

УДК 323(477)

*Ємельянова Г. І., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова***ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА**

За останні роки змінилися соціально-політичні умови, а відповідно й вимоги до політичних лідерів. А це вимагає, в свою чергу, додаткових розробок, зокрема, в аспекті призначення політичного лідера, визначення його функцій та завдань. Аналіз історіографії говорить про те, що ще зарано ставити крапку у цих питаннях. Проблеми інституту політичного лідерства, перспективи розвитку та трансформації сьогодні мають безумовний науково – теоретичний інтерес та велике значення для практичної політичної діяльності.

Проблема політичного лідерства управлінської еліти набуває значимості одного з пріоритетів для сучасної Української держави за кількома підставами. Перш за все, це – нагальна практична проблема сьогодні. Її актуальність визначається соціально-політичною ситуацією перехідного періоду в Україні, головною ознакою якого є характер та динаміка взаємовідносин у форматі «народ – влада». Очевидним є значне дистанціювання між населенням і владою, яка інституціонально та у свідомості громадян ототожнюється з управлінською елітою державного та регіонального рівнів. Все чіткіше проявляються ознаки кризи влади. Одним з її негативних наслідків є відчутний дефіцит конструктивних підходів та конкретних шляхів налагодження ефективного й дієвого взаємозацікавленого зворотного зв'язку між владними структурами та громадянами для подолання прірви у громадсько-владних відносинах.

В даній статті представлено розуміння функціонального призначення політичного лідера. Для досягнення мети було визначено рівні розгляду політичного лідерства; окреслено універсальні концепції, які враховують усі чинники впливають на формування відповідного типу політичного лідера; охарактеризовано різні підходи до визначення функцій політичного лідера.

Визначено, що найбільш повний перелік функцій політичного лідера є таким: інтеграція суспільства, громадян довкола спільних завдань і цінностей; пошук і прийняття оптимальних політичних рішень; захист мас від беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримка громадського порядку; налагодження системи постійного зв'язку з масами, запобігання відчуженню громадян від політичного керівництва; ініціювання оновлення, генерування оптимізму й соціальної енергії, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей; легітимація суспільно-політичного устрою. Але, в Україні на сьогодні не розвинена система підготовки політичних лідерів, це спричиняє великі проблеми в практичній діяльності політичних лідерів, в аспекті формування нової політичної еліти на різних рівнях. Політичні партії та громадські організації недостатньо уваги приділяють підготовці майбутніх політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору. Тому, подальші наукові перспективи бачу в розробці концепції підготовки політичних лідерів, відповідно з функціональним призначенням, яке відповідає новим умовам політичної діяльності.

Ключові слова: лідерство, політичний лідер, демократія, функції політичного лідера, влада, народ.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Політика неможлива без політичних лідерів. Проте їхня діяльність відбувається за певних умов, відмінних залежно від історичних і географічних чинників, типу суспільства загалом (відкрите–закрите), типу політичного режиму (тоталітаризм, авторитаризм, демократія), парадигми розвитку суспільства, рівня його соціально-економічного і технічного розвитку (доіндустріальне, індустріальне, постіндустріальне, інформаційне), типу культури, міри долучення конкретного суспільства до світового співтовариства. Головним критерієм політичного лідерства є ефективність його дії, результативність, задоволення запитів та інтересів тієї спільноти, яка бачить власну перспективу у його існуванні. Без широкої соціальної підтримки політичне лідерство не може відбутися.

Феномен лідерства виникає і реалізується тільки в суспільному середовищі. Феномен лідера – це визнання, виявлення, застосування природних психофізичних, розсудливо-розумових та

розпорядчо-організаційних відмінностей людей. Саме ці відмінності, особливі властивості та їх застосування характеризує лідерство як вплив на інших людей.

Сучасна роль і суспільна функція політичного лідерства набуває особливої актуальності в перехідні моменти розвитку будь-якого суспільства, оскільки в періоди значимих трансформацій у державі та суспільстві роль політичного лідерства стає винятково важливою. Очевидно, що саме від його ефективності великою мірою залежить якість відповідей на виклики часу. Таким викликом, наразі, для України є побудова стабільної системи державної влади із балансом не тільки і не стільки між різними гілками влади або елітними групами, а в першу чергу, між владою та народом.

Історичний досвід, зокрема України, свідчить, що політичне лідерство є не лише впливовим чинником національного соціального та культурного розвитку, а й основою духовної безпеки людини й суспільства. Його можливості зберігати й утверджувати смислові координати державної системи, формувати сприйняття і образ держави у світі дають змогу розглядати політичне лідерство не лише як впливовий професійний і соціальний інститут, а й як ефективний інструмент внутрішньої та зовнішньої політики, важливу умову успішного розвитку української політичної нації [1, с.94.].

Проблема політичного лідерства управлінської еліти набуває значимості одного з пріоритетів для сучасної Української держави за кількома підставами. Перш за все, це – нагальна практична проблема сьогодення. Її актуальність визначається соціально-політичною ситуацією перехідного періоду в Україні, головною ознакою якого є характер та динаміка взаємовідносин у форматі «народ – влада». Очевидним є значне дистанціювання між населенням і владою, яка інституціонально та у свідомості громадян ототожнюється з управлінською елітою державного та регіонального рівнів. Все чіткіше проявляються ознаки кризи влади. Одним з її негативних наслідків є відчутний дефіцит конструктивних підходів та конкретних шляхів налагодження ефективного й дієвого взаємозацікавленого зворотного зв'язку між владними структурами та громадянами для подолання прірви у громадсько-владних відносинах.

Метою статті є визначення сучасного функціонального призначення політичного лідера. Для досягнення мети слід вирішити наступні завдання: визначити рівні розгляду політичного лідерства; окреслити універсальні концепції, які враховують усі чинники впливають на формування відповідного типу політичного лідера; охарактеризувати різні підходи до визначення функцій політичного лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Щодо рівня дослідження даної тематики, то слід зазначити, що у цілому проблема лідерства є достатньо науково дослідженою. Так, загальнотеоретичні проблеми політичного лідерства докладно розглянуті в роботах таких вчених, як І. Бекешкіна, Д. Видрін, В. Журавський, І. Курас, Б. Кухта, Н. Теплоухова, О. Майборода, М. Михальченко та інші. Чимало досліджень присвячено проблемі становлення та формування сучасних українських політичних еліт і лідерства. Вагомий внесок у розробку теорії лідерства зробили сучасні вчені: В. Бебик, Д. Видрін, В. Горбатенко, М. Головатий, В. Литвин, М. Михайльченко, А. Пахарев, Ф. Рудич, О. Траверсе та інші. Українська політична думка щодо даної проблеми проходить під впливом історичної та політичної спадщини П.Орлика, М.Костомарова, М.Драгоманова, І.Франка, М.Грушевського, В.Липинського, В.Винниченка та інших. Вона відображала ті ж самі етапи світової історії, про які замислювалась політична філософія Заходу. Виключна цінність історичної спадщини вітчизняної політичної думки полягає в тому, що стає більш зрозумілим, яким чином у свій час відбувалося становлення демократії, проходили перевірку ідеї політичного лідерства на теренах України. Відмінною рисою сучасної української науки є системний підхід до вирішення суспільно-політичних проблем державотворення, влади, демократії, що відповідає суспільно-політичним реаліям сучасної Української держави.

Водночас слід зазначити, що за останні роки змінилися соціально-політичні умови, а відповідно й вимоги до політичних лідерів. А це вимагає, в свою чергу, додаткових розробок, зокрема, в аспекті призначення політичного лідера, визначення його функцій та завдань. Аналіз історіографії говорить про те, що ще зарано ставити крапку у цих питаннях. Проблеми інституту політичного лідерства, перспективи розвитку та трансформації сьогодні мають безумовний науково – теоретичний інтерес та велике значення для практичної політичної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема політичного лідерства позначає взаємодію різних суб'єктів сучасного політичного процесу з погляду того, хто бере на себе право та

зобов'язується тим самим вести за собою інших та на кого покладається відповідальність за наслідки своєї провідної ролі у соціально-політичних перетвореннях: на маси чи на окремих осіб, наділених певними соціально-психологічними та організаторськими якостями та здатними вести їх за собою [2, с. 311].

Загалом, слід розрізнити макрорівень та мікрорівень розгляду політичного лідерства. За такого підходу до першого рівня відносять зовнішні ситуаційні чинники, що «впливають на реалізацію здібностей особистості, на її політичну долю». Мікрорівень відображає «особливості особистості політичного лідера, покликання саме до політичної діяльності, стилю керівництва, наявних професійних навичок, співвідношення свободи й відповідальності, політичного іміджу, підпорядкованої управлінської команди, специфіки публічної діяльності тощо» [6, с. 12]. Але якщо вести мову про демократичну політичну систему, то вона передбачає таке політико-культурне середовище, яке є водночас і стимулюючим, і контролюючим чинником діяльності. Національний лідер залишається у межах демократичного процесу тільки тоді, коли перебуває в умовах конкуренції і здатності інших осіб скоригувати його діяльність і/або змінити лідера на керівній посаді згідно з чинними правовими нормами.

У контексті досліджуваної проблеми слід підкреслити, що у сучасній науці склалося безліч підходів до визначення поняття та сутності політичного лідерства. Особливо це стосується формулювань, які наводять вчені. У політологічній літературі дослідники виділяють майже понад 100 визначень політичного лідера. В основу того чи іншого підходу кожен із дослідників, як правило, вносить певний критерій, що зрештою вирішальним чином позначається на сутності лідерства. Це дає змогу розглядати їх під різними кутами зору, але разом із тим немає загальноприйнятого розуміння. Тому, слід акцентувати свою увагу на концепціях лідерства, в яких здійснюються спроби врахувати вплив усіх чинників. Наприклад, це інтеграційна теорія лідерства. Зокрема, сучасний американський політолог М.Херманн вважає, що лідерство – багатогранне поняття. Розглядаючи його прояви, слід брати до уваги риси самого лідера; завдання, які він покликаний виконувати; взаємозв'язок між лідером і його конституантами; контекст або конкретну ситуацію, в яких лідерство здійснюється [11, р.30].

Декілька слів про розуміння призначення політичного лідера античними мислителями. Так, важливі висновки щодо політичного лідерства, можливості та необхідності демократії залишили в історії такі авторитети, як Цицерон, Тацит, Светоній, Плутарх. Так, Цицерон розробив республіканську модель державного устрою, де не народ повинен пристосовуватись до політика, а політик – до народу. У Плутарха героями його описів стають не стільки царі та імператори, а, насамперед, лідери політичних партій. Крім того, до теорії лідерства вводиться принципово новий для античності тип – лідер-опозиціонер. В епоху Відродження та Нового часу визначними стали праці Н.Макіавеллі, такого ж, як і Цицерон, республіканця. Для більшості сучасних науковців та практиків стало звичним дорікати Макіавеллі щодо можливостей та засобів політичного маніпулювання суспільством. Однак, теоретико-методологічне значення його поглядів є значно глибшим. Він уперше досліджував проблему взаємозв'язку «народ і влада», який характеризував як динамічний процес розгортання протиріч та парадоксів, за результати якого однаковою мірою несуть відповідальність і лідер, і пересічний громадянин.

Лідер наділяється особливими, інколи необмеженими повноваженнями. Але й рівень відповідальності інший. Якщо лідер не виправдовує покладених на нього надій, то він може не тільки втратити своє лідерство, але й понести покарання.

Функції політичного лідера є різноманітними. Вони залежать від суспільства та держави, в якій він здійснює свою діяльність, від конкретних завдань, які стоять перед країною, від розстановки політичних сил та інш.

Найважливішими з цих функцій є: інтеграція суспільства, соціальної спільності, класу та партії на підставі загальної мети, цінностей, політичних ідей; визначення стратегічних орієнтирів в розвитку суспільства та держави; участь в процесі вироблення та ухваленні політичних рішень, виявлення способів і методів реалізації програмної мети; мобілізація мас на досягнення політичної мети; соціальний арбітраж, підтримка порядку та законності; комунікація влади та мас, зміцнення каналів політичного та емоційного зв'язку з громадянами; легітимізація влади.

З перерахованих функцій можна побачити, наскільки значущою є роль політичного лідера в суспільстві чи в будь-якій соціальній структурі. Тому у деяких країнах (Франції, Японії, США і ін.) відбір і підготовка політичних лідерів починається ще на ранніх етапах розвитку людини. Для цього існують спеціальні школи та університети. Важливим досвідом для підготовки політичного

лідера є його участь в суспільних рухах і активне членство в політичній партії. При цьому, разом з професійними здібностями потенційного лідера, велике значення надається його моральним якостям. На жаль, в нашій країні поки що не існує налагодженої системи підготовки, відбору та подальшого руху політичних лідерів. Тому позиції лідерів нерідко займають недостатньо компетентні та професійні політики.

Суперечливою є контроль як політична функція, яка має неабиякий лідеротворчий потенціал: він впливає на особистість політика, розвиває здатність оцінювати власні дії та вміння самовизначатися, й у такий спосіб, формує адекватні прояви лідерської поведінки. За даними соціологічних досліджень, пересічні виборці обирають людей, а не ідеї чи програми, внаслідок чого центральною ланкою механізму формування політичного лідерства в Україні постає особистість політичного діяча. Головний зміст політичного лідерства полягає в тому, що за всієї різноспрямованості впливу воно виступає інтегративною складовою організацією суспільства в цілому та побудови правової й демократичної держави зокрема [7, с. 60].

Р.Такер застерігає від ототожнення лідерства з функціями посадових осіб у державному або партійному апаратах. Він зазначає, що лідерство – це щось значно більше, ніж аналіз та прийняття державно-владних рішень, це – вплив на розум, енергію тих людей, яким належить зіграти свою роль у тому чи іншому процесі [Цит. за: 4].

Серед найбільш значущих функцій можна виділити наступні: аналітична – глибокий і всебічний аналіз ситуації, що склалася, вивчення сукупності об'єктивних і суб'єктивних факторів політичного життя, розробка програми дій, обґрунтування стратегічних пріоритетів і тактичних способів їх досягнення; організаторська – мобілізація мас на реалізацію політичних програм і цілей, згуртування прихильників, об'єднання зусиль різних верств населення, формування команди помічників, планування політичних дій, регулювання і контроль за ходом перетворень; інтегративна – об'єднання та узгодження різних соціальних інтересів на основі загальних цілей, цінностей та ідеалів, консолідація різного роду громадських і політичних сил для конструктивного вирішення різних соціальних і політичних проблем; новаторська – внесення нових, конструктивних ідей, ініціювання оновлення; комунікативна – забезпечення стійкого зв'язку між владою та різними соціальними групами; функція гаранта справедливості, законності та порядку, яка характеризує загальнонаціонального політичного лідера.

Р.Такер виділяє три основні фази-функції в діяльності лідерів, які на мою думку актуальні й сьогодні: функція оцінки: від лідера завжди чекають об'єктивної, мудрої, а головне – своєчасної оцінки подій; пропонує функція: лідер пропонує певну політичну лінію, тобто напрям дій, який вирішуватиме проблемну ситуацію в інтересах групи; мобілізуюча функція: лідер покликаний досягти підтримки групою даного ним визначення її становища і запропонованого плану дій. Таким чином, лідери оцінюють ситуацію, формулюють політику та проводять її в життя [13].

В науці інколи виокремлюються такі лідерські функції: інтегративна – об'єднання інтересів певних верств населення навколо конкретної політичної програми; координаційна – координація діяльності трьох владних інститутів – парламенту, адміністрації, суду; прагматична – втілення цілей і завдань, що стоять перед суспільством, у конкретні програми дій; новаторські – означає, що політичний лідер свідомо вносить нові конструктивні ідеї соціального розвитку суспільства; комунікативна – передбачає відображення всієї гами потреб та інтересів людей як у політичних програмах політичних лідерів, так і всіх практичній діяльності; захист мас від беззаконня.

М.Грушевський вважав функціональність лідера, яка не відповідає інтересам нації, типовим проявом аморальності в політиці й виокремив два найхарактерніші у цьому плані типи. Перший – політики-утопісти, що мають химерні, недосяжні цілі, спрямовуючи маси на шлях марних ілюзій і непотрібних злигоднів в ім'я нездійснених ідеалів. Другий – політики-циніки, політикани, що не мають жодних ідеалів, принципів, вищих цілей, але які паразитують на кон'юнктурі моменту – сьогочасних матеріальних інтересах соціальних мас; вони готові заради негайного успіху ризикувати майбутнім народу [2, с. 320].

Оптимальна функціональність лідера обумовлена принциповим розходженням політичних культур Заходу і Сходу. Наприклад, А. Вебер говорив, що генії Сходу розглядали буття людини як тотальне страждання, як відмову від особистого, індивідуального на угоду вищому, універсальному, божественному; вони лише функціонери, які не мають власного значимого змісту та мети, а є лише посередниками для передачі інформації, посилюючи тощо [12, с. 14].

Слід відзначити, що пріоритети функціональності лідерів можуть бути дуже різними, детермінуватися різними обставинами й набором індивідуальних характеристик лідерів [10, с. 62].

Наприклад, В.Холод, пропонує такі типи функціонального лідерства в сучасній Україні, які базуються на матриці аморфно-невизначеної політичної кон'юнктури країни [9, с. 269 – 270]. Титул кожного типу вказує на функціональний політичний і соціальний пріоритет лідера й не виключає побічних функцій:

– Державник: орієнтований на національно-державні цінності, захищає кольори республіки в міждержавному геополітичному просторі та створює передумови для нормальної взаємодії у зв'язці «громадянське суспільство – держава».

– Інтегратор: антипод державника, вбачає у створенні національної федерації оптимум інтегрального зв'язку близьких народів.

– Миротворець: у внутрішній політиці керується необхідністю досягнення макроконсенсусу, але через обмеженість ресурсів здатний реалізувати свою мету тільки в незначному соціальному просторі – на рівні галузей, груп і колективів.

– Адміністратор: має апробовану технологію адміністрування; його рішення не обговорюються, але він не сприймається як диктатор, оскільки діє в межах законності; в суспільстві цінується його адміністративний педантизм і особиста залученість в конкретику управління.

– Молодий радикал: відображає інтереси й настрої молоді та частини дорослого населення, налаштований на рішучі зрушення в окремих ланках політико-економічного механізму країни, але не прагне докорінних перетворень політичних і економічних структур.

– Обережний прагматик: багато в чому протилежний молодому радикалу; він ефективніший за низкою показників, зокрема, за обсягом втручання у сфери, що модернізуються; він послідовно й комплексно проводить зважену політику, готує ґрунт для наступних реформ; це лідер «проміжний», але необхідний.

– Реформатор: синтезує в собі позитивні якості націонал-радикала, адміністратора і прагматика; це вищий тип лідерства для проблемних країн; він найменш піддається нападкам опонентів; за технологією політичної дії він центрист і погоджується на ситуаційне блокування з усіма силами, зацікавленими в стабільності суспільства; це соціал-демократичний тип лідера, який пропонує так званий «соціальний солідаризм».

– Апологет соціалізму: має у своєму розпорядженні стабільні конституенти та електорат, його суспільний ідеал однозначний і не підлягає жодним модифікаціям; на вербальному рівні може жонглювати соціал-демократичними гаслами, але він жорстко прив'язаний до своїх виборців і своєї партії, тому його політичний діапазон порівняно обмежений; у нього обмежений контингент співробітництва з опонентами й нейтральними силами [10, с. 62-64].

Висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На мою думку, найбільш повний перелік функцій політичного лідера є таким: інтеграція суспільства, громадян довкола спільних завдань і цінностей; пошук і прийняття оптимальних політичних рішень; захист мас від беззаконня, самоуправства бюрократії, підтримка громадського порядку; налагодження системи постійного зв'язку з масами, запобігання відчуженню громадян від політичного керівництва; ініціювання оновлення, генерування оптимізму й соціальної енергії, мобілізація мас на реалізацію політичних цілей; легітимація суспільно-політичного устрою. Слід погодитися з М.Морарь, що в Україні відсутня система підготовки політичних лідерів як у загальнонаціональному масштабі, так і на регіональному рівні [5, с. 9]. Дійсно, політичні партії та громадські організації недостатньо уваги приділяють підготовці майбутніх політичних лідерів, використовуючи системи стихійного відбору. Тому, подальші наукові перспективи бачу в розробці концепції підготовки політичних лідерів, відповідно з функціональним призначенням, яке відповідає новим умовам політичної діяльності.

Бібліографічний список:

1. Бойко С. Політичне лідерство в Україні: генезис і динаміка розвитку // Політичний менеджмент, 2011, № 6, с. 91-100.
2. Грушевський М. Твори: у 50 т. // Т. 2 / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, І. Гирич, С. Панькова. – Львів: Видавництво «Світ», 2005. – XXIV, 678 с. (С. 251-324). – (Серія «Суспільно-політичні твори» : 1907 – 1914).
3. Держановська С. Сутність політичного лідерства: аналіз праць сучасних українських науковців // Збірник наукових праць. – 2014. – Вип. 40 «Ефективність державного управління», с. 310-36.
4. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності: навч. вид. / М. М. Логунова. – К. : Центр сприяння інституц. розв. держ. служби, 2006. – 196 с.

5. Морарь М.В. Політичне лідерство в сучасній Україні: проблеми становлення та розвитку // «Грані». 2016. Том 20; 2(142), с. 5-11.
6. Обличчя влади: політична еліта. 1998–2000 рр. / За ред. О.Й. Гриневича і А.Ф. Гуцала. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 11–15.
7. Симоненко О. Моделі політичного лідерства в Україні // Політичний менеджмент, 2007, № 6, с. 58-65.
8. Траверсе О. Політичне лідерство: поняття, дискурс, практика // Віче, 2006, №18. [Електронний ресурс] <http://veche.kiev.ua/journal/332/>
9. Холод В. В. Політологія. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 480 с.
10. Холод В. В. Пріоритетні функції політичного лідера // Політичний менеджмент, 2007, №4, С.55-64.
11. Hermann, Margaret G. Defining the Bush Presidential Style / G. Margaret Hermann. – In: «Mershon Memo», Spring 1989. – 202 p.
12. Weber A. Das Tragische und die Geschichte. – Hamburg, 1934.
13. Tucker, R.C. Politics as Leadership. – University of Missouri Press, 1981. – 224 p.

Yemelyanova G. I. Functional predetermination of a political leader

In recent years, socio-political conditions have changed, and, accordingly, requirements for political leaders. And this requires, in turn, additional development, particularly, in terms of appointing a political leader, defining its functions and tasks. Analysis of historiography suggests that it is too early to put a point in these issues. The problems of the Institute of Political Leadership, the prospects for development and transformation today have an unconditional scientific and theoretical interest and immense importance for practical political activity.

The problem of political leadership of the management elite becomes one of the priorities for the modern Ukrainian state for several reasons. First of all, this is an urgent practical problem of the present. Its relevance is determined by the socio-political situation of the transitional period in Ukraine, the main feature of which is the nature and dynamics of the relations in the format "people – power". Obviously, there is a significant distance between the population and the authorities, which is institutional and in the minds of citizens is identified with the management elite of the state and regional levels. Everything is more clearly visible signs of a crisis of power. One of its negative consequences is a tangible deficit of constructive approaches and concrete ways to establish an effective and efficient mutual feedback between the authorities and citizens to overcome the gap in public-power relations.

In this article an understanding of the functional purpose of the political leader is presented. To achieve the goal, levels of political leadership were determined; outlined universal concepts that consider all factors affecting the formation of the corresponding type of political leader; Various approaches to defining the functions of a political leader are described.

It is determined that the most complete list of functions of a political leader is as follows: integration of society, citizens around common tasks and values; search and acceptance of optimal political decisions; protection of masses from lawlessness, self-government of bureaucracy, support of public order; establishing a system of constant communication with the masses, preventing the alienation of citizens from political leadership; initiating an update, generating optimism and social energy, mobilizing the masses to realize political goals; legitimization of the social and political system. However, in Ukraine, the system of training political leaders is not developed today, this causes great problems in the practical activity of political leaders, in the aspect of the formation of a new political elite at various levels. Political parties and civic organizations do not pay enough attention to the preparation of future political leaders, using spontaneous selection systems. Therefore, I see further scientific perspectives in developing the concept of training political leaders, according to a functional purpose that meets the new conditions of political activity.

Key words: *leadership, political leader, democracy, functions of a political leader, power, people.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.6

УДК 328.185-048.66 : 323.212/.213](438)

Кабанцева І. А., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НЕФОРМАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВНИЙ ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА VS НЕФОРМАЛЬНИЙ ДЕСТРУКТИВНИЙ ІНСТИТУТ КОРУПЦІЇ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД МІЖІНСТИТУЦІЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Досліджується роль в антикорупційній протидії неформального конструктивного інституту громадянського суспільства. Акцентовано, що громадянський активізм може стати рушійною силою в запобіганні недоброчесності в політиці, а інертність громадянського суспільства тінює політичну систему, зумовлює корупційне «захоплення» держави зацікавленими політико-економічними акторами. На прикладі Польщі показано можливості громадянського суспільства в реалізації антикорупційних механізмів. Досліджено: як відбувалося становлення польського громадянського суспільства та які чинники вплинули на його еволюцію; якими є масштаби політичної та ін. видів корупції у цій країні; як змінювалася динаміка корупційних практик; якою є роль саме інституцій громадянського суспільства Польщі у протидії корупції.

Звернено увагу на рівень корупції у Польщі та основні її прояви. Досліджено діяльність інституцій польського громадянського суспільства як акторів антикорупційної протидії. Відзначено, що антикорупційну активність характеризує лише одиничні з асоціацій, фондів у Польщі; більше уваги теми корупції приділяють партії та медіа. Відзначені проекти Фондації ім. С. Баторія, Гельсінського Фонду з прав людини, Асоціації лідерів локальних громадських груп та Transparency International – Poland. До успішних антикорупційних проектів громадянського суспільства віднесено програму «Відповідальна держава» Фондації ім. С. Баторія (моніторинги «Барометр корупційного ризику в державних закупівлях», «Моніторинг кандидатів на державні посади» та ін.). Відзначено, що польський «третій сектор» не має стабільного фінансування; домінують державні кошти у бюджеті організацій, що є певним недоліком для антикорупційних НУО. Акцентовано, що польські громадяни дуже зрідка мобілізувалися саме проти корупції, хоча інші теми (реформа судоустрою, жорсткішання законодавства про аборти тощо) викликали масові акції протестів. Констатовано невисокий рівень залученості польського «третього сектора» до вироблення антикорупційної політики. Водночас акцентовано, що Польща для України є добрим прикладом того, які завдяки активному громадянському суспільству змінюється вектор розвитку держави та повертається увага до проблем належного урядування.

Ключові слова: *громадянське суспільство, корупція, Польща.*

Громадянське суспільство в класифікації політичних інститутів відноситься до різновиду неформальних конструктивних. Водночас корупція з позицій методології неінституціоналізму постає як неформальний деструктивний інститут. Вимальовується модель, у якій певним чином вступають у взаємодію більш чи менш активний конструктивний інститут із більш чи менш руйнівним деструктивним інститутом. Форми такого міжінституційного співіснування-протистояння в межах площини конкретної політичної системи напряму узалежені від міри активності, послідовності саме конструктивного інституту громадянського суспільства. Адаже тиск, нагляд організованої спільноти, яка «живе» єдиними принципами транспарентної політики, створює мінімальні можливості для корупційних практик у політиці, бізнесі, громадському житті тощо.

Відзначимо, що навіть тим державам, які мають сильні громадянські суспільства, не вдалося виробити таку систему механізмів, яка б цілковито убезпечувала спільноту від непрозорості, недоброчесної політики. Але їх досвід засвідчує: громадське суспільство як контролер здатне істотно зменшувати корупцію. Польща є серед тих держав, які досягли за останні десятиліття певного успіху в зменшенні корупційних практик. Не в останню чергу це уможливилось завдяки активним громадянам, згуртованих ідеєю модернізації своєї країни, але водночас потребує вивчення, якою ж була антикорупційна роль громадянського суспільства, оцінити її значимість. Структуруємо вклад матеріалу за трьома блоками: 1) як відбувалося становлення польського громадянського

суспільства та які чинники вплинули на його еволюцію; 2) якими є масштаби політичної та ін. видів корупції у цій країні; як змінювалася динаміка корупційних практик; 3) якою є роль саме інституцій громадянського суспільства Польщі у протидії корупції.

Хоч істотним рушійним чинником еволюції польського громадянського суспільства були події кінця 1980-х років, передумови його розвитку доцільно вбачати в історичному минулому Польщі. Звернемо увагу на кілька аспектів, відзначених дослідниками.

1) С. Чекаленко [15, с. 264] вважає, що на формування громадянського суспільства в Польщі вплинуло довготривале протистояння суспільної самоорганізації та ворожої щодо неї держави, яке формувалось із XVIII – XIX століть, ще під час поділів Польщі. Тоді, на думку дослідника, об'єднавча активність стала інструментом національного відродження поляків; цей процес відбувався у всіх сферах громадського життя – в економічній взаємодопомозі, освіті, культурі, релігійній активності тощо.

2) Г. Зеленько [6, с. 13–14] відзначає вплив на становлення громадянського суспільства у Польщі т. зв. «першої хвилі демократизації» (1918–1932), коли не тільки у Польщі, але в деяких інших центрально-європейських державах запроваджувалися парламентські республіки, інститут виборів, еволюціонували політичні свободи, інтенсивно розвивалися громадські організації, політичні партії. Дослідниця підкреслює значення збереження упродовж періоду існування соціалістичної системи в Польщі вагомого приватного сектора, що забезпечувало психологічні, матеріальні умови для оформлення громадсько-політичних рухів.

3) Ю. Якименко відзначає, що Польща увесь період контролю з боку СРСР, виявляла спротив: «не вдалося запровадити масово систему колгоспів, функціонували дрібні приватні підприємства, не вдалося викоренити традиційно велику роль католицької церкви в житті поляків», «тільки Польщею гастролювали у 1967 році «Rolling Stones», тільки варшавське радіо озвучувало альбоми «Pink Floyd», тільки у Польщі був єдиний на всі країни соціалізму недержавний, до того ж релігійний, навчальний заклад (Католицький університет у Любліні) і т. ін.» [16, с. 214]. Це, на думку дослідника, вирізняло Польщу від інших держав соціалістичного табору в Центрально-Східній Європі. У продовження думок Ю. Якименка відзначимо, що ті ніші, ті незалежні формування, які виникали в період насадження соціалізму в різноманітних сферах називали «другим (або паралельним) суспільством», «антиполітикою» (А. Михнік), «островами позитивного відхилення» (Я. Черногурський) або «паралельним світом» (В. Бенда) [15, с. 265]. Безумовно, самвидав, незалежне релігійне життя, незалежні профспілки, дискусійні групи тощо у цей час уже сприяли формуванню альтернативної соціально-політичної культури та свідомості.

4) А. Телегуз [13, с. 13–14] підкреслює, що політично активний сегмент польської спільноти самоорганізовувався ще у 1970-х роках: робітничий, студентський і селянський суспільні рухи, а також вільні профспілки в усіх регіонах Польщі з метою обстоювання демократичних свобод і соціальних прав. Зауважимо: видається, що початки такого руху доречно вбачати ще від 1960-х років, прикладом чому є Познанські протести (1956). Ю. Якименко вказує, що Гельсінські угоди (1975) прискорили процеси самоорганізації: якщо у першій половині 1970-х років опозиціонери організували протестні листи, групи самоосвіти, дискусійні клуби тощо, то в другій половині 1970-х почалася їх відкрита боротьба проти режиму [16, с. 214]. Виступ у серпні 1980 року робітників-суднобудівників у Гданську під проводом Л. Валенси, започаткував широкий громадянський протест у форматі антикомуністичного робітничого руху. Попри заборону (прийняття нового закону про профспілки, 1982 р.) польською владою незалежної профспілки «Солідарність», громадянський протест зберігся упродовж майже семи років у підпільному форматі.

5) Важливою була роль у становленні громадянського суспільства Польщі дисидентських рухів. Для порівняння: в інших країнах Центрально-Східної Європи, за винятком Словенії, сильних дисидентських рухів не було, а у Румунії вони узагалі режимом Н. Чаушеску швидко придушувалися. Дисидентські групи стали своєрідними майданчиками для становлення польського громадянського суспільства.

6) Окремо наголосимо на партійній еволюції, позаяк ті партії, які не здійснюють на певний момент владу, є структурними елементами громадянського суспільства. Попри існування у 1952–1989 роках партійної системи з партією-гегемоном (Польська об'єднана робітничая партія), існували організаційно автономні, але фактично підконтрольні гегемону Об'єднана селянська партія та Демократична партія [4, с. 159]. Різноманітними налаштованими антисоціалістично групами в середовищі партій у 1967–1968 роках були організовані студентські виступи в університетських центрах [19]. На початку 1980-х років виник широкий ідеологічний спектр нелегальних громадських

організацій – від соціалістичних (Польська соціалістична партія) до ліберальних («Незалежність»), які стали основою для формування опозиційних політичних партій [4, с. 158].

Отже, польське суспільство станом на кінець 1980-х років уже мало високий ступінь ментально-психологічної готовності народу до демократичних змін супроти привнесеного ззовні комуністичного режиму [5, с. 174]. Передумови такої готовності виникли не в одночасся, а нагромаджувалися тривалий час. Формуванню польського громадянського суспільства сприяло згуртування усіх прошарків суспільства для страйків промислових працівників, а також подальші судові процеси над робітниками. І результатом цього було те, що саме Польща була першою з-поміж країн Центрально-Східної Європи, які вступили на шлях демократизації; у цій державі, як слушно відзначає О. Кукуруз, вперше сформувалася опозиція [9, с. 1].

Піднесення громадянського суспільства припадає на 1988 рік, воно стало більш радикальним у своїх державотворчих вимогах. Від організації захисту прав робітників громадянське суспільство Польщі 1988–1989 роках перейшло до завдань загальнодержавного значення. Саме події 1989 року призвели до еволюції польського громадянського суспільства та динамічного розвитку неурядового сектора. Г. Вонсович відзначає, що на українських теренах початок уживання терміна «громадянське суспільство» пов'язується найперше з польською «Солідарністю» [2, с. 6]. Розпочаті польським громадянським суспільством перетворення у 1990-х роках одразу містили, на думку В. Нечитайла, чітке бачення кінцевої мети та уявлень про необхідні кроки, а не перебували на роздоріжжі векторів подальшого розвитку; за нетривалий час було визначено базові цінності суспільства, стратегію внутрішнього та зовнішнього розвитку країни [11, с. 18]. Якщо порівнювати тогочасне польське громадянське суспільство з аналогічними спільнотами країн Центрально-Східної Європи, то слушно видається оцінка українського історика В. Газіна, який схарактеризовує його, на відміну від багатьох інших, як рішуче, енергійне й ефективне [3, с. 3–4].

Зусиллями «Солідарності» та інших акторів громадянського суспільства було те, що Польща стала першою країною східного блоку, яка сформувала некомуністичний уряд. Наприклад, до таких інших акторів можна віднести і римо-католицьку церкву: «завдяки масовому поширенню католицизму в цих країнах костьол виконував функцію посередника при врегулюванні політичного конфлікту між владою й опозицією у 1989 році» [12, с. 38].

Водночас зі здобутками польське громадянське суспільство мало й певні особливості розвитку уже на початку 1990-х років:

– політична система Польщі швидко стала мультипартійною. Цьому сприяла спрощена процедура реєстрації за наявності критично низької мінімальної кількості членів (15-ть осіб) зумовило появу понад 250 «канапових» партій*. Зауважимо: чимало з тогочасних партій утворилися через розкол колишніх однопартійців по «Солідарності». Така партійна турбулентність призвела до значної роздрібненості партій, парламентських криз, що ослаблювало польське громадянське суспільство;

– тогочасна структура польського громадянського суспільства була диспропорційною. У ній домінували політичні партії, а інші елементи громадянського суспільства (які до того ж почали формуватися значно раніше за партії, ще за соціалістичної системи), мали незначний вплив. Г. Зеленько звернула увагу, що лише під впливом процесів приватизації, соціально-економічних реформ, проведених у 1990-х роках, було усунуто згадані диспропорції в структурі громадянського суспільства [6, с. 22].

Зазвичай, польська влада була прихильна до ідеї розвиненого громадянського суспільства та співпраці держави з ним. Антиприкладів є небагато. Можна згадати про прем'єр-міністра Я. Качинського, який у 2006 році висловився, що ідея громадянського суспільства слугувала найперше політичним інтересам дисидентів, які хотіли мати інструмент політичного впливу, позаяк не змогли побудувати сильну партію; політик схарактеризував громадянське суспільство, як «безглузду побудову» [34].

Як і громадянське суспільство у будь-якій країні, польське є багатоелементним: неурядові організації (а у Польщі це найперше це асоціації та фонди), ті політичні партії, які не здійснюють державну владу, незалежні медіа тощо. Якщо у 1990-х роках польське громадянське суспільство стрімко розвивалося за фінансової підтримки Заходу, найперше – північноамериканських фондів [20], то від початку XXI століття намітилися ознаки стагнації в його еволюції, динамічний розвиток третього сектору сповільнився [18, с. 78]; а після вступу Польщі до ЄС у 2004 році донори почали поступово зменшувати фінансову підтримку Центрально-Східної Європи.

Помітним є дисбаланс між кількісними та якісними параметрами розвитку сьогоденного польського громадянського суспільства. Це ілюструють дані, наприклад, за 2014 та 2016 роки. Так, у 2014 році кількісно «третій сектор» Польщі охоплював близько 72 тис. асоціацій і подібних громадських організацій, 12,9 тис. профспілок, 10,7 тис. фондів, 1,8 тис. соціально-релігійних організацій, 0,3 тис. організацій роботодавців, менш як 0,1 тис. політичних партій [30]. За даними за 2016 рік у Польщі зареєстровано уже аж 17 тис. фондів і 100 тис. асоціацій, але близько чверті зареєстрованих організацій неактивні, тобто наразі працює близько 90 тис. фондів та асоціацій [18, с. 78]. Аналіз відсоткового співвідношення між урядовими організаціями за основним напрямком їх діяльності засвідчив: таким питанням, як законність, права людини (тобто, сфера, максимально наближена до боротьби з корупцією, що є предметом нашого дослідження) займаються лише 2 % організацій; натомість переважають недержавні організації, які заопікуються спортом, туризмом, відпочинком (34 %), освітою, вихованням (15 %), культурою та мистецтвом (13 %) тощо [18, с. 79].

Отже, хоч у Польщі загалом зареєстровано таку значну кількість неурядових організацій, з них близько третини узагалі не працюють [22], а лиш незначна частина (кількісно яку не можуть означити навіть польські дослідники [23, с. 250]) залучені до випрацювання антикорупційної політики, а також питань належного врядування. Водночас оцінка правового регулювання діяльності інституту громадянського суспільства та його акторів у Польщі засвідчує: норми польського права уможливають вільне проведення різних заходів, зокрема й тих, що спрямовуватимуться на протидію корупції [23, с. 252]. Можливо, причину доцільно розглядати й в площині проблем фінансування НУО. Зазвичай, їх річний бюджет не перевищує 2,5 тис. євро, причому більшість надходжень – від держави, органів місцевого самоврядування [22, с. 71–76]. Коштами від ЄС можуть заручитися лише найсильніші організації (не більші 10 % зі загального числа польських НДО, які здатні впоратися зі складними процедурами ЄС [24]). Більш, ніж половина польських НДО не мають більш як трьох донорів [22, с. 71–76]. Можливість отримання підтримки від фізичних осіб є законодавчо унормована, але не більше 20 % поляків у різних опитуваннях відзначали, що робили незначні пожертви на користь певних організацій третього сектора [17]. Видається, що загалом у Польщі є низький рівень культури благодійності [23, с. 255], але це питання потребує окремого вивчення для уточнення висновків.

Польським НДО надана можливість займатися діяльністю, яка уможливує отримання доходу, але лише невелика кількість організацій на практиці отримують його від такої своєї діяльності. Не в останню чергу з причини відсутності коштів, польські НДО не можуть залучити професійних працівників [21] (правників, економістів та ін.), які є необхідними в такій сфері, як антикорупційна протидія – така діяльність мусить бути оперта про професіоналів, інакше перетвориться у дешевий популізм.

Дослідники [18, с. 93] польського громадянського суспільства вказують на низку тенденцій у його розвитку, а саме: простежується небажання уряду фінансово підтримувати третій сектор; звужується доступ до фондів ЄС; виникають організаційні проблеми (нестача людських ресурсів, відсутність добре обізнаних у певних питаннях працівників тощо). Відзначається необхідність скасування тих податкових, фіскальних норм польського законодавства, які стримують приватних донорів у їх можливій підтримці «третього сектора» [23, с. 252]. Сучасний стан громадянського суспільства в Польщі оцінюється польськими дослідниками як незадовільний з огляду на слабку співпрацю громадськості до співпраці задля спільного блага, невисоку загальну зацікавленість суспільно-політичним життям. Також польські НУО погано фінансовані, без сильної бази членства, недостатньо прозорою є їх діяльність [27]. Є проблеми з прозорістю роботи польських НДО, найперше в частині вимоги донесення до громадськості необхідної інформації, річних та ін. звітів (тобто тієї, яка вимагається законом «Про загальний доступ до публічної інформації», 2001). Зокрема, від 2003 року функціонує Бюлетень публічної інформації (<https://www.bip.gov.pl/>), на якому має бути у відкритому доступі уся значуща публічна інформація, але дослідники питання відзначають, що від польських НДО надходить недостатньо інформації [23, с. 256].

Звернімося до з'ясування масштабів політичної та ін. видів корупції у цій країні та проаналізуємо зміну динаміки корупційних практик у Польщі. До того часу, як у ЄС не прийняли Румунію та Болгарію, саме Польщу уважали найкорумпованішою країною ЄС [10], попри те, що Польща криміналізувала корупційні злочини і послідовно адаптовувала національне законодавство до міжнародних і європейських конвенцій. Ще до прийняття до ЄС була затверджена перша антикорупційна стратегія уряду (2002 рік), яка визначала план впровадження механізму взаємодії урядових установ і громадськості при проведенні антикорупційних розслідувань, а також

пропагувала нетерпимість до корупції в суспільстві. На тлі серії гучних корупційних скандалів (наприклад, т. зв. «афери Рівіна» [8]) президент Л. Качинський і правляча партія «Право і справедливість» від 2005 року перейшли від «паперового етапу» розробки стратегій до проведення антикорупційної кампанії. Зокрема, було створено Центральне антикорупційне бюро (діє з червня 2006 року), яке наділене широкими повноваженнями [25, с. 84].

У новітній польській історії багато драматичних сюжетів на корупційну тематику: втрата перспективного політичного майбутнього за незадекларований подарунок, судові вироки щодо футбольної команди тощо [1]. Так, у 2007 році за грати на 3,5 роки потрапив экс-міністр спорту Т. Ліпця за отримання хабара у розмірі понад 25 тис. дол. США; у 2009 році велось слідство щодо лідера фракції керівної на той час партії «Громадянська платформа» З. Хлебовського (його підозрювали у лобіюванні інтересів грального бізнесу в Польщі); у 2013 році розглядалася справа щодо экс-міністра транспорту С. Новака (він не вписав у майнову декларацію годинника вартістю понад 2,5 тис. дол. США й отриманий у лізинг автомобіль Volvo). Величезним джерелом для корупційних зловживань став футбольний чемпіонат «Євро-2012» (тендери щодо будівництва інфраструктури). За даними польського Міністерства юстиції лише за 2015 рік зафіксовано близько 18 тисяч корупційних злочинів; вироки винесені щодо понад 2,4 тис. осіб, але в основному санкціями були штрафи або умовні терміни ув'язнення; лише 41 корупціонер був засуджений до тюремного ув'язнення. Ці та інші справи засвідчують доволі високий рівень роботи польських антикорупційних органів – Центрального антикорупційного бюро, Агенції внутрішньої безпеки та Центрального слідчого бюро поліції.

Формою консолідації польського суспільства в антикорупційній протидії було опитування населення (листопад 2007) щодо доцільності збереження Центрального антикорупційного бюро. Його проводили після низки звинувачень щодо його ніби-то політичної заангажованості (викриття корупції найперше серед політичних опонентів Л. і Я. Качинських). Переважна більшість громадян Польщі висловилося за збереження Антикорупційного бюро, лише 10% поляків проголосувало за ліквідацію структури [14]. Такий результат цілком прийнятно розглядати як народне визнання ефективності роботи бюро, а також прояв консолідації суспільства довкола потреби активної антикорупційної протидії.

Якщо звернутися до Індексу сприйняття корупції, який щороку визначає Transparency International, то від 2012 до 2016 років Польща повільно, але набирала бали (2012 – 58, а в 2016 – вже 62), піднімаючись у списку. Але за результатами досліджень за 2017 рік, відбувся спад – до 60 балів, що змістило Польщу з 29-го одразу аж на 36-е місце у світі [31]. Схожі спади індексу простежуються й деяких інших країнах Центрально-Східної Європи (наприклад, Угорщині). У Польщі зниження в індексі були одразу оцінені як поразка уряду правлячої партії «Право і справедливість», яка боротьбу з корупцією має серед пріоритетів.

Дослідження польського Центру дослідження громадської думки (CBOS 67/2017) [28] вказує на добре сформоване негативне ставлення більшості громадян до проблеми корупції. Переважна більшість опитаних (76%) вважають корупцію в країні великою проблемою, 15% оцінюють масштаби корупції як незначні, а 1% – дуже незначні. Серед корумпованих сфер суспільного життя найчастіше респонденти відзначали політику (48%) та сферу охорони здоров'я (38%), суди та прокуратуру (32%), а також органи місцевого самоврядування (30%). Проблема корупції, вважають опитані, менш виражена у центральних установах, міністерствах (21%), державних компаніях (17%), поліції (16%), на приватних підприємствах (12%). Це ж опитування засвідчує, що поляки сприймають заходи, спрямовані на протидію корупції позитивно. Для 59% з опитаних політичний клімат у Польщі навколо теми корупції сприяє боротьбі з цим явищем. Водночас близько третини респондентів (29%) переконані, що у польської влади відсутня політична воля в протидії корупції.

Інституції громадянського суспільства розглядаються Польщею як важливі актори антикорупційної протидії [23, с. 10], але чи активним є саме громадянське суспільство у процесі боротьби з корупцією? Якщо аналізувати участь польських НДО у формуванні національної антикорупційної політики, то складно ствердити, що польське громадянське суспільство є діяльним у цьому процесі. З точністю можемо констатувати антикорупційну активність кількох організацій, які в основному локалізовані у Варшаві. Це Фондація ім. Стефана Баторія, Гельсінський Фонд з прав людини, Асоціація лідерів локальних громадських груп, Transparency International – Poland. Однією із найуспішніших у громадській антикорупційній протидії в Польщі є діяльність Фондації ім. Стефана Баторія. Фондація здійснює велику програму «Відповідальна держава», в рамках якої

перманентно здійснюються такі моніторинги, як «Барометр корупційного ризику в державних закупівлях», «Моніторинг кандидатів на державні посади» та ін.

У спільному дослідженні [23, с. 261] дослідженні польського Інституту публічних справ і Transparency International щодо корупції та ролі різноманітних державних і недержавних інституцій у протидії корупції відзначено: польський «третій сектор» не має стабільного фінансування; домінують державні кошти у бюджеті організацій, але це може розглядатися як певний недолік щодо тих організацій, метою яких є протидія корупції, нагляд за належним урядуванням тощо; також виникають проблеми з прозорістю самих НДО. Видається, що для польських неурядових організацій важливо активізувати залучення коштів від приватних донорів задля організації ефективної роботи своїх спільнот.

Щодо польських громадян, то відзначимо: вони вкрай нечасто мобілізуються саме проти корупції. Наприклад, у 2017 році найбільші акції протесту поляків стосувалися суперечливої реформи судоустрою, жорсткішання законодавства про аборти, але аж ніяк не проти корупції. Водночас у інших державах Центрально-Східної Європи (найперше, Румунії, Словаччині та ін.) це було однією з основних тем протестів. Польські антикорупційні виступи громадськості, якщо такі проводилися узагалі, були настільки незначими, що не потрапляли у світові медіа, новинарні сайти, і навіть моніторинг польських електронних джерел не дозволив нам віднайти якусь інформацію про антикорупційні акції протестів поляків за останні роки. Припускаємо, що причиною може бути те, що корупція не є топ-проблемою Польщі в оцінці громадськості, адже ті питання, які сильно сколихують спільноту, все ж відгомін знаходять. Водночас, оскільки Польща не є, образно кажучи, «територією, вільною від корупції», тому будь-яке резонансне викриття може стати детонатором згуртування громадськості у протидії корупційним практикам.

Багато досліджень показують, що найбільш ефективним механізмом обмеження корупції є зміна соціального ставлення до неї [32], тобто мова про програми, спрямовані на підвищення рівня громадянської політичної компетентності [29]. Втілювати такі програми формування демократичної політико-правової культури є тим завданням, яке в успішних демократіях найперше реалізують саме громадянські суспільства. Досвід скандинавських держав слугує добрим прикладом цьому.

Отже, вплив тих польських інституцій громадянського суспільства, які мають своїм завданням антикорупційну протидію, на сьогодні не можна вважати значним [23, с. 249]. Більше того, як у межах правових норм, так, відповідно, й на практиці, рівень залученості польського «третього сектора» до вироблення антикорупційної політики сьогодні є невисоким. Але водночас Польща для України є добрим прикладом того, які завдяки активному громадянському суспільству змінюється вектор розвитку держави та привертається увага до проблем належного урядування.

Примітки:

* Відзначимо поступове зменшення кількості партій, наприклад, у 2007 році їх було уже 130 [6, с. 25], 2014 – менше сотні, станом на 01.03.2018 р. – 69 [33].

Бібліографічний список:

1. Банахевич Ю. Польща і корупція: Життя чиновників «відкриють» законом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2222765-polsa-i-korupcia-zitta-cinovnikiv-vidkriut-zakonom.html>
2. Вонсович Г. Б. Еволюція уявлень про громадянське суспільство в період постсоціалістичної модернізації у країнах ЦСЄ (кінець 80-х – 90-і роки ХХ століття) / Г. Б. Вонсович : Матеріали наук.-практ. конф. (19 квіт. 2012 р., м. Кам'янець-Подільський) [«Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації»]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – С. 6–9.
3. Газін В. П. Історична долі ЦСЄ: до і після комунізму. In Матеріали науково-практичної конференції / В. П. Газін : Матеріали наук.-практ. конф. (19 квіт. 2012 р., м. Кам'янець-Подільський) [«Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації»]. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – С. 3–6.
4. Гайданка Є. І. Плюралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення / Є. І. Гайданка // Грані. – 2014. – № 5. – С. 157–161.
5. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії / І. Задорожний // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – Сер. «Політологія, Соціологія, Філософія». – 2010. – № 14. – С. 174–179.
6. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Галина Іванівна Зеленько. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – 32 с.

7. Зеленько Г. І. Політична матриця громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України / Г. І. Зеленько. – К. : Знання України, 2007. – 336 с.
8. Корупційний скандал в Польщі: нові версії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.telekrytyka.ua/column/2003-02-05/1012>
9. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Республіці Польща в умовах демократичної трансформації: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Оксана Володимирівна Кукуруз. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2008. – 20 с.
10. Науменко Д. Як боролися з корупцією Естонія та Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukr.lb.ua/economics/2015/05/18/305287_yak_borolisya_z_koruptsiieyu_estoniya.html
11. Нечитайло В. В. Політична опозиція як важливий інститут політичної системи: польський урок для України / В. В. Нечитайло : Матеріали наук.-практ. конф. (19 квіт. 2012 р., м. Кам'янець-Подільський) [«Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації». – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – С. 17–20.
12. Смірнова В. В. Особливості формування інститутів громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи / В. В. Смірнова : Матеріали наук.-практ. конф. (19 квіт. 2012 р., м. Кам'янець-Подільський) [«Країни Центрально-Східної Європи в умовах постсоціалістичної демократичної трансформації». – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – С. 34–38.
13. Телегуз А. В. Роль незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» у творенні новітньої Польської держави (1980–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. н.: 07.00.02 – всесв. іст. / Андрій Володимирович Телегуз; Дипл. акад. України при МЗС України. – К., 2009. – 20 с.
14. Хвацький М. Центральне антикорупційне бюро: польський досвід протидії корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corruptua.org/2013/07/tsentralne-antikoruptionsiye-byuro-polskiy-dosvid-protidiyi-koruptionsiy/>
15. Чекаленко Л. Д. Специфіка формування громадянського суспільства в Республіці Польща / Л. Д. Чекаленко // Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи. – 2012. – С. 261–272.
16. Якименко Ю. Еволюція опозиції у Республіці Польща / Ю. Якименко // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. – Сер. «Філософ.-політолог. студії». – 2017. – № 15. – С. 213–220.
17. Baczko A. Wolontariat, filantropia i 1%. Raport z badań / A. Baczko, A. Ogrocka. – Warszawa : Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe CEE i Fundację im. Stefana Batorego, 2008. – 79 p.
18. Belokurova E. (Ed.). 2016 Report on the State of Civil in the EU and Russia. – Berlin : EU-Russia Civil Society Forum, 2017.
19. Friszke A. The March 1968 Protest Movement in Light of Ministry of Interior Reports to the Party Leadership [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol1no1/friszke.html>
20. Gliński P. Polska po przejściach. Barometr społeczno-ekonomiczny / P. Gliński // Deniszczuk M., Supińska J. (Eds.). – Warszawa : Sektor obywatelski w słabej demokracji. Stowarzyszenie Studiów i Inicjatyw Społecznych, 2003. – P. 22–30.
21. Grabowska M. Podstawowe dane o stowarzyszeniach i społecznych podmiotach wyznaniowych działających w 2008 r. / M. Grabowska, S. Mocek, E. Wnuk-Lipiński. – Warszawa : Departament Badań Społecznych, 2010.
22. Herbst J. Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badań 2008 / J. Herbst, M. Gumkowska, P. Radecki. – Warszawa : Stowarzyszenie Klon/Jawor, 2010.
23. Kobylińska A., Makowski G., Solon-Lipiński M. (Eds.). Mechanizmy przeciwdziałania korupcji w Polsce. Raport z monitoring. – Warszawa : Fundacja Instytut Spraw Publicznych, 2012. – 279 p.
24. Kolankiewicz E. Organizacje pozarządowe a fundusze strukturalne / E. Kolankiewicz, Z. Komorowska, M. Wasilewska. – Warszawa : Stowarzyszenie na rzecz Forum Inicjatyw Pozarządowych, 2008. – 300 p.
25. Lampart D. Skuteczność zwalczania korupcji w Polsce Obronność / D. Lampart // Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej. – 2015. – 3 (15). – P. 81–92.
26. Makowski G. (2008). Organizacje pozarządowe i władza publiczna. Drogi do partnerstwa // Nowe płaszczyzny dialogu obywatelskiego między władzą i organizacjami pozarządowymi w Polsce / Makowski G., Schimanek T. (Eds.). – Warszawa: Institute of Public Affairs, 2008. – P. 73–92.
27. Makowski G. Zmiana czy stagnacja? Polityka państwa wobec organizacji pozarządowych po wyborach w 2007 r. / G. Makowski // Demokracja w Polsce 2007–2009; L. Kolarska-Bobińska, J. Kucharczyk (Eds.). – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2009.
28. Opinie na temat korupcji w Polsce. Komunikat z badań nr 63/2017. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej, 2017.
29. Plecka D. Obywatelskie kompetencje polityczne / D. Plecka, A. Turska-Kawa, W. Wojtasik // Kultura i Edukacja. – 2013. – № 96 (3). – P. 73–97.
30. Podstawowe dane o sektorze non-profit w 2014 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoleczna-wolontariat/gospodarka-spoleczna-trzeci-sektor/podstawowe-dane-o-sektorze-non-profit-w-2014-roku,2,5.html#>

31. Tumidalski W. Polska spadła w tegorocznym Indeksie Percepcji Korupcji [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/Prawo-karne/302229891-Polska-spadla-w-tegorocznym-Indeksie-Percepcji-Korupcji.html>
32. Turska-Kawa A. Psychologiczne determinanty korupcji politycznej / Postawy wobec korupcji w samorządzie terytorialnym; A. Turska-Kawa, M. Czaja (Eds.). – Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
33. Wykaz partii wpisanych do ewidencji partii politycznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pkw.gov.pl/322_Wykaz_partii_politycznych
34. Wywiad Cezarego Michalskiego z Jarosławem Kaczyńskim: «PIS nie jest partią niezadowolonych» // Dziennik. – 2006. – 21 kwietnia.

Kabantseva I. A. Constructive informal institution of civil society vs. destructive informal institution of corruption: the Polish experience of inter-institutional confrontation

The article investigates the role of the constructive informal institution of civil society in anti-corruption counteraction. It emphasizes that the civic activism can become a driving force in preventing dishonesty in politics, while the inertia of civil society leads to “shadowing” of politics, causing a corruption “capture” of the state by interested political and economic actors. The potential of the civil society in the implementation of anti-corruption mechanisms is shown on the example of Poland. The author studies: the formation of the Polish civil society and factors that influenced its evolution; the scale of political and other types of corruption in this country; changes in the dynamics of corruption practices; the specific role of the civil society institutions in counteracting corruption in Poland.

Attention is paid to the level of corruption in Poland and its main manifestation. The study investigates the activities of the Polish civil society institution as anti-corruption counteraction actors. It is noted that there are few associations and foundations focusing on the anti-corruption activity. The political parties and media pay more attention to the issue of corruption. It reports the projects of the Stefan Batory Foundation, Helsinki Foundation for Human Rights, Association of the Leaders of Local Public Groups, and Transparency International Poland. The successful anti-corruption projects of the civil society include the “Responsible State” program of the Stefan Batory Foundation (the “Barometer of corruption risk in government procurement” monitoring, “Monitoring of candidates for public offices” etc.). It is noted that the Polish “third sector” does not have stable funding; government funds dominate in the budgets of organizations, which is a disadvantage for anti-corruption NGOs. It is emphasized that the Polish citizens were rarely mobilized specifically against corruption, although some other issues (such as the judicial reform, tightening of the abortion law etc.) caused mass protests. The author notes a low level of involvement of the Polish “third sector” in the development of anti-corruption policy. At the same time, it is emphasized that Poland is a good example for Ukraine of how the vector of state development changes thanks to the active civil society and attention is drawn to the problems of good governance.

Key words: *civil society, corruption, Poland.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.7

УДК 321.01

*Кравець А. Ю., Дніпровський національний університет ім. О. Гончара***ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ БІОПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ**

Основною метою є дослідження еволюційних перспектив біополітики як нового напрямку наукових досліджень в межах вітчизняної політичної науки. Біополітика – інноваційна дисципліна сучасного політичного дискурсу, яка пропонує своє бачення природи людини політичної і мотивів її поведінки. З'ясовано, що в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про пріоритетні напрямки досліджень цієї наукової дисципліни: одні біополітики бачать їх у вирішенні глобальних екологічних проблем, інші замислюються над стрімким розвитком біотехнологій і генної інженерії. Запропоновано комплексний підхід до цієї проблематики, де до еволюційних перспектив біополітики можна віднести чотири перспективні напрямки, які ми умовно назвали б «екологічний», «конфліктний», «біотехнологічний» та «глобалізаційний». Кожен з них відкриває нові горизонти для біополітичної аналітики і політичної науки в цілому. Так прихильники екологічного напрямку наполягають на інтеграції міжнародної спільноти навколо проблематики збереження біо-розмаїття. Дослідження в сфері біополітики сприятиме збільшенню поінформованості громадськості про кризу екосистеми та демографічний вибух. Дослідники етнонаціональних конфліктів говорять про їх біологічний фундамент за рахунок вродженого «механізму» розпізнавання «своїх» і «чужих», наполягають на необхідності «виховання» світовим співтовариством етнічної толерантності. Біополітики, що цікавляться проблематикою біотехнологій, говорять про те, що вони, за умови відсутності контролю з боку уряду, можуть стати не «панацеєю», а потенційною «загрозою» для людства. Четвертий напрямок покликаний проаналізувати вплив глобалізації на самопочутті людини, її місце в цьому процесі. При цьому аналізуються як нові моделі влади, так і новий формат міжнародних відносин, в центрі яких повинна бути людина, її життя та добробут.

Ключові слова: біополітика, біо-розмаїття, етноцентризм, біотехнології

Біополітика – інноваційна дисципліна сучасної політичної науки, яка у міжнародному науковому дискурсі має три виміри: внутрішня політика (законодавча влада), державна політика (виконавча влада) та міжнародна політика. Однак, слід зазначити, що в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про пріоритетні напрямки біополітичних досліджень: одні біополітики бачать їх у вирішенні глобальних екологічних проблем, інші замислюються над стрімким розвитком біотехнологій і генної інженерії, а також над проблематикою виникнення і подолання етнічних конфліктів. Говорячи про еволюційні перспективи слід, на наш погляд, застосувати комплексний підхід і виокремити чотири перспективні напрямки: 1. Роль біополітики у вирішенні глобальних екологічних проблем (зростання кількості населення, забруднення планети, загроза існуванню біо-розмаїття тощо). 2. Біополітична стратегія запобігання етноцентризму і міжнародним конфліктам. 3. Біотехнології і генна інженерія: панацея чи потенційна загроза? 4. Біополітична інтерпретація проблематики впливу глобалізації на людину, владу, економіку і політику. Перший напрямок активно розвиває голова Всесвітньої біополітичної організації А. Влавіанос Арванітіс. Другий напрямок репрезентований працями Р. Мастерса і А. Олескіна. Третій – масштабним дослідженням Р. Бланка. Проблематиці впливу глобалізації на окрему людину та суспільство в цілому, включаючи політичну сферу, присвячені публікації А. Негрі та М. Кейдж.

Розпочнемо з першого. Так, актуальною проблемою для біополітиків сьогодні є прогнозоване зростання кількості населення, яка розглядається на декількох рівнях: ідеологічному, політичному і економічному. І досі немає єдиної думки про те, яку кількість населення здатна «прогодувати» наша планета. Окрім цього, існує величезний перелік інших глобальних проблем: зміна клімату, інфекційні хвороби, конфлікти, доступ до освіти, фінансова нестабільність, недоїдання і голод, міграція, доступ до чистої води й інші. Адже доведено, що наша екосистема має певні межі, отже світове співтовариство в майбутньому зіштовхнеться з проблемою нестачі природних ресурсів: повітря, води та їжі [6]

Важливість біополітичних досліджень в контексті глобальних проблем людства, як то зростання кількості населення, підкреслює й Г. Харіс. Зокрема він зазначає: «Термін «біополітика» повинен бути використаний для нового пояснення політики» [5]. Мається на увазі політика, що проявляється у двох основних аспектах: зростання кількості населення та збільшення політичної відповідальності в державі: «Не може бути ніяких сумнівів, що дуже скоро кожна держава зіштовхнеться з проблемою збільшення населення...Ще одна проблема, яка потребує зміни законодавства, – зростання кількості покинутих дітей, що, в свою чергу, призводить до зростання злочинності» [5].

Окрім стрімкого зростання населення існує глобальна проблема забруднення планети, яке призводить до катастрофічних наслідків для людства. Роль біополітики полягає в боротьбі, в тому числі політичними методами, з екологічною кризою, що, в свою чергу, передбачає збереження біорозмаїття. У цьому аспекті біополітика широко перетинається з різноманітними концепціями, такими як, наприклад, рух «зелених». Але у біополітики своя специфіка, адже вона зосереджує увагу на проблемах соціуму, а тому її потенціал не вичерпується тільки проблематикою взаємодії людства і біосфери як двох глобальних біосоціальних систем [1, с. 5]. Дослідження в сфері біополітики сприятиме збільшенню поінформованості громадськості про кризу екосистеми та демографічний вибух. Завдяки біополітиці людина зможе більш усвідомлено ставитись до цих проблем. Людина, як частина загальної «біосистеми», має з більшою повагою ставитись до природного світу. А, отже, «біополітика конкретизує необхідність перегляду базових основ суспільства» [9]. В наступні десятиліття, «біополітика може зіграти важливу роль в конструюванні безпечного майбутнього» [9]. «Біополітика має об'єднати світових лідерів для обговорення позитивних аспектів технічного прогресу і визначення перспектив» [9]. Біополітика дозволяє проаналізувати проникнення технічного прогресу в усі сфери майбутнього суспільства, що, в свою чергу, призведе до реорганізації соціальної структури й встановлення зв'язку між технічним прогресом і моральним цінностями» [9]. Таким чином, прихильники екологічного напрямку, такі як А. Валавіанос Арванітіс, розглядають біополітику в її практичному застосуванні, як «*biopolis*» – міждисциплінарний проект, покликаний аналізувати та вирішувати проблему збереження біорозмаїття: «Це вимагає формування нової етики і нової політики – біополітики, яка покликана допомогти реалізувати по всьому світу стратегію стійкості навколишнього середовища та безпеки» [10]. Як зазначає А. Валавіанос-Арванітіс, «у наших глобальних зусиллях по захисту життя, слід сконцентрувати увагу на генетичній різноманітності. Істинне багатство нашої планети – це багатство і краса рослин та тварин», багато з яких губиться в результаті нераціонального використання ресурсів й «недбалого економічного зростання» [10]. Всесвітня біополітична організація покликана захищати багатство життя на нашій планеті шляхом створення генетичних банків, які зберігають генетичний матеріал ендемічних видів рослин і тварин й, тим самим, сприяють збереженню біо-розмаїття [10].

Другим перспективним напрямком може стати біополітична доктрина запобігання етноцентризму і міжетнічним конфліктам. Проблематика міжнаціональних, міжрасових і міжетнічних відносин привертає увагу багатьох біополітиків, що втілюється у проведенні міжнародних конференцій, публікації численних збірників статей із зазначеної проблематики. І це не дивно, адже друга половина ХХ ст. ознаменувалась низкою етнонаціональних конфліктів: Чечня, Абхазія, Югославія тощо. Десятиліттями не припиняється конфлікт між Ізраїлем і Палестиною. ХХІ століття принесло конфлікт у Сирії, результатом чого стала масова міграція і викликані з цим проблеми, з якими зіштовхнулась Європа. І це далеко не повний перелік. А отже, проблематика міжнаціональних і міжетнічних конфліктів продовжує бути провідною у наукових дослідженнях. Не залишилась осторонь і біополітика, яка репрезентує власне бачення причин таких конфліктів. Одним з основних понять, в даному контексті, є етноцентризм – «вибіркове ставлення до представників «свого» етносу (нації, народності, племені)». Етноцентризм, на думку А. Олескіна, передбачає культивування з раннього дитинства етнічних забобонів – «невиправдано негативних установок по відношенню до іншої групи (національності, раси) або окремих її членів [1, с.111]. Біополітики пов'язують етноцентризм з територіальною поведінкою людини. Як і у тварин, у людини територіальна поведінка пов'язана з «консолідацією групи як біо-соціальної системи, розпізнаванням «своїх» і «чужих» [1, с. 111]. Як зазначає А. Олескін: «Поділ інших особин свого виду на «своїх» і «чужих» – практично універсальна характеристика живих істот. Вона властива і представникам виду *Homo sapiens*, як на стадії первісних мисливців-збирачів, так і в сучасному «цивілізованому» суспільстві» [1, с. 111]. В даному випадку важливим є виявлення механізмів розпізнавання «своїх» і «чужих». За словами А. Олескіна, вони мають стереотипну природу, що

заощаджує живим істотам на різних рівнях біологічної еволюції час і енергію на обробку інформації: «Стереотипи дозволяють швидко, по деяким вирішальним критеріям розпізнати друга і ворога, товариша по групі й стороннього, вони спрощують світ і викликають почуття впевненості» [1, с. 111]. А тому в людському суспільстві існують стереотипні переконання (національні, расові, а також статеві і класові) пов'язані з вищезазначеними механізмами. Окрім механізмів, існують маркери розпізнавання «своїх» і «чужих». У людському суспільстві нерідко відбувається ситуація, коли розпізнавання, наприклад, етнічної приналежності людини виробляється підсвідомо, і навіть відповідний стиль поведінки виникає раніше, ніж індивід усвідомлює, що перед ним співвітчизник або чужинець [1, с. 111]. Показовим з точки зору підсвідомого розпізнавання «своїх» і «чужих» є експеримент Р. Мастера, який демонстрував групі американців відеозаписи промов американських, французьких і німецьких політичних діячів з вимкненим звуком (щоб слухачі не могли визначити національність). Вони мали оцінити промови за кількома критеріями, зокрема, «емоційним барометром», де 100 балів – максимальна любов, 0 – повна ворожнеча, 50 – байдужість. З'ясувалося, що більш позитивно американці поставилися тільки до своїх співвітчизників, оскільки вони були більш «інтелігентними», «компетентними» і «сильними», ніж їхні французькі та німецькі колеги [7].

Досліджуючи проблематику формування етнічних стереотипів, біополітики підходять до проблеми «індоктринування», яке розуміється як «свідоме, цілеспрямоване навіювання політичних ідей, цінностей, символіки, норм поведінки групам людей» [1, с. 113]. Важливо звернути увагу, що індоктринування відрізняється від неформальної політичної соціалізації, що передбачає поступове сприйняття і засвоєння наявних в суспільстві політичних ідей і цінностей. Як зазначає А. Олескін: «Ідеї, що впроваджуються шляхом «індоктринування», набувають характеру ідеології – системи установок, ідей і цінностей, що відображають ставлення до дійсності, інтереси, цілі, умонастрої людей, класів, партій, суб'єктів політики і влади тих чи інших епох, поколінь, громадських рухів тощо» [1, с. 113]. Таким чином «індоктринування» виступає одним з основних механізмів формування етнічної свідомості людини і впливає на її соціальну та політичну поведінку.

Отже, ми спробували розібратись з біополітичними причинами етноцентризму і його механізмами, тепер варто перейти до розгляду проблематики запобігання виникненню і розповсюдженню етноцентризму в сучасному світі. Так, провідні біополітики вважають, що однією з найефективніших технологій є представлення «чужака» як «свого». Таким чином руйнується база «для формування етнічних забобонів і самого етноцентризму», наприклад, за рахунок культивування дитячих і юнацьких міжнаціональних контактів. А. Влавіанос Арванітіс організовує міжнародні біо-олімпіади, наукові конференції, що мають на меті довести необхідність виховання людей планети в дусі поваги до різноманіття національностей і різноманіття форм живого. С. Петерсен також наполягає на необхідності виховання дітей у дусі соціальної рівності та активної участі кожного в політичному житті суспільства.

Третім перспективним напрямком мають стати дослідження впливу біотехнологій на подальший розвиток суспільства. Як зазначає А. Влавіанос Арванітіс, «технології розвиваються із запаморочливою швидкістю. Те, що вважалося новаторським вчора, є звичайним сьогодні й, напевно, буде застарілим завтра» [10]. Технології розширюють потенціал людини, але можуть мати й катастрофічні наслідки в тому випадку, якщо вони розвиваються неконтрольовано і не прогнозовано з точки зору своїх соціальних і екологічних наслідків: «Ми неодноразово ставали свідками появи нових технологій, які обіцяли позитивні зміни, але, в кінцевому рахунку, створили більше проблем, ніж здатні біли вирішити» [10]. Існує нагальна необхідність забезпечити міжнародний нагляд за розвитком нових технологій. Це дасть змогу підтвердити безпечність їх використання для людини і навколишнього середовища, «перш ніж вони будуть застосовані у комерційних або інших цілях» [10]. Сучасні біотехнології, за словами А. Влавіанос Арванітіс, «створюють нові можливості для реалізації людського потенціалу», отже існуючі суспільні цінності «повинні бути переглянуті для того, щоб гідно прийняти нові глобальні виклики». Ці зміни торкнуться філософії, політичної науки і соціології: «Вплив біотехнологій на суспільство надає можливість для розширення наукової рефлексії у 21-му столітті» [9].

За словами А. Влавіанос Арванітіс, «сьогодні майже не можливо спрогнозувати вплив генної інженерії на майбутнє». Вона вважає, що «генна інженерія в найближчому майбутньому буде грати ключову роль у розподілі сил» на міжнародній арені й економічному зростанні тієї чи іншої країни. Вже сьогодні, дослідження генетичних кодів й ідентифікація генетичних захворювань здійснили революцію в медицині. Біопсія, експерименти по клонуванню, нові методики для лікування генних хвороб тощо «відкривають шлях до розгадки спадкових секретів... «подовження життя може бути

досягнуто шляхом розуміння того, як «вмикати» і «вимикати» гени» [9]. Саме тому, згодом, освічені «біо-законодавці» будуть зобов'язані встановити етичні межі моральної виправданості подібних наукових досліджень: «Як тільки генетичні аспекти поведінки будуть всебічно досліджені й доведені, перед «біо-юристами» постане питання яким чином вони мають бути закріплені у правовій базі й як будуть співвідноситись з етичними нормами» [9].

Говорячи про використання нових технологій, не можна оминати увагою такий тип досліджень як візуалізація мозку за допомогою МРТ (магнітно-резонансної томографії). Останнім часом важливого значення набувають дослідження впливу електоральної поведінки і громадської думки на результати виборів. Зокрема, доцільність використання МРТ для інтерпретації та передбачення результатів голосування на президентських виборах 2008 року. Було досліджено реакцію на фотографії і відео кандидатів в президенти 20 зареєстрованих виборців [4, с. 232]. Цікавим є те, що реакція різних представників наукової спільноти на подібні дослідження була діаметрально протилежною. Деякі розглядають використання зображень мозку для кращого розуміння електоральної поведінки як перспективний новий підхід до вивчення політики. В той час як для інших, використання МРТ для вивчення політичної поведінки вважається «безглуздою одержимістю» [4, с. 232]. Кілька десятиліть минуло перш ніж наукова спільнота визнала необхідність поширення досліджень візуалізації мозку, спрямованих на кореляцію політичної орієнтації, партійності, голосування. Революція в галузі біологічних наук показала, що навіть найскладніші типи політичної поведінки, такі як співпраця і війна, можуть бути об'єднані «генетично запрограмованими схильностями» [4, с. 232-233]. Очевидно, що методи візуалізації мозку «сьогодні залишаються обмеженими в їх здатності повною мірою виявити кореляцію між мозковою активністю і когнітивними процесами» [4, с. 233]. Але, незважаючи на ці «хвороби росту», нейробіологія, еволюційна психологія і політика можуть використовувати візуалізацію мозку (МРТ) як новий перспективний інструмент для дослідження й інтерпретації поведінки. Отже, переоцінити внесок візуалізації головного мозку за допомогою МРТ у сучасну науку, в тому числі політичну, не можливо. Адже ця сучасна методика допомагає не тільки виявити політичні переваги, а й проаналізувати мотиви політичної поведінки завдяки дослідженню функціонування різних ділянок мозку.

Ще одним важливим питанням при аналізі проблематики еволюційних перспектив біополітичної аналітики в контексті розвитку біотехнологій і генної інженерії є, безперечно, корекція дефектів мозку і поведінки за допомогою медичних препаратів й пов'язані з цим проблеми морально-етичного та політичного характеру. На цей аспект звернув увагу Р. Бланк, який досліджував, зокрема, «емоційну» і когнітивну складову функціонування людського мозку та препарати для модуляції або поліпшення специфічних поведінкових рис. Як зазначає дослідник, «з кожним нашим втручанням в проблематику людського мозку, ми стикаємось з безліччю етичних і політичних питань. Традиційні теми клінічних досліджень трансформуються в нові теми політичної етики і політики в цілому» [2, с. 211]. Уряд має контролювати і регулювати подібні експериментальні технології в медицині. Окрім цього, доступ до них має бути «справедливим і всеохоплюючим»: «Це питання доступу стає критично важливим, оскільки ми рухаємось в епоху, де стає можливим удосконалення функцій головного мозку» [2, с.213].

Використання наукового знання з нейробіології у політиці змінює контекст. Втручання в мозок є особливо спірною областю політики через швидкий темп розвитку і досягнень. Використання візуалізації головного мозку для того, щоб дослідити або вилікувати людину, підіймає традиційні біоетичні питання «особистого життя». В даному випадку, сфера політики перетинається з іншими областями сучасної науки. На їх основі існує три підходи у ставленні політики до нейробіології. По-перше, повинні бути прийняті рішення, що стосується наукових досліджень і розробки технологій. Оскільки значна кількість досліджень в області наук про мозок фінансується безпосередньо або опосередковано за рахунок державних коштів, важливо, щоб громадськість була проінформована. Підвищений інтерес викликає технологічне прогнозування та оцінка соціальної користі. Головна проблема полягає в тому, як краще оцінити соціальний / політичний вплив неврології у довгостроковій і короткостроковій перспективі. По-друге, постає питання індивідуального використання технологій як тільки вони будуть доступні. Сьогодні уряд майже не впливає на індивідуальний вибір у сфері охорони здоров'я. Тим не менш, у керівництва держави все ж таки є важелі впливу на індивідуальні медичні послуги як то: податкові пільги, надання безкоштовних або субсидованих послуг тощо [2, с. 222]. Генетична політика має вагоме значення в сучасній політиці, тому що вона кидає виклик встановленим громадським цінностям, які стосуються недоторканості

приватного життя, справедливості, здоров'я та права. По-третє, як потужний розвиток нейробіології вплине на рівність можливостей і повагу між людьми? Які методи візуалізації можна використовувати при прийомі на роботу та страхуванні? Які соціальні та економічні наслідки це матиме? Таким чином має бути вироблена ціла державна концепція по поводженню з такими даними з чітким передбаченням наслідків кожної дії та механізмами ліквідації небажаних наслідків. Крім того, «уряд несе відповідальність перед суспільством за забезпечення стандартів якості управління і справедливий маркетинг» [2, с. 223].

«Науки про мозок» досягли величезних успіхів в останні два десятиліття, однак суспільство не встигає вирішувати політичні питання, що впливають з цих технологій. В соціальні науки глибоко вкоренилася модель, яка чинить опір результатам досліджень мозку, що відносяться до людської поведінки. І, нарешті, існує вірогідність того, що неврологічні проблеми різні політичні сили будуть намагатися інтерпретувати в найбільш вигідному для себе світлі. Таким чином у соціальних науках і політиці «науки про мозок» обіцяють стати найбільш спірними. І хоча «науки про мозок» ще не отримали достатньої уваги в інших областях науки, їх наслідки заслуговують на пильну увагу з боку політичних вчених: «Потрібно скептично ставитися до спекуляції з усіх боків, адже занадто багато поставлено на карту, щоб ігнорувати висновки нейробіології або залишити на волю випадку те, як вони інтерпретуються і застосовуються» [2, с. 225].

Окремої уваги заслуговує біополітичне дослідження А. Негрі, присвячене проблематиці глобалізації і її впливу на людину. Так, А. Негрі задає два основних питання: по-перше, як ми можемо зрозуміти організацію праці в умовах неоліберальної глобалізації, і яким чином вона була закріплена в «біос»? По-друге, коли і яким чином саме життя входить в сферу влади і стає центральним питанням? Відповідаючи на ці питання, він пропонує захоплююче переосмислення влади, що забезпечує «унікальну і провокаційну лінзу», за допомогою якої можна дослідити глобалізацію по відношенню до стану людини. В даному випадку центральним поняттям є «біоенергетична біополітика» [8]. Тобто досліджується взаємозв'язок між глобалізацією і тим, як відчуває себе людина в її умовах. Слідом за М. Фуко, який впровадив поняття «біовлада» як біополітичну форму влади, «яка має здатність до свободи і трансформації», А. Негрі констатує, що влада в біополітичній або біоенергетичній формі завжди знаходиться між супротивом і контролем. Її продуктивний, творчий і визвольний потенціал сприяє забезпеченню «більш бажаних форм глобалізації». Біополітик зазначає, що метою його дослідження є обговорення проблеми організації праці в контексті формування нового постмодерністського політичного поля, що відбувається в біосі» [8]. Термін «біополітика» вказує на те, яким чином влада трансформується в певний період, для того, щоб вона була здатна керувати не тільки індивідами, а й безліччю живих істот. Біополітика, через місцеву біовладу, бере під контроль управління здоров'ям, харчуванням, народжуваністю тощо, оскільки кожна з цих сфер суспільного життя «стала політикою». Таким чином, біополітика поступово «втягується» в усі сфери життя, які згодом стають «майданчиками» соціальної політики держави. Біополітика являє собою свого роду грандіозну «соціальну медицину», яка займається контролем населення як способом «керувати життям». «Біополітика не є загадкою, безліччю нечітких відносин, вона, навпаки, витягнута в рельєф всієї політичної думки завдяки своїй суб'єктивності». З цієї точки зору, концепція біополітики супроводжує перехід до постмодерну, коли «владні відносини перериваються супротивом суб'єктів до яких вони застосовуються» [8]. В даному випадку вона є протилежністю авторитаризму і будь-яким проявам влади у формі сили.

М. Кейдж досліджує питання взаємозв'язку біополітики і міжнародних відносин в умовах глобалізації. Вона зазначає, що сьогодні майже відсутні праці, присвячені проблематиці «здоров'я населення світу», які б «вписувались в дискурс міжнародних відносин» [3]. Вона задається питанням чи винні в цьому неоліберальні політичні та економічні інститути, які довгий час навмисно або ненавмисно ігнорували цю проблематику? По-суті, одним з не багатьох досліджень є праця Д. Роберта, яка присвячена переформулюванню ідеї і практики «безпеки» в межах глобального управління. Мета – втілити норму, яка захищає безпеку людини. Це питання є важливим для сучасних міжнародних відносин, адже воно торкається проблематики виживання. Найкращий шлях для реалізації цієї мети – це підхід, що поєднує загальні й індивідуальні інтереси через біополітичну перспективу. Це необхідно для того, щоб переформатувати регулюючі інститути «для кращого управління населенням» [3].

Підсумовуючи вищевикладене значимо, що еволюційні перспективи біополітичної аналітики безмежні. І хоча серед біополітиків немає єдиного бачення майбутнього біополітики як самостійної

дисципліни в межах сучасної політичної науки, якщо узагальнити та систематизувати результати їх досліджень, можна виокремити чотири перспективні напрямки, які ми умовно назвали б «екологічний», «конфліктний», «біотехнологічний» та «глобалізаційний». Кожен з них відкриває нові горизонти для біополітичної аналітики і політичної науки в цілому. Так прихильники екологічного напрямку наполягають на інтеграції міжнародної спільноти навколо проблематики збереження біо-розмаїття. Дослідники етнонаціональних конфліктів говорять про їх біологічний фундамент за рахунок вродженого «механізму» розпізнавання «своїх» і «чужих», наполягають на необхідності «виховання» світовим співтовариством етнічної толерантності. Біополітики, що цікавляться проблематикою біотехнологій, говорять про те, що вони, за умови відсутності контролю з боку уряду, можуть стати не «панацеєю», а потенційною «загрозою» для людства. Четвертий напрямок покликаний проаналізувати вплив глобалізації на самопочутті людини, її місце в цьому процесі. При цьому аналізуються як нові моделі влади, як у М. Фуко і А. Негрі, так і новий формат міжнародних відносин, в центрі яких повинна бути людина, її життя та добробут.

Бібліографічний список:

1. Олескин А. Биополитика. Политический потенциал современной биологии [Текст] / А. Олескин. – М.: Научный мир, 2007. – 459 с.
2. Blank R. Brain science and politics: Some linkages [Text] / R. Blank // *Biology and politics: The cutting edge* – UK: Emerald Group Publishing, 2011. – P. 205-231.
3. Cage M. With or without you: Biopolitics and International Relations [Text] / M. Cage // *A review of Global governance and biopolitics*. – London, 2010. – 196 p.
4. Friend J., Thayer B. Brain imaging and political behaviour: a survey [Text] / J. Friend, B. Thayer // *Biology and politics: The cutting edge* – UK: Emerald Group Publishing, 2011 – P. 231-235.
5. Harris G. The First Use of Biopolitics [Text] / G. Harris // [Electronic resource] – access mode: http://generation-online.org/c/fc_biopolitics1.htm
6. Hines S. Ecology and environmental issues at the global level [Text] / S. Hines // *Politics and the life science: The State of Discipline*. – UK: Emerald Group Publishing Limited, 2014. – 281 p.
7. Masters R. The nature of politics [Text] / R. Masters – New Haven, L.: Yale University Press, 1991. – 315 p.
8. Negri A. The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics [Text] / A. Negri // *Mediations*, 2007 // [Electronic resource] – access mode: <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-labor-of-the-multitude-and-the-fabric-of-biopolitics>
9. Vlavianos-Arvanitis A. Biopolitics – dimensions of biology [Text] / A. Vlavianos-Arvanitis, 1985 // [Electronic resource] – access mode: <http://biopolitics.gr/publications/textbooks/dimensions-of-biology-en/>
10. Vlavianos Arvanitis A. Biopolicy – Building a green society [Text] / A. Vlavianos Arvanitis // *Cadmus*. – 2011 // [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>

Kravets A. Yu. Evolutionary perspectives of biopolitical analytics

The main goal is to study the evolutionary prospects of biopolitics as a new direction of scientific research. Biopolitics is an innovative discipline of modern political discourse that offers its vision of the nature of the «political man» and the motives for his behaviour. It is established that the scientific community has not yet developed a clear idea of the priority directions of research of this scientific discipline: some biopolitics see them in solving global environmental problems, others think about the rapid development of biotechnology and genetic engineering. It was proposed four perspective directions of biopolitics, which we would conventionally call «ecological», «conflict», «biotechnological» and «globalization». Each of them opens new horizons for biopolitical analytics and political science in general. So, advocates of the ecological direction insist on the integration of the international community around the issue of conservation of biodiversity. Research in the field of biopolitics will contribute to raising public awareness of the ecosystem crisis and demographic explosion. A person, as part of the overall «biosystem», has to be more respectful of the natural world. Biopolitics present its own view on the ethnic conflicts and the strategy for the prevention of international conflicts. Researchers of ethno-national conflicts talk about their biological foundation at the expense of the innate «mechanism» of recognizing «their» and «strangers», insist on the need to «raise» the international community of ethnic tolerance. Biopolitics who are interested in biotechnology, say that they, in the absence of control by the government, become a potential «threat» for humanity. The fourth direction is intended to analyze the impact of globalization on the state of health of a person, her place in this process.

Key words: *biopolitics, biodiversity, ethnocentrism, biotechnology.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.8

УДК 324:303.446

**Кушнар'ов І. В., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України**

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ ЯК СИСТЕМА ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ: ВАРІАТИВНІСТЬ ПРОЯВІВ

Аргументовано, що політична корупція є системою корупційних зловживань (політично-корупційних дій). Дослідницьким завданням визначено авторську спробу систематизації політично-корупційних дій, вироблення своєрідної «корупційної матриці політики». Констатовано, що велика кількість проявів політичної корупції зумовлена як значним суб'єктивним колом суб'єктів ймовірних політично-корупційних дій (політичні партії, виборчі блоки, виборчі комісії та ін.), так і сферами, в яких можуть проявитися корупційні зловживання (фінансування партій, електоральний процес, лобіювання, судочинство тощо). Сконструйована автором політично-корупційна система охоплює: 1) партійну корупцію (порушення порядку фінансування; прийняття партійних рішень в обхід механізмів внутрішньопартійної демократії; створення «партій на продаж»; продаж місць у потенційно прохідній частині партійного списку; використання «підставних донорів» для обходу лімітів на пожертви партіям тощо); 2) електоральну корупцію (порушення правил надходжень до виборчих фондів; різні форми підкупу виборців і членів виборчих комісій; застосування адміністративного ресурсу в інтересах окремих суб'єктів виборів тощо); 3) лобістську корупцію (непрозоре, тіньове просування в органах влади інтересів зацікавлених осіб за винагороду та ін.); 4) представницьку корупцію (зміна депутатом парламентської фракції з корисливих мотивів, інші дії, які лежать у площині політичної етики тощо); 5) клієнтарно-патронажну корупцію (використання державних ресурсів задля просування інтересів певних індивідуальних чи колективних акторів; непомітність, кронізм, фаворитизм; дії, пов'язані з наявністю конфлікту інтересів тощо); 6) судову корупцію (виконання органами правосуддя політичного замовлення).

Ключові слова: політична корупція, електоральна корупція, партійна корупція, лобістська корупція, представницька корупція, клієнтарно-патронажна корупція, судова корупція.

Політична система є прикладом динамічної, багатоконпонентної моделі. В ній виникають і функціонують різноманітні інститути, які мають більш чи менш важливе значення для держави та особи, можуть здійснювати стабілізаційну або ж, навпаки, руйнівну дію. Прикладом останньої слугує деструктивний інститут політичної корупції. З огляду на глобальність проблеми, корупційне «інфікування» навіть розвинених демократій, дослідження політичної корупції є реагуванням на виклик часу в пошуках своєрідного «рецепта» протидії.

Істотний внесок у розробку теорії політичної корупції зробили І. Амундсен, Н. Беліцер, Т. де Ваал, А. Ванучі, Д. Гоуден, О. Гределанд, Д. Дела Порта, С. Кінкарц, М. Кітсінг, С. Коткін, С. Левітські, В. Мілер, Е. Пароді, С. Роуз-Аккерман, Г. Хелмке, А. Шайо та ін. Ця проблематика вивчалася низкою вітчизняних авторів: Н. Армаш, О. Базалук, В. Беглиця, Л. Березинський, А. Бова, Б. Бондаренко, К. Давиденко, Г. Кохан, Є. Невмержицький та ін. Та попри велику кількість наукових праць природа, сутність, форми політичної корупції тлумачаться неоднозначно. Це зумовлює необхідність розгляду варіативних форм політичної корупції.

Політична корупція, на нашу думку, утворює систему корупційних зловживань, які можна згрупувати за різними критеріями. Дослідники Центру Разумкова називають такі зловживання «політично-корупційні дії» [5, с. 7]. Усі вони, за яким критерієм ми б їх не класифікували, спрямовані на «нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень із метою отримання особистих чи групових вигод (ренти)» [5, с. 7]. Велика кількість проявів політичної корупції зумовлена як значним суб'єктивним колом учасників ймовірних політично-корупційних дій (політичні партії, виборчі блоки, виборчі комісії, органи влади різних гілок, органи місцевого самоврядування, судові органи та ін.), так і сферами, в яких можуть проявитися корупційні зловживання (фінансування партій, електоральний процес, лобіювання, судочинство тощо). Зокрема Є. Невмержицький до проявів політичної корупції відносить «незаконний лобізм, протекціонізм, торгівлю впливом, незаконне використання грошових

і товарних потоків на виборчі кампанії та інші політичні цілі під майбутні дивіденди: державні посади, фінансові пільги, одержання державних замовлень, квот, кредитів та інших привілеїв» [4, с. 17–18].

Систематизувати політично-корупційні дії, запропонувавши своєрідну «корупційну матрицю політики» є нашим дослідницьким завданням. Для цього ми спиратимемося як на вітчизняний політичний процес, так і на приклади інших держав. Складність окреслення спектра корупційних дій у політиці зумовлена відсутністю в Україні законодавчого визначення поняття «політична корупція». Якщо ж звернутися до офіційної інформації державних установ України, зокрема Департаменту з питань запобігання політичної корупції, створеному в структурі Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), то бачимо найперше акцент на таких проявах політичної корупції, як фінансування політичних партій і надходжень до виборчих фондів [2]. Водночас спектр корупційних дій у політиці значно ширший попри те, що сфери партійного фінансування та виборів є основними.

Основними проявами корупції в політиці, на нашу думку, є протиправне фінансування партій; дії, пов'язані зі спотворенням ролі політичних партій як акторів демократичної політичної системи; дії, пов'язані з депутатською етикою, етикою високопосадовців; продаж місць у потенційно прохідній частині виборчого списку партії; підкуп виборців; застосування адміністративного ресурсу; прийняття ключових партійних рішень без широкого обговорення з партійцями (відсутність внутрішньопартійної демократії); наявність конфлікту інтересів у носіїв службових, представницьких та інших повноважень; патронажна політика; політичний непотизм, кронізм і фаворитизм; непрозоре (тіньове) лобювання; політична корупція в судовому процесі тощо. Зупинимося на кожному з названих проявів детальніше.

Щодо протиправного фінансування партій, то досвід різних держав засвідчує існування відмінних моделей фінансування цього типу суб'єктів політики, й відповідно відмінним є розуміння дозволеного та забороненого. Відмінності зумовлені наявністю чи відсутністю лімітів на внески від приватних осіб, лімітів чи й узагалі заборони на корпоративні внески, внески іноземних громадян, наявністю чи відсутністю лімітів на витрати тощо. Корупцією є залучення «підставних донорів» для обходу запроваджених лімітів на пожертви політичним партіям. Такі ліміти зазвичай мають за мету обмежити потенційний вплив на партію будь-якого благодійника. Проте ліміти на пожертви складно контролювати, позаяк є можливість переказу коштів через інших осіб. В Україні навіть стала можливою ситуація, коли та чи інша партія утримується якимось одним олігархом.

Дії, пов'язані зі спотворенням ролі політичних партій як елементів демократичної політичної системи (наприклад, створення так званих «партій на продаж») також є прикладом політичної корупції. У недемократичному політичному процесі використовується технологія «партійного проектування»: у такому випадку партія є не об'єднанням громадян, створеним для відображення та відстоювання їх інтересів. Вона стає технологічним проектом, організаційно-правовим механізмом проходження до владних структур. Використанням такої політичної антитехнології пояснюється, зокрема, й така велика (352) кількість партій в Україні. Комітет виборців України неодноразово звертав увагу, що багато із новостворених партій формуються задля подальшого продажу статутних документів, тобто уже на старті вони є учасниками корупційних схем [7].

Щодо корупційних дій, пов'язаних із депутатською етикою та етикою високопосадовців, то прикладом можуть бути т. зв. «тушкування депутатів» («партійні перебігання»). «У медійному дискурсі депутат, що перейшов із фракції до фракції через ймовірні мотиви особистої користі, набув зневажливого позначення як «тушка», що мало символізувати цілковиту втрату його суб'єктності» [3, с. 34]. Народні обранці («партійні перебіжчики», англ. party-switchers) виходять зі складу тих партій, за списками яких були обрані, без формального виходу з їх фракцій, що дозволяє зберегти депутатський мандат. Зокрема, у Верховній Раді України сьомого скликання в парламенті сформувався певний ринок депутатських послуг, на якому могли «монетизуватися» як переходи по фракціях, так і окремі голосування чи участь у просуванні законопроектів.

Такий вид політичної корупції, як «продаж» місць у потенційно прохідній частині виборчого списку партії порушує принцип, за яким місце у списку має визначатися відповідністю кандидата ідеології партії, його партійною чи парламентською роботою тощо. Насправді ж у межах більшості вітчизняних політичних сил є вузьке коло осіб, завданням яких є вирішення закритих фінансових питань партії. Звісно, самі політичні партії офіційно заперечують «продаж» місць у списках. Зазвичай причиною такого корупційного злочину є потреба партій у фінансах на проведення виборчої кампанії. Адже в Україні інші методи фінансування, до прикладу краудфандинг (практикує

найперше «ДемАльянс»), не узвичаєні. З огляду на те, що основну частину фінансів витрачаються на телерекламу, здешевлення виборчої кампанії за рахунок обмеження чи повної заборони телереклами може бути методом мінімізації цієї мотивації до корупційних дій суб'єктів виборчого процесу. В цьому контексті доречним як антикорупційний механізм є перехід до пропорційної системи з відкритими списками. Не йдеться про чисту пропорційну систему з відкритими списками, яка складна для впровадження, а про певні варіації на тему відкритих списків, аналіз яких дозволяє виявити і за такої виборчої системи корупційні пастки. Перший крок зроблено розглядом у 2017–2018 рр. законопроекту Виборчого кодексу України, який передбачає запровадження пропорційної виборчої системи з регіональними списками кандидатів у депутати (27 регіональних округів, у кожному з яких партії виставлятимуть щонайменше п'ятьох кандидатів). Якщо кодекс буде прийнято, виборець зможе віддати голос не лише за партію, а й за конкретну людину в цій партії. Ймовірно, великий розмір округів ускладнить підкуп виборців.

Окремо виділимо такий прояв корупції у політиці, як підкуп виборців. Він полягає у наданні виборцю неправомірної вигоди за будь-які дії, пов'язані з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права. Ще у 2014 р. до Кримінального кодексу були внесені зміни, які криміналізували підкуп виборців. Попри це Комітет виборців України зафіксував чимало фактів, коли голос виборця купувався від 50 грн (у «найбідніших» округах) до понад 1000 грн, або ж грошові сертифікати, продуктові набори, можливість скористатися певними послугами (наприклад, безоплатний громадський транспорт, ліки тощо), укладення з виборцями позаправових «соціальних угод». Підкуп виборців може мати не лише персональний, а й корпоративний характер (наприклад, надання товарів, послуг та обладнання соціальним закладам, установам, організаціям). До проявів політичної корупції можна віднести й отримання матеріальної винагороди членами виборчих комісій за роботу від політичних партій чи фракцій, які висунули їх до складу комісії.

Прикладом політичної корупції є застосування під час виборчої кампанії адміністративного ресурсу (інституційного, регуляторного, медійного тощо), тобто використання владних повноважень і державних ресурсів партіями або політиками у їх власних виборчих інтересах.

Політичною корупцією вважаємо прийняття ключових партійних рішень без обговорення з рядовими партійцями. Це свідчить про слабкість внутрішньопартійної демократії. Фактично можна говорити про такий різновид політичної корупції, як внутрішньопартійна. Це проявляється у закритому обговоренні партійного списку на вибори та послідовності претендентів на виборну посаду, закритому характері прийняття важливих рішень тощо. Водночас справжня, а не лише декларована, внутрішньопартійна демократія передбачає низку демократичних процедур усередині партії, які забезпечують доступ кожного партійця до обговорення політики партії та прийняття спільних рішень.

Наявність конфлікту інтересів як прояв політичної корупції передбачає існування суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення дій (утримання від них) під час виконання зазначених повноважень. Зауважимо, що в структурі вітчизняного НАЗК діє Департамент моніторингу дотримання законодавства про конфлікт інтересів та інших обмежень щодо запобігання корупції.

Політичною корупцією вважаємо патронаж (патронажну політику) в значенні підтримки, заохочення, привілеїв, можливої грошового заохочення, що надається персоною або організацією. Патронаж виявляється в неправомірному використанні державних ресурсів, щоб просувати інтереси певних індивідуальних чи колективних акторів. Цілковито поділяємо позицію О. Бабкіної, яка відносить патронаж до видів корупції [1, с. 546–547]. О. Фісун у своїх дослідженнях акцентує на впливі олігархічних клієнтарно-патронажних мереж на розподіл влади [8, с. 9]. Патрон-клієнтська система є певною мережею, яка контролює різні розподільчі механізми (санкції, привілеї, виділення земельних ділянок, дозволів тощо). Патрон-клієнтизм у політиці став відносинами особистої залежності між особами, які не поєднані родинними стосунками. Ці взаємини базуються на обміні благами між патроном і клієнтом, які наділені відмінними ресурсами та зацікавлені один в одному. Стійкість патрон-клієнтських зв'язків зумовлена тим, що вони вигідні обом соціально нерівним сторонам: для патронів ці зв'язки є механізмами впливу, а для клієнтури – формою захисту [6, с. 81]. Отже, можемо зробити висновок про корупційну природу ситуацій, коли «клієнтарно-патронажні зв'язки, особиста лояльність і приналежність до того чи іншого клану (певного кола родичів, друзів і ділових партнерів) залишаються організаційним паттерном політики» [8, с. 10].

До політичної корупції ми відносимо протиправну тріаду – політичний непотизм, політичний кронізм, політичний фаворитизм:

а) політичний непотизм є службовим заступництвом високопосадовця, політика представникам свого родинного кола. Він найперше полягає в використанні службових, представницьких повноважень задля «просування» (функція «соціального ліфта») близьких осіб на посади в органах державної влади, лобіювання їх інтересів під час виборів, конкурсів на заміщення посад, забезпечення місця в прохідній частині виборчого списку тощо. Отже, мова про надання нічим не обґрунтованих преференцій у політиці, державному управлінні. Вважаємо, що політичний непотизм є формою патронату та зумовлює конфлікт інтересів. Непотизм є проявом політичної корупції, позаяк зумовлює свої результати не завдяки професійним здібностям, а винятково з огляду на приналежність до певного середовища;

б) політичний кронізм розширює коло «близьких» людей, включаючи тих осіб, із ким у політика, високопосадовця склалася соціальна, бізнесова, політична дружба, є взаємовигідні інтереси. Особи з цього кола призначаються на потрібні високі посади, їм сприяють у наданні вигідних урядових контрактів, включають у прохідну частину виборчих списків тощо. Тобто, в основі політичного кронізму лежать дружні, товариські, партнерські зв'язки, використання яких може зумовити конфлікт інтересів;

в) політичний фаворитизм полягає у наданні необґрунтованих преференцій особі чи групі осіб, які залучені в державне управління, політичний процес із розрахунком на взаємні послуги (механізм *quid pro quo* – послуга за послугою).

Формою політичної корупції є непрозоре (тіньове) лобіювання. Воно простежується у намаганнях впливових фінансово-промислових груп, підконтрольних їм владних, партійних структур у певний спосіб монополізувати прийняття важливих управлінських рішень на регіональному і на загальнодержавному рівні. Через відсутність належних юридичних регуляторів лобіювання не лише в Україні, а у багатьох державах набуває здебільшого позаправової, вузькогрупової та латентної форм. Тому доцільне прийняття закону про лобізм, який регламентуватиме діяльність, спрямовану на просування певних інтересів. Легалізація лобізму робить цей процес прозорішим, а виборці знають, чий інтереси відстоює певний політик.

Також серед проявів політичної корупції відзначимо корупцію в судовому процесі: вибіркове правосуддя, зволікання розгляду справ щодо політиків, державних високопосадовців зазідозрених у корупційних діях; винесення політично мотивованих рішень суду; тиск на судові інстанції суб'єктів політики з метою забезпечення певних рішень суду.

Отже, політично-корупційна система, на нашу думку, найперше охоплює:

– партійну корупцію: порушення порядку фінансування; прийняття партійних рішень в обхід механізмів внутрішньопартійної демократії; створення «партій на продаж»; фактичний продаж місць у потенційно прохідній частині партійного списку (у державах із виборчою системою зі закритими списками); використання «підставних донорів» для обходу лімітів на пожертви партіям (у державах, де такі ліміти встановлені) тощо;

– електоральну корупцію: порушення правил надходжень до виборчих фондів; різні форми підкупу виборців і членів виборчих комісій; застосування адміністративного ресурсу в інтересах окремих суб'єктів виборів тощо;

– лобістську корупцію: дії, спрямовані на непрозоре, тіньове просування в органах влади інтересів зацікавлених осіб за винагороду та ін.;

– представницьку корупцію: зміна депутатом парламентської фракції з корисливих мотивів та інші дії, які лежать у площині політичної етики;

– клієнтарно-патронажну корупцію: використання державних ресурсів задля просування інтересів певних індивідуальних чи колективних акторів; непотизм, кронізм, фаворитизм; дії, пов'язані з наявністю конфлікту інтересів тощо;

– судову корупцію, яка полягає у виконанні органами правосуддя політичного замовлення.

Спроба класифікувати прояви політичної корупції не вичерпує увесь спектр політично-корупційних дій, але окреслює основні прояви нелегітимного використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень із метою отримання особистих чи групових вигод.

Підсумовуючи викладене, зауважимо: політично-корупційна система охоплює великий спектр протиправних дій і проявів бездіяльності, спрямованих на нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень із метою отримання

особистих чи групових вигод. Цю систему утворюють такі види політичної корупції: партійна корупція; електоральна корупція; лобістська корупція; представницька корупція; клієнтарно-патронажна корупція; судова корупція та ін. Вони не охоплюють усі можливі варіації політично-корупційних дій. Дана класифікація є спробою окреслення основних напрямів корупційних дій у галузі політики.

Бібліографічний список:

1. Бабкіна О. Патронаж // Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – С. 546–547.
2. Департамент з питань запобігання політичної корупції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nazk.gov.ua/departament-z-pitan-zapobigannya-politichnoyi-korupcii>
3. Лісничук О. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь // Український парламентаризм: неформальний вимір формальних функцій / за ред Г. Зеленько. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2014. – С. 25–57.
4. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. н: 23.00.02 / Невмержицький Євген Васильович; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К., 2009. – 34 с.
5. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 7.
6. Телешун Я. С. Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп / Я. С. Телешун // Політичне життя. – 2017. – № 3. – С. 79–83.
7. У КВУ застерігають від великої кількості штучних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.pravda.com.ua/news/2016/09/29/7122140>
8. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні / О. Фісун // Агора. – 2016. – № 17. – С. 9–13.

Kushnarov I. V. Political corruption as a system of unlawful actions: the variability of manifestations

The article argues that political corruption is a system of corruption abuses (political corrupt actions). The research aim is the author's original approach to systematization of political corrupt actions, developing an original "corruption matrix of politics". It is stated that the large number of political corruption manifestations is caused both by the significant range of subjects of potential political corrupt actions (political parties, electoral alliances, election commissions, etc.), and by the spheres in which the corruption abuses may occur (party financing, electoral process, lobbying, judicature, etc.).

The author-designed system of political corruption includes: 1) party corruption (violating the financing rules; making party decisions bypassing the mechanisms of intraparty democracy; creating "parties for sale"; selling high positions on party lists, which potentially allow getting a seat in parliament; using "fake donors" to bypass the limits on donations to parties, etc.); 2) electoral corruption (violating the rules of receiving money by electoral funds; various forms of vote buying; using administrative resources in the interests of certain subjects of elections); 3) lobbying corruption (non-transparent, shadow promotion of the interests of interested person in government authorities for remuneration); 4) representative corruption (changing the parliamentary faction by a member of parliament for mercenary motives, other actions in the sphere of political ethics, etc.); 5) patron-client corruption (using state resources to promote the interests of certain individual or collective actors; nepotism, cronyism, favoritism; actions related to the existence of a conflict of interests, etc.); 6) judicial corruption (execution of political orders by the organs of justice).

Key words: *political corruption, electoral corruption, party corruption, lobbying corruption, representative corruption, patron-client corruption, judicial corruption.*

Михальська В. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПОСТКОНФЛІКТНІ УПРАВЛІНСЬКІ ПРАКТИКИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ

Стан економіки на постконфліктній території характеризується специфічними ознаками, обумовленими впливом минулого конфлікту. Саме ці ознаки дають змогу характеризувати управління постконфліктною територією як окрему політико-правову категорію. Вказана специфіка має обумовлювати діяльність акторів для досягнення мети постконфліктної політики.

У статті визначаються характеристики постконфліктних суспільних відносин, досліджуються проблеми функціонування постконфліктної економіки та наводяться конкретні управлінські практики – приклади з різних постконфліктних країн світу, – які вирішують ці проблеми. Відновлення економіки постконфліктних територій розглянуто з позиції психологічного стану та потреб індивідів, які проживають на таких територіях. Виявлено, що рішення та дії в економічній політиці, орієнтовані на індивіда, можуть сприяти досягненню примирення в суспільстві та запобігти поверненню до стану конфлікту внаслідок формування умов, які зробляють стан миру економічно вигідним для різних верств населення. Охарактеризовані неформальні інститути, які є невід'ємною частиною постконфліктної економіки, та описані рішення і дії, які дають змогу нівелювати вплив таких інститутів на суспільні відносини через різні форми спонукання населення до переведення своєї діяльності у легальну площину. Наведені управлінські практики, які можуть створити подальші передумови для сталого розвитку постконфліктних територій з урахуванням феномену «постконфліктного зростання» індивідів.

Надано характеристику ризикам, які можуть виникати перед акторами політичного процесу, та описано можливі шляхи їх подолання. Розглянуто міжнародну технічну допомогу як важливий інструмент для відновлення постконфліктної економіки. Проаналізовано переваги та недоліки процесів, пов'язаних із отриманням міжнародної технічної допомоги, зокрема, ризик втручання донорів, які надають допомогу, в процесі управління. Запропоновано моделі для запобігання такому втручанню.

Ключові слова: політика управління постконфліктними територіями, постконфліктна економіка, примирення.

Постановка проблеми. В управлінні постконфліктними територіями спеціальна економічна політика як комплекс економічних завдань та заходів може стати дієвим інструментом для досягнення примирення в суспільстві. При розв'язанні конфлікту економічні чинники зазвичай не визнаються сторонами як ключові причини та передумови конфлікту. Втім, актори політичного конфлікту у своєму протистоянні здебільшого спираються на маргінальні соціальні групи, які виникають внаслідок невдоволення учасників таких груп своїм економічним становищем. Саме тому, при виробленні управлінських практик економічної політики постконфліктна влада має орієнтуватися на психологічний стан індивідів – членів постконфліктного суспільства, враховувати вплив попередніх економічних практик періоду конфлікту та ризики, які впливають із особливостей постконфліктного періоду як унікального феномену в міжнародній практиці.

Мета статті. Через дослідження та характеристику управлінських практик у сфері економічної політики автор має на меті довести тезу про те, що формування умов для здійснення економічної діяльності як окремого індивіда, так і суспільства в цілому, може сприяти примиренню та зниженню рівня конфліктогенності постконфліктної території.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідження політики управління постконфліктними територіями як комплексу спеціальних управлінських практик здійснювалося вітчизняними науковцями А. Кісе, І. Мединським, К. Зарембо. Серед зарубіжних дослідників політики управління постконфліктними територіями варто виділити комплексні дослідження В. Четейла, П. Колієра, Ч. Гегнона, М. Фішера. Специфічні риси економіки на постконфліктних територіях досліджувалися К. Койном, Т. Коуеном, Г. Брауном. Спеціальні методи антикризового управління в економіці досліджувалися російськими вченими В. Горбовим, Ю. Гаджиєвим, І. Кіслухіною, В. Лексиним, а

також зарубіжними науковцями А. Каркозьким та В.Бейкером. До економічних управлінських практик на конкретних постконфліктних територіях зверталися зарубіжні науковці Л. Вікс та Д. Бутбі. Вітчизняні науковці Ю. Макагон, Ю. Харазішвілі, В. Ляшенко аналізують стан економічних відносин внаслідок військового конфлікту на окупованих територіях Донецької та Луганської областей.

Виклад основного матеріалу. Умови, в яких актори постконфліктної політики здійснюють свою діяльність, характеризуються низкою особливостей, які мають бути враховані при формуванні управлінських практик у сфері економіки для подальшого примирення постконфліктного суспільства та сталого розвитку постконфліктних територій.

Примирення через економіку. Основи для доведення можливості досягнення примирення в суспільстві через економіку були закладені ще в моделі економічної людини Адама Сміта. За версією Адама Сміта, індивід у житті має основною метою поліпшення свого становища для досягнення влади в суспільстві. Також Адам Сміт звертає увагу на так звану «схильність людини до обміну». В господарській діяльності людина керується власним егоїзмом, тому комунікація між людьми, які мають від такої комунікації спільну вигоду, дозволяє набагато краще узгодити інтереси сторін [1, с.15-20].

Подальші дослідження в рамках теорії раціонального вибору розвинули цю тезу. Теоретики раціонального вибору стверджували, що індивід, який приймає раціональні рішення, вступає у відносини обміну із іншими раціональними індивідами для досягнення власної вигоди [2].

Конкретне питання постконфліктного примирення через економічні відносини було винесено на порядок денний наукових досліджень у сфері економіки та політичної науки у кінці 20 століття. Спираючись на запропоновані вище теорії та моделі, а також на низку інших економічних концепцій, К. Койн робить висновок про те, що фокусування на економічному способі мислення для політики в управлінні постконфліктними територіями може опосередковано сформулювати примирювальні наративи, необхідні постконфліктному суспільству. З точки зору політичної економії, реконструкцію та процес примирення можна розглядати як проблему сумісності та суперечності стимулів. Стимули є центральним поняттям поведінкової економіки та посилюються на фактори, які впливають на напрям людської поведінки. Основним припущенням про економічний спосіб мислення є те, що реакція людей на стимули обумовлена їх цілеспрямованою поведінкою. У контексті стимулів ті, хто керує реконструкцією та процесом примирення, мають встановити такі «правила гри», що створюють позитивний стимул для громадян використовувати, поважати та інвестувати в постконфліктні інститути – політичні, економічні та соціальні – в довгостроковій перспективі [3, с.69-73]. Інакше кажучи, економіка дає змогу використовувати фактори та механізми, які створюють стимули для співпраці на протиположних стимулах для конфлікту.

Перш за все, стимулювання індивідів до примирення у постконфліктний період може здійснюватися через сприяння у налагодженні економічних відносин між представниками сторін, що були у конфронтації в період конфлікту. В постконфліктних реаліях рівень упередження сторін не нівелюється миттєво. Спеціалісти у сфері політичної психології зазначають, що схильність до співробітництва індивідів після конфлікту носить доволі специфічний характер. З одного боку, внаслідок конфлікту індивід втрачає довіру до оточуючих. З іншого боку – виникає потреба у розбудові нових соціальних зв'язків для досягнення власного добробуту [5]. Тому постконфліктна влада може здійснити диверсифікацію соціальних страт з метою мобілізації активів індивідів навколо нових економічних можливостей. Зокрема, такий механізм було застосовано у Руанді, де влада запропонувала представникам різних етносів долучитися до фермерських кооперативів з видобутку кавових зерен [6]; у Косово, де представники Корпусу миру цілеспрямовано організовували економічні форуми та конференції для налагодження торгівлі між різними етносами [5, с.72]; у Хорватії, де поряд із колишньою лінією розмежування було організовано ринок та майданчик для спілкування [7].

По-друге, для створення в індивідів стимулів до примирення постконфліктна влада має здійснювати діяльність, спрямовану на забезпечення зайнятості. Населення, яке буде залучене у процеси постконфліктного відновлення та отримуватиме від такого відновлення певні економічні переваги, вже не матиме зацікавленості у поверненні до стану конфлікту, адже волітиме зберегти власне економічне становище та набуті доходи. Для забезпечення зайнятості населення можуть бути здійснені наступні управлінські дії:

1. У постконфліктний період важливим є забезпечення зайнятості дорослих чоловіків, більшість із яких тим чи іншим чином були втягнені у конфлікт. Дослідники постконфліктних територій

ззначають, що найбільш ефективним виходом із такої ситуації буде створення робочих місць у сфері відновлення інфраструктури;

2. Звертаючись до політичної психології, конфлікт та постконфліктний період створюють передумови до так званого посттравматичного зростання. Окрім поглиблення стосунків з оточенням в рамках нових соціальних груп, індивід відчуває схильність до саморозвитку. Після тривалого травмування люди вже не хочуть просто мати роботу, заробляти гроші. Для них стає важливим виявляти і розвивати власні здібності, робити те, що подобається, до чого є природна схильність [5];

3. Фокусування на місцевих ресурсах у процесі відбудови постконфліктної території так само сприятиме зайнятості населення цих територій. Маються на увазі, зокрема, заходи зі стимулювання місцевого виробництва. Так, у Мапуту, столиці постконфліктного Мозамбіку, було прийнято рішення будувати вторинні дороги в місті з використанням бетонного мощення, а не асфальту. Будівництво асфальтних доріг потребувало б залучення закордонних спеціалістів. В свою чергу, дороги з бетону можливо будувати з цементу та піску, які добувалися безпосередньо в країні [4, с. 58].

Неформальні економічні інститути. Війна викликає значні зміни в структурі економіки. Окрім руйнації стабільної економічної системи важливий вплив на економіку в часи конфлікту справляють неформальні економічні відносини, обумовлені відсутністю належного нормативного регулювання. Тут мається на увазі незаконний обіг зброї та наркотиків, контрабанда, крадіжки тощо. Втім, економіка ніколи не зникає взагалі, навіть у період затяжних конфліктів [4, с. 37].

Британський економіст П. Мюрел звертає увагу на економічну політику у перехідні періоди. Зокрема, досліджуючи перехідний період від комунізму та капіталізму, П. Мюрел визначає, що однією з ключових проблем перехідного періоду є нехтування попереднім досвідом економічного розвитку, особливо його неформальних аспектів [8]. На нашу думку, ці висновки можуть бути поширені на постконфліктний період – при розробленні економічної політики для постконфліктної території важливо ретельно проаналізувати та врахувати, зокрема, неформальні економічні відносини, що склалися в період конфлікту.

Для прикладу можуть бути наведені наступні неформальні економічні відносини та заходи щодо їх формалізації та/або знищення:

Регулювання обігу зброї. Діяльність з відновлення владного контролю над обігом зброї включена у постконфліктній політиці до комплексу заходів під спільною назвою РДР (роззброєння, демобілізація та реінтеграція). Зазвичай цей комплекс заходів відносять до реформування сектору безпеки, втім у процесі регулювання обігу зброї виникає економічний контекст. Вирішення проблеми значної кількості зброї на руках як у комбатантів, так і у цивільного населення вимагає нестандартних дій. Так, в міжнародній практиці існує дві форми роззброєння – примусове та добровільне. Саме добровільна форма роззброєння має на меті застосування механізму економічних стимулів для індивіда.

Добровільне роззброєння може здійснюватися різними акторами з використанням різних методів. Так, зокрема, проекти Програми розвитку ООН включали обмін зброї на мікро-кредити, інструменти та техніку (Камбоджа, Нікарагуа, Мозамбік) [9]. Цікавим для дослідження є також приклад програми викупу зброї у Хорватії. Перехідна адміністрація ООН для Східної Славонії, Баранії і Західного Срієму ініціювала програму викупу зброї на умовах анонімності. Було досягнуто згоди із хорватським національним урядом про фінансування цієї програми за їх рахунок. Частина викупленої зброї була контрольовано знищена. Інша частина зберігалася під наглядом Перехідної адміністрації, а після закінчення її мандату була передана для використання хорватській владі. Таким чином, за рахунок цієї програми вдалося не тільки знизити кількість зброї на руках у населення, алей підсилити оборонний потенціал національних збройних сил та правоохоронних органів [10].

Неформальна торгівля. Визнання проблеми неформальних ринкових відносин та спроба взяти їх під контроль – важливий елемент в постконфліктній економічній політиці. У цій сфері доволі ефективними вбачаються спроби формалізувати такі відносини та вивести їх у національну правову площину. Втім, недопустимим для постконфліктного управління буде будь-яка формалізація або потурання практикам, які мають ознаки кримінально караного діяльності. Звичайно, такі практики виникають та функціонують у конфліктному суспільстві, а подолати їх у постконфліктний період стає можливим тільки з використанням сили. Так, після встановлення управління Перехідної адміністрації ООН у Хорватії парамілітарне угруповання «Скорпіон» (з частин збройних угруповань так званої Республіки Сербська Країна) захопило нафтове родовище Джелетовці та продовжувало

його контролювати у перехідний період, поставляючи нафту звичними каналами на території сусідньої Сербії. Для отримання контролю над цим нафтовим родовищем згодом Перехідною адміністрацією була розроблена збройна операція з використанням військової компоненти місії [11].

Підтримка закордонних та міжнародних фінансових структур. На постконфліктні економіки світу з часів закінчення Другої світової війни значний вплив має фінансова допомога міжнародної спільноти. Зважаючи на те, що на сьогодні навіть внутрішньодержавні конфлікти визнаються проблемою глобального масштабу, постконфліктна влада має високі шанси долучити до процесів управління територіями та їх відновлення значні фінансові ресурси.

Звичайно, на етапі становлення постконфліктної економіки фінансова допомога міжнародних фінансових структур в значній частині забезпечує підтримку економіки. Донори безповоротно інвестують у відновлення пошкодженої інфраструктури та базових соціальних послуг. Донори реалізують проекти та програми, які дають змогу створювати нові робочі місця. Для національної влади важливо створити та забезпечити нормальні умови роботи таких міжнародних фінансових структур як унікальних інвесторів. Це може проявлятися у пільгах по сплаті певних податків та зборів, спрощеній процедурі реєстрації та/або легалізації тощо.

Незважаючи на таку важливість і результативність донорських програм у сучасному світі, співпраця із міжнародними фінансовими структурами має свої ризики. По-перше, існує загроза втручання з боку донорів у процеси управління. На сьогодні усі найбільш ґрунтовні аналітичні дослідження постконфліктного управління належать міжнародним організаціям. Навіть цей факт засвідчує те, що такі організації не тільки надають підтримку постконфліктним процесам, а ще й намагаються впливати на формування нового політико-правового порядку на постконфліктних територіях.

Завчасне налагодження взаємодії із міжнародними фінансовими структурами може бути вирішенням цієї проблеми. Так, спеціалісти Програми розвитку ООН у своєму звіті про економіку постконфліктних територій радять урядам створювати цільові фонди багатьох партнерів. З позиції самих донорів – їм зручніше працювати в форматі подібних фондів [12]. А для національного уряду започаткування такого фонду дозволить здійснювати загальну координацію над процесами фінансування та інвестування у постконфліктну економіку через єдиний центр управління.

У контексті ризиків роботи із безповоротною фінансовою допомогою варто звернути увагу на ще одну проблему. Хоча міжнародна технічна допомога на постконфліктній території створює необхідні передумови для подальшого економічного розвитку, вона також може спровокувати залежність від неї. Певні паралелі в цьому випадку можуть бути проведені із концепцією «самаритянської дилеми» Дж.М. Б'юкенена, який досліджував проблему надання матеріальної підтримки населенню соціальними державами. Дж.М. Б'юкенен стверджував, що, надаючи необґрунтовану фінансову підтримку населенню, соціальна держава руйнує мотивацію такого населення на власний заробіток, створюючи передумови залежності від допомоги [13]. Так само, для донорів, які надають фінансову та ресурсну допомогу постконфліктним територіям, важливо залишити в національних та регіональних органах постконфліктної влади стимули для самостійного розвитку. Саме тому зважене та збалансоване фінансування проектів та програм на постконфліктних територіях – спільна відповідальність таких міжнародних фінансових структур і національних органів управління. Тому, по-перше, проекти, що впроваджуються за підтримки міжнародної технічної допомоги, мають виходити на сталість та самокупність, а по-друге, потрібно розглядати можливості отримання доходу з цих територій або ж залучення інвестицій з боку комерційних структур, які будуть зацікавлені у розвитку регіону.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Характеристика економічного стану постконфліктної території дозволяє підтвердити висновок про те, що для досягнення сталого миру існуватиме необхідність впровадження спеціальної економічної політики. Зокрема, при розробленні рішень та дій постконфліктного управління пропонується враховувати психологічні якості «постконфліктного індивіда» – його потенціал до постконфліктного зростання та формування нових соціальних груп, а також його раціональність як економічної людини.

Важливою для постконфліктної політики також буде стратегія поведінки і неформальними економічними інститутами, які матимуть кримінальні ознаки. Люди, які відчували на собі вплив конфлікту, за його період здійснили певну адаптацію до існуючих політичних та економічних реалій з метою власного виживання. Частина з неформальних інститутів, які складаються у період конфлікту, необхідно рішуче руйнувати. Формалізація ж іншої частини може вимагати від влади здійснення нестандартних дій у співпраці із населенням.

Окремо автором було зауважено на ризиках співпраці із міжнародними фінансовими структурами. Залучення донорів на постконфліктні території у перший час формує сприятливий економічний клімат, створює робочі місця та певним чином сприяє легітимізації постконфліктної влади. Втім, існують ризики виникнення залежності від безповоротної допомоги. Для запобігання таким ризикам автором було наголошено на необхідності для національного уряду зайняти рішучу позицію координатора донорських програм у співробітництві із міжнародними фінансовими структурами.

Подальшими дослідженнями автор планує виявляти управлінські практики у різних сферах політичного та соціального життя на постконфліктній території та оцінювати їх ефективність з метою ґрунтовної характеристики політики управління постконфліктними територіями як цілісної моделі.

Бібліографічний список:

1. Чаплыгина И.Г. «Экономический человек» Дж.С.Милл и Адама Смита: методологический аспект. // Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. [Електронний ресурс] – С. 15–20. – Режим доступу – <https://archive.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=3642&p=attachment>
2. Швери Рольф Теория рационального выбора: аналитический обзор [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://jour.isras.ru/upload/journals/1/articles/161/submission/original/161-301-1-SM.pdf>.
3. Coyne C. J. Reconstruction and Reconciliation: What's Economics Got to Do With It?. // The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations. – 2017. – pp. 69–83.
4. Post-Conflict Economic recovery Enabling Local Ingenuity [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.undp.org/content/dam/undp/library/crisis%20prevention/undp-cpr-post-conflict-economic-recovery-enable-local-ingenuity-report-2008.pdf>
5. Титаренко Т.М. Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації // Проблеми політичної психології. – 2017. – Випуск 5 (19). – С. 3–9.
6. Wicks L. Rwanda 's Miracle: From Genocide and Poverty to Peace and Economic Prosperity [Електронний ресурс] / Laura Wicks // Florida International University FIU Digital Commons. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://digitalcommons.fiu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2614&context=etd>
7. United Nations Transitional Authority in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium: archived web-site [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://peacekeeping.un.org/mission/past/untaes.htm>.
8. Murell P. The Transition According to Cambridge, Mass.. // Journal of Economic Literature. – 1995. – № 33. – pp. 164–178.
9. Disarmament, Demobilization, Reinsertion & Reintegration: Actors & Activities [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.peacebuildinginitiative.org/index631d.html?pageId=1820#the-different-ways-of-administering-disarmament>.
10. Boothby D. The UNTAES Experience: Weapons buy-back in Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium / Derek Boothby // Bonn International Centre for Conversion. – 1998. – Brief 12. – p.37.
11. Boothby D. The Political Challenges of Administering Eastern Slavonia / Derek Boothby // Global Governance. – 2004. – Vol. 10, No. 1 – 2004. – pp. 37-51.
12. Україна Оцінка відновлення та розбудови миру Аналіз впливу кризи та потреб на східній Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org.ua/images/RPA_V1_Ukr.pdf
13. Schmidtchen D. To Help or not to Help: The Samaritan's Dilemma Revisited. // CSLE Discussion Paper. – 1999. – pp. 1–14.

Mykhalska V. V. Post-conflict management practices in the economic policy

Specific features, connected with the influence of past conflict, characterize economic situation in the post-conflict area. It is these features that make it possible to characterize post-conflict management as a separate political and legal category. These specificities should determine the activities of actors to achieve the goal of post-conflict policy.

The article defines the characteristics of post-conflict social relations, examines the problems of the functioning of the post-conflict economy, and presents concrete management practices – examples from various post-conflict countries of the world – that solve these problems. The economic recovery of post-conflict areas is considered from the point of view of the psychological state and needs of individuals living in such territories. It is revealed that decisions and actions in the economic policy oriented on the individual can contribute to the achievement of reconciliation in society and prevent return to the state of conflict because of the formation of conditions that will make peace more economically profitable for different segments of the population. The informal institutions that are an integral part of the post-conflict economy are described, and the decisions and actions are showed that make it possible to level the influence of such institutes on social relations through various forms of motivating

the population to transfer their activities to the legal plane. Management practices are presented that can create further prerequisites for the sustainable development of post-conflict areas, taking into account the phenomenon of "post-conflict growth" of individuals.

The description of the risks that may arise before the actors of the political process is given, and the possible ways of overcoming them are described. International technical assistance is considered as an important tool for the recovery of the post-conflict economy. The advantages and disadvantages of processes related to obtaining international technical assistance are analyzed, in particular, the risk of donors' interventions in management processes. Models are proposed for preventing such an interventions.

Key words: *post-conflict management policy, post-conflict economy, reconciliation.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.10

УДК 323.2:061.2:336

Малишенко Л. О., Одеський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

Голка В. Є., Одеський фінансово-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ МЕРЕЖИ ЯК НОВІ ПРИНЦИПИ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Будь-яка мережа є типом структури взаємодії соціальних акторів (як колективних, так і індивідуальних), яка формується на основі горизонтальних зв'язків між ними. Сучасна публічна політика стає продуктом складної взаємодії людей. За останні десятиліття різко зросла кількість учасників процесу політики. Мережевий принцип ґрунтується на ідеї, що публічна політика формується в контексті взаємин і взаємозалежності. Безумовно, поширенню мережевої форми взаємодії сприяє еволюція інформаційних технологій.

Мережевий підхід поєднує теорію політичних мереж і власне мережевий аналіз. Він спрямований на прояснення атрибутів акторів, характеристик зв'язків, а також сили зв'язку, розмір мережі. Метод мережевого аналізу часто називають «ною оптикою» для розгляду найрізноманітніших соціальних проблем. Мережа є сукупністю різноманітних соціально-політичних акторів, які мають певний спільний (корпоративний) інтерес у конкретній сфері громадського, державного життя.

Учасники громадсько-політичних мереж вступають у взаємодію на добровільних засадах. Мережевий аналіз дає можливість досліджувати зв'язки у громадсько-політичній сфері. Громадсько-політична мережа, на нашу думку, є моделлю представництва та реалізації інтересів суб'єктів громадсько-політичного життя. В контексті нашої проблематики дослідження громадсько-політична мережа (у краудсорсингових і краудфандингових відносинах) може бути визначена як набір неієрархічних взаємин акторів суспільно-політичного процесу, яких об'єднують спільні інтереси й обмін ресурсами для просування цих інтересів. Утворення краудфандингових і краудсорсингових мереж відбувається за умови згуртування учасників цілями, загальним світоглядом, близькість у розумінні шляху розв'язання проблем на основі горизонтальних відносин.

Ключові слова: мережа, соціальна мережа, громадсько-політична мережа, взаємодія, довіра, горизонтальні відносини, суспільство.

Громадсько-політичні мережі – це доволі мінливі, зазвичай, недовготривалі утворення, які засновані на певних домовленостях та рівні довіри. У суспільних науках термін «мережа» був уперше застосований у 1940–50-х роках для аналізу й побудови схем особистих зв'язків, взаємопов'язаності й залежності. У політичній науці він став використовуватися в 1970-х роках.

Актуальність обраного напрямку. Будь-яка соціальна мережа є типом структури взаємодії соціальних акторів (як колективних, так і індивідуальних), яка формується на основі горизонтальних зв'язків між ними. Характерною ознакою соціальних мереж є неієрархічність відносин, що пов'язують різноманітні акторів, які, об'єднавшись спільними інтересами, обмінюються ресурсами для просування цих інтересів. Сучасна публічна політика стає продуктом складної взаємодії людей. За останні десятиліття різко зросла кількість учасників процесу політики. Мережевий принцип ґрунтується на ідеї, що публічна політика формується в контексті взаємин і взаємозалежності. Безумовно, поширенню мережевої форми взаємодії сприяє еволюція інформаційних технологій. Так звані громадські мережі (англ. public networks) формують горизонтальну структуру комунікацій, що є одним з актуальних питань як у теоретичному, так і практичному аспектах сучасності.

Метою статті є визначення нових принципів взаємодії у сучасному суспільстві та обґрунтування мережевої форми як новітньої інформаційної технології.

Завдання: 1) визначили та розглянули сутність громадсько-політичних мереж, що втілюються у спільноти, які використовують краудсорсингові та краудфандингові практики; 2) розглянули краудфандингові та краудсорсингові проекти як втілення мережевої організації.

Відносини між мережевими акторами (а такими, на нашу думку, є учасники краудфандингових і краудсорсингових відносин) «можуть вивчатися з позицій структурного аналізу; неінституційного підходу; теорії комунікацій; трансакційних витрат, теорії ресурсної залежності, а також із точки зору політичної економіки» [1, с. 8].

Мережевий підхід поєднує теорію політичних мереж і власне мережевий аналіз. Він спрямований на прояснення атрибутів акторів, характеристик зв'язків, а також сили зв'язку, розмір мережі. Метод мережевого аналізу часто називають «ною оптикою» для розгляду найрізноманітніших соціальних проблем. Мережа є сукупністю різноманітних соціально-політичних акторів, які мають певний спільний (корпоративний) інтерес у конкретній сфері громадського, державного життя.

Вітчизняна дослідниця-політолог Н. Вінникова слушно зауважує, що хоч «політичні мережі як об'єкт дослідження вже тривалий час перебувають у центрі уваги вчених, однак визначення змісту цієї категорії у науковій літературі залишається дискусійним» [2, с. 39]. Під «мережами» дослідники різних наукових шкіл розуміють:

– кластери різних видів акторів, пов'язаних разом у політичній, соціальній або економічній площинах» [3, с. 69];

– певне коло акторів і потенційних учасників, які поділяють спільну ідентичність або інтерес у конкретному секторі політики [4, с. 606].

Учасники громадсько-політичних мереж вступають у взаємодію на добровільних засадах. Мережевий аналіз дає можливість досліджувати зв'язки у громадсько-політичній сфері. Громадсько-політична мережа, на нашу думку, є моделлю представництва та реалізації інтересів суб'єктів громадсько-політичного життя. В контексті нашої проблематики дослідження громадсько-політична мережа (у краудсорсингових і краудфандингових відносинах) може бути визначена як набір неієрархічних взаємин акторів суспільно-політичного процесу, яких об'єднують спільні інтереси й обмін ресурсами для просування цих інтересів. Утворення краудфандингових і краудсорсингових мереж відбувається за умови згуртування учасників цілями, загальним світоглядом, близькість у розумінні шляху розв'язання проблем на основі горизонтальних відносин. Звернемося до поглядів італійського дослідника А. Мелуччі, який вважає, що сучасну колективну дію варто визначати як результат складних процесів взаємодії, опосередкованих мережами групової ідентичності [Цит. за: 5, с. 313].

На відміну від понять «система» та «структура», у понятті «мережа» наголос робиться на активній та усвідомленій взаємодії акторів, які виробляють суспільно-політичні рішення і беруть участь в їх виконанні. Втім, звернемо увагу на підхід С. Сергеева, який зауважує, що «поняття «мережа» є логічним продовження процесу операціоналізації поняття «структура... Політична мережа створюється для вироблення угод у процесі обміну ресурсами, що є в наявності у її акторів. Це означає, що існує взаємна зацікавленість учасників мережі один в одному» [138, с. 8, 11].

Краудсорсинг і краудфандинг, насамперед, розглядаються нами з точки зору міжлюдської взаємодії, яка базується на небайдужості, ініціативності, добровільності. Ядром змісту краудсорсингу є інтелектуальна взаємодія, співпраця поєднаних мережами носіїв знань, «яка не має територіальних, корпоративних, професійних, соціальних, культурних та інших обмежень» [7, с. 52]. Теж можна адаптувати й до тлумачення сутності краудфандингу як фінансової (матеріальної) взаємодії небайдужої громадськості.

Переваги нових мережевих форм є очевидними: громадсько-політичний краудсорсинг і краудфандинг як методи мережевої взаємодії сприяють підвищенню відкритості та прозорості управління, залученню населення в процес розв'язання важливих соціальних проблем, випрацюванню практик співуправління публічним процесом.

На думку Ю. Косулі, «сутність краудсорсингу повністю відповідає духу часу та сутності мережевого суспільства або суспільства постмодерну, постіндустріального, інформаційного суспільства» [8, с. 268]. Ми розділяємо цю позицію дослідниці і щодо краудфандингу. І краудсорсинг, і краудфандинг опираються на використання соціальних мереж інформаційного (звернемо увагу, що М. Кастельс називав такий тип суспільства не «інформаційне», а «інформаціональне») суспільства, завдячуючи яким, на думку М. Джайлса, «на допомогу індивідуальному інтелекту буде постійно приходити колективний розум» [31, с. 13].

Соціальний мережевий аналіз започаткований американським соціальним психологом початку ХХ ст. Дж. Морено (розробив поняття «соціограма» в значенні засобу зображення структури міжособистісних взаємин у малій соціальній групі). За соціальним підходом мережа розуміється

як «усі види людських об'єднань, які мають справу з масовістю і регулярністю, спираються на мережевий принцип, оскільки мережі є специфічною формою соціальності – розвиток так званих мережних суспільств іде з мережі в соціальну реальність, що створює можливість трансляції мережних соціальних практик» [10, с. 8]. Унаслідок розвитку ідей соціального мережевого аналізу сформувався організаційний мережевий аналіз, прихильники якого вважають мережу особливою формою організації, яка черпає свою силу в результаті розвитку комунікацій.

Однією з методологічних передоснов теорії мереж, на нашу думку, можна вважати вчення про логіку колективної дії М. Олсона. На його думку, «тільки там, де зачіпаються суспільні інтереси або колективні блага, дійсно необхідні дії організацій або груп» [102, с. 14]. Праця М. Олсона «Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп» була написана ще у 1965 році, а сам дослідник – визнаний у царині логічних основ участі індивіда в колективних діях. Його підходи цінні для вивчення діяльності організованих суспільних груп й у сучасний час.

Спираючись на принципи теорії раціонального вибору, М. Олсон розробив власну теорію колективної дії. Він розкритикував позицію прихильників групового підходу, які ставили знак рівності між тим, що вигідно для групи, і тим, що вигідно для індивіда: «треба вважати необґрунтованим поширений у суспільних науках погляд, що групи діють у власних інтересах тільки тому, що індивіди зазвичай діють так само» [12, с. 13]. Він фокусує увагу на функціонуванні організацій, які створені на основі спільного інтересу, і розглянув проблему залучення усіх членів групи до вироблення суспільних благ. Вихідним пунктом теорії М. Олсона є твердження про те, що користування колективними благами вигідне усім індивідам як членам великих груп, але вони не хочуть докладати зусиль до їх вироблення: «...навіть коли всі індивіди у великій групі (раціональні та егоїстичні) виграватимуть, якщо разом діятимуть задля досягнення їхнього спільного інтересу або мети, вони все одно добровільно не докладатимуть зусиль для того, щоб досягти спільного або групового інтересу» [103]. Індивідів, які користуються суспільними благами, виробленими зусиллями інших людей, М. Олсон називав «безбілетниками». Колективне благо характеризується доступністю для всіх і неможливістю виключення зі споживання, отже, стратегія «безбілетника» у будь-якому випадку вигідна для індивіда, але невигідна для групи, позаяк, якщо всі індивіди оберуть цю стратегію, суспільні блага взагалі не будуть вироблятися. На думку М. Олсона, тільки вибіркові («селективні») стимули спонукатимуть раціонального індивіда діяти у спосіб, запропонований групою. Вибіркові стимули М. Олсон поділяв на негативні (примус, санкції) та позитивні (заохочення). Звичайно ж, у випадку невідомого М. Олсону на час підготовки праці краудсорсингу чи краудфандингу не можна говорити про жодні негативні стимули, позаяк ці формати взаємодії базуються виключно на добрій волі учасників.

Саме малі групи М. Олсон вважав ефективнішими та життєздатнішими, ніж великі, позаяк у малих групах можливе добровільне вироблення взаємовигідних угод, спрямованих на досягнення колективного блага. Краудсорсингові та краудфандингові групи можна розглядати як малі (хоч окремі проекти можуть мобілізувати сотні тисяч людей, наприклад ті, що пов'язані з протестними рухами чи підтримкою проектів глобального значення).

Однією з методологічних передоснов для аналізу краудфандингових і краудсорсингових мереж можна розглядати теорію груп, зокрема, підходи, пропоновані А. Бентлі, який неодноразово стверджував, що не існує групи не зацікавленої в ні чому. А. Бентлі – розробник біхевіоралістської методології, теорії комунікації (разом із Дж. Д'юї). Він – серед перших почав досліджувати політичну поведінку в групах, зокрема діяльність груп інтересів. На думку А. Бентлі, люди борються за досягнення своїх цілей, об'єднуючись у групи, що створюються на основі спільних інтересів. Бентлі вважав, що діяльність людей у групах є найбільш надійним джерелом даних про громадсько-політичну поведінку громадян. Якщо використовувати запроповану А. Бентлі типологізацію груп інтересу, то групи, об'єднані краудсорсинговою чи краудфандинговою метою відносяться до неофіційних, неприхованих, тобто об'єктом нашого дослідження є відкриті, динамічні групи, які базуються на високому рівні довіри між учасниками, які утворені для досягнення чітко визначеної конкретної мети.

Дж. Хау вказує на вирішальну роль не стільки Інтернету, як технічного засобу, скільки соціальних мереж, як результату певної діяльності людей, яка в іншому вигляді існувала ще до появи Інтернету [14, с. 268; 15]. «Якщо краудсорсинг і пов'язаний із Інтернетом, то головна його суть полягає не у використанні сучасної технології. Технологія сама по собі – це пучок проводів, чипів і незрозумілих інструкцій для експлуатації. ... Куди важливіші та цікавіші є вчинки людей, які проявляються завдяки цій самій технології, зокрема здатності Інтернету об'єднати масу людей

у один організм із нескінченними можливостями. Саме розвиток мережі дозволяє нам скористатися кращою властивістю людської праці, відомою задовго до появи Інтернету: здатністю розбити непосильне завдання – наприклад, складання енциклопедії – на досить дрібні частини й тим самим зробити роботу не тільки практично здійсненою, але ще й захоплюючою» [16, с. 18].

Ідея політичної мережі вперше з'явилася в 1978 році у статті Х. Хекло «Проблема мереж і виконавча влада», опублікованої в книзі «Нова американська політична система». Активізація інтересу представників соціальних наук до мереж у політиці спостерігається з початку 1990-х років:

а) одні автори вважають твердження про окремість мережної форми надто відірваним від практики (її виразником є насамперед Ф. Фукуяма);

б) інші вчені висловлюють думку, що академічні суперечки мають менше значення, ніж той факт, що стратеги бізнесу розробляють і використовують нову мережеву форму (її виразником є насамперед М. Кастельс).

Ф. Фукуяма у праці «Великий розкол: людська природа та реконституціоналізація соціального порядку» (1999) наголошує на тому, що мережа не є новою організаційною формою. Зокрема, він зазначає: «Якщо ми розуміємо мережу не як тип формальної організації, а як соціальний капітал, то ми отримуємо набагато краще розуміння того, у чому справді полягає економічна функція мереж. Згідно з таким поглядом, мережа – це моральні стосунки довіри; мережа – це група окремих суб'єктів, які мають спільні неформальні норми або цінності, крім тих, які необхідні для звичайних ринкових трансакцій. Норми і цінності, про які тут йдеться, можуть простиратися від простих норм взаємності між двома друзями до складних систем цінностей, створених в організованих релігіях» [17].

Натомість М. Кастельс у праці «Інформаційна епоха: економіка, суспільство й культура» (1997) зазначає, що дослідження нових соціальних структур у сферах людської діяльності і досвіду дозволяє зробити висновок про те, що домінуючі функції та процеси інформаційної епохи дедалі більше організуються навколо мереж. І це є сучасною історичною тенденцією.

Вітчизняний дослідник-політолог В. Кривошеїн вважає, що основний зміст теорії М. Кастельса полягає в тому, що зміна способів виробництва, впровадження виробничих відносин нового типу веде до зміни і суспільних відносин. Відносини усередині суспільства та між суспільством і державою будуватимуться за новими принципами, які можна назвати «мережними» [18, с. 620].

На нашу думку, саме М. Кастельс одним із перших вказав на серйозне зрушення в суспільному розвитку, обумовлене революцією інформаційних технологій. Відомими його працями, в яких розкривається потенціал мережевого підходу є, насамперед, трилогія «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» (1996–1998) та «Галактика Інтернет: Роздуми про Інтернет, бізнес і суспільство» (2001). Технологічний прорив, за М. Кастельсом, забезпечив «матеріальну основу для всебічного проникнення мережевої форми в структуру суспільства» [19, с. 504]. Рисами мережевого суспільства М. Кастельс визначав децентралізацію, горизонтальну систему комунікації, відсутність жорсткої структури, підвищений ступінь самоорганізації, поєднання мінливості та міцності. Таке суспільство уможливилось завдяки інформаційно-комунікаційній революції, коли влада інформаційних потоків домінує над потоками влади.

За М. Кастельсом, «в умовах інформаційної ери історична тенденція призводить до того, що домінуючі функції й процеси усе більше є організованими за принципом мереж. Саме мережі становлять нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на перебігу й результатах процесів, пов'язаних із виробництвом, повсякденним життям, культурою й владою»; також автор зазначає, що «мережева форма соціальної організації існувала й в інший час, і в інших місцях, однак парадигма нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства» [20, с. 492].

М. Кастельс трактує мережеві структури й інформаціоналізм як «новий спосіб розвитку» суспільства, який відповідний принципово відмінній соціальній структурі, побудованій за «мережевою логікою». У цьому новому способі суспільного розвитку, на відміну від аграрного та індустріального, «джерело продуктивності полягає в технології генерування знань, обробки інформації та символічної комунікації» [21, с. 25].

М. Кастельс вважав інформаціональне суспільство реальністю, адже інформація стала надкапіталом. Особливість такого суспільства – у наявності простору потоків інформації. «...Існує нова просторова форма, характерна для соціальних практик, які домінують у мережевому суспільстві та формують його: простір потоків. Простір потоків є матеріальною організацією соціальних практик у розділеному часу, що працюють через потоки» [22, с. 385]. Під «потоками»

Кастельє розуміє цілеспрямовані, повторювані, програмовані послідовності обмінів і взаємодій між фізично роз'єднаними позиціями, які займають соціальні актори в економічних, політичних і символічних структурах суспільства. Ці потоки включають традиції, культури, інтереси й функції. Теорія просторів потоків полягає на припущенні, що суспільства асиметрично організовані навколо домінуючих інтересів, які є специфічними для кожної соціальної структури. Таке панування не є виключно структурним, воно здійснюється, сприймається, розв'язується і насаджується соціальними акторами [23, с. 318–319]. Саме мережевий підхід М. Кастельєса є методологічною основою багатьох досліджень онлайн-взаємодій.

Вагомий внесок у розробку методології мережевого аналізу зробив британський політолог Р. Родес. Дослідник розглядає політичну мережу як аналітичний інструмент вивчення нестійкості та відкритості взаємодії безлічі політичних акторів, об'єднаних спільним інтересом, взаємозалежністю, добровільним співробітництвом та рівноправ'ям. Родес визначає, що, по-перше, метод політичних мереж є сучасним варіантом інституціонального підходу; по-друге, інституціональна складність і конкуренція інституціональних програм є матеріалом для політичних мереж. Така контекстна, радикальна структурна зміна відкриває мережу для свіжих ідей, із яких виростають паростки перетворення. Такі підходи викладені насамперед у праці «Політичні мережі в британській політиці: критика існуючих підходів» (1992, у співавторстві). Варто привертати увагу до запропонованої Р. Родесом типології політичних мереж. Він виділяє п'ять типів політичних мереж, керуючись трьома критеріями: ступінь внутрішньої інтеграції, кількість учасників мережі та розподіл ресурсів між ними. Одним із п'яти названих Р. Родес називає проблемні мережі. Саме вони характеризуються великою кількістю учасників із обмеженим ступенем взаємозалежності. Структура такої мережі має схильність до атомістичності [24, с. 13–15]. На нашу думку, мережі, які об'єднують учасників краудсорсингової чи краудфандингової спільноти, відносяться саме до типу «проблемних» і характеризуються названими ознаками.

Не зважаючи на те, що наукові підходи Р. Родеса стосуються насамперед державної політики та впливу на неї мереж, у контексті нашого аналізу важливе його розуміння того, що мережі є комплексом структурних взаємин між різноманітними інститутами.

Загалом усі підходи у межах теорії політичних мереж можна згрупувати у два основні підходи: описово-аналітичний і змістовно-аналітичний.

Описово-аналітичний підхід (Дж. Дж. Річардсон, Г. Джордан, Т. А. Бьорзел, Д. Ноук) розглядає політичні мережі через визначення їх учасників, складових і характеру відносин між ними. На відміну від понять «система» або «структура», тут наголос робиться на активній і усвідомленій взаємодії акторів, які формують політичне рішення і беруть участь у його виконанні.

Вагомий внесок у розвиток теорії політичних мереж у рамках описово-аналітичного підходу зробили британські політологи Дж. Дж. Річардсон і Г. Джордан. Дослідники початково використовували концепт «мережі здійснення політики» та «спільноти здійснення політики». Згодом вони вперше виокремили спільноти з вироблення політики, а також виділили політичні спільноти з вироблення політики в таких сферах як освіта, транспорт, місцеве самоврядування.

У рамках описово-аналітичного підходу певний інтерес становить теоретичний доробок Т. А. Бьорзел [25], викладений у низці праць: «Що такого особливого в політичних мережах?» (1997), «Організаційний Вавилон – на різних концепціях політичних мереж» (1998), «Мережі: матеріалізована метафора чи управлінська панацея?» (2011). На думку Т. А. Бьорзел, сучасна держава не може забезпечити весь спектр суспільних потреб, тому виникла необхідність замінити ієрархічне адміністрування іншою формою управління, який акцентує увагу на комунітарних процесах у постіндустріальному суспільстві, де економічні цінності поступаються духовним і громадянським цінностям. На її думку, політичні мережі – це набір відносно стабільних взаємовідносин за природою неієрархічних і взаємозалежних, таких, що зв'язують розмаїття акторів, які поділяють щодо політики загальні інтереси, і таких, які обмінюються ресурсами для того, щоб просунути ці інтереси, визнаючи, що кооперація є найкращим способом досягнення спільних цілей. Тут учасники політичної мережі (яких багато і вони різні) переслідують не сепаратні, а спільні інтереси, вони вибирають для їх досягнення кооперативні способи взаємодії.

Змістовно-аналітичний підхід (К. Хей, Д. Річардс) намагається відобразити в певних термінах те, до чого звертаються у практичному дискурсі, коли набір методів та/або відносин розглядається як мережа. У рамках цього підходу К. Хей і Д. Річардс пропонують поєднати дискурсивний і стратегічний підходи до визначення мереж. Логіка їх аргументації передбачає мінімальне і разом із тим змістовне визначення мереж, яке надає даному поняттю необхідної гнучкості. Таке

визначення дозволяє розглядати як мережу більшість (якщо не всі) способів координації й організаційні форми, які безпосередні учасники зазвичай називають мережами. Мережі більш правильно розглядати як способи координації колективної дії, що передбачають взаємне визнання загальних або додаткових стратегічних порядків денних. Мережі, в рамках такого розуміння, є такими, що створені на основі колективної дії навколо спільного порядку денного стратегічними союзами (вони розглядаються як динамічні).

Будь-яка громадсько-політична мережа характеризується, на нашу думку: публічною складовою; акцентуванням на свідомих взаємодіях акторів у виробленні та реалізації рішень, значимих для спільноти чи її частини; домінування спільного (колективного) інтересу над приватним. Також звернемо увагу, що ключовим принципом, що береться за основу всіх підходів до політичних мереж, є те, що саме відносини між акторами відіграють ключову роль у характеристиці процесу творення важливих рішень. Зв'язки між акторами формують структуру мережі, визначають мережну поведінку та щільність мережі.

Відтак, формування і поширення мережевих структур в сучасному світі багато в чому зумовлене необхідністю подолання кризового стану соціального та політичного управління, який проявляється в розмитості всіх ієрархічних структур, дезінтеграції та індивідуалізації соціального життя, посилення відчуження і самовідчуження громадян від політики і громадської активності, невизначеності соціального розвитку і постійно зростаючі ризики. Мережеві структури сприяють подоланню або хоча б пом'якшенню цих негативних тенденцій, за допомогою забезпечення рівноправної комунікації створюють можливість реального співучасті громадян в управлінні, забезпечують безперешкодний доступ до інформаційних потоків, а також можливість продукувати нові знання і обмінюватися ними.

Бібліографічний список:

1. Богуславська К. О. Мережевий підхід у дослідженні зв'язків політичних акторів / Катерина Олександрівна Богуславська : автореф. дис. ... канд. наук : 23.00.01. – 2008. – 19 с.
2. Вінникова Н. А. Вплив політичних мереж на прийняття політико-управлінських рішень / Н. А. Вінникова // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 1 (26). – С. 38–42.
3. Peterson J. Decision-making in the European Union: towards a framework for analysis / J. Peterson // Journal of European Public Policy. – 1995. – № 2 (1). – P. 69–93.
4. Wright M. Policy community, policy network and comparative industrial policies / M. Wright // Political Studies. – 1988. – № 36 (2). – P. 593–612.
5. Кірієнко О. Антиглобалізм як новий соціальний рух : структура, цінності, форми та методи діяльності / О. Кірієнко // Вісн. Львів. нац. ун-ту. – Сер.: Філософсько-політол. студії. – 2013. – Вип. 3. – С. 313–321.
6. Сергеев В. С. Політичні мережі як форма взаємодії держави та громадянського суспільства (теоретико-методологічний аналіз) / В'ячеслав Сергійович Сергеев: автореф. дис. ... докт. політ. наук : 23.00.01. – 2011. – 32 с.
7. Марченко О. Інтелектуальний краудсорсинг як категорія інформаційного суспільства / О. Марченко // Strategiczne pytania światowej nauki-2013 : Materiały IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji. – Przemysł : Nauka i studia, 2013. – Vol. 8 : Ekonomiczne nauki. – S. 51–53.
8. Косуля І. Ю. Краудсорсинг та краудфандинг: нові поняття чи нові феномени / І. Ю. Косуля // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2014. – Вип. 20. – С. 67–271.
9. Джайлс М. Настоящие друзья / М. Джайлс // Мир в 2050 году; под. ред. Д. Франклина и Дж. Эндрюса. – М.: Манн, Иванов и Фербер, Эксмо, 2013. – 368 с.
10. Сергеев В. С. Вказ. автореферат.
11. Олсон М. Логика коллективных действий: Общественные блага и теория групп; пер. с англ. Е. Короленко. – М.: Фонд экономической инициативы, 1995. – Т. 1. – 165 с. (Сер. «Экономика»).
12. Олсон М. Логика колективної дії. Суспільні блага і теорія груп / М. Олсон. – К.: Лібра, 2004. – 271 с.
13. Олсон М. Вказ. робота, 2004.
14. Химич І. Краудсорсинг – сучасна фінансово-маркетингова стратегія підприємства / І. Химич // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2014. – Вип. 1 (10). – С. 242–249. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14_kihmsp.pdf. – Назва з екрана. – Дата доступу: 03.04.2016.
15. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса / Дж. Хау; пер. с англ. – М.: Альпина Паблшер, 2012. – 288 с.
16. Хау Дж. Вказ. робота.
17. Швальц В. Краудсорсинг и выборы в парламент Голландии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://crowdsourcing.ru/article/political-salon-crowdsourcing-elections-in-the-netherlands>. – Назва з екрана. – Дата доступу : 24.11.2014.

18. Кривошеїн В. Постсистемні підходи до аналізу політики // Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми [І. В. Алексеєнко, Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна та ін.]. – Л.: «Новий Світ–2000», 2016. – 1000 с. – С. 614–631.
19. Кастельс М. Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 492–505.
20. Кастельс М. Вказ. стаття.
21. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
22. Кастельс. Вказ. робота, 2000.
23. Дащаківська О. Політична еліта в теоріях інформаційного суспільства: особливості діяльності та структури / О. Дащаківська // Вісн. Львів. нац. ун-ту. – Сер. : «Філосо.-політол. студії». – 2011. – № 1. – С. 311–321.
24. Rhodes R., Marsh D. Policy Network in British Politics. A Critique of Existing Approaches // Policy Network in British Government / Eds. D. Marsh and R. Rhodes. – Oxford: Clarendon Press, 1992. – P. 1–26.
25. Borzel T. Organizing Babylon – on the Different Conceptions of Policy Networks / T. Borzel // Public Administration. – 1998. – Vol. 76. – № 2. – P. 253–273.

Malishenko L. O., Golka V. E. Political networks as new principles of relations in modern societies

Any networks are a type of interaction structure of social actors (both collective and individual), which is formed on the basis of horizontal links between them. Modern public policy is a product of complex interaction between people. During the last decade, the number of participants in the policy process has sharply increased. The network principle is based on the idea that public policy is shaped in the context of relationships and interdependence. Of course, the dissemination of the network form of interaction contributes to the evolution of information technology. The network approach combines the theory of political networks and the actual network analysis. It is aimed at clarifying the attributes of actors, the characteristics of communications, as well as the strength of communication, the size of the network. The method of network analysis is often called «new optics» to address a variety of social problems. The network is a set of diverse socio-political actors who have some common (corporate) interest in a specific area of public and public life. Participants in public-political networks engage in volunteering. Network analysis provides an opportunity to explore communications in the public-political sphere. The public-political network, in our opinion, is a model of representation and realization of interests of subjects of public and political life. In the context of our research issues, the public-political network (in crowdsourcing and crowdfunding relations) can be defined as a set of non-hierarchical relations between actors in the socio-political process, which combine common interests and the exchange of resources to promote these interests. Creation of crowdfunding and crowdsourcing networks takes place provided the participants are united with the goals, general outlook, proximity to understanding the problem-solving solution based on horizontal relations.

Key words: network, social network, public-political network, interaction, trust, horizontal and relations, society.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.11

УДК 321.6 (321.64)

Мацішина І. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

РЕГІОНАЛЬНІ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ СИМВОЛІЗАЦІЇ (1994 – 2004 рр.)

Розуміючи демократію за висловом Д. Сарторі як «виборчу поліархію», статус політичних еліт залежить від рівня народної підтримки. Демократичні цінності, які мають декларувати еліти, стають цінностями народу. Але в умовах впливу регіональних еліт, які створювали власну політичну матрицю на всеукраїнському рівні, розуміння демократичних цінностей було провінційним. Тому вони не тільки не стали загальнонаціональними, а і спричинили кризу політичного режиму. Відсутність бажання знаходити консенсус призвело до відсутності й конвергенції регіональних еліт. І попри тіньових зговорів та механізмів впливу, відкритого штучного декларування та технологій знищення конкурентів, політична еліта України вимушена була поступитися вимогам Майдану.

Політичне протистояння між регіональними елітами за період правління Л. Кучми має кілька етапів. Спочатку перемога на виборах представника з Дніпропетровська призвела до залучення у команду Президента вихідців з цього міста. Почалося довготривале протистояння дніпропетровської та донецької еліт, яке закінчилося появою В. Януковича. Кримська регіональна еліта, завдяки прихованому втручання Києва, була зосереджена на власних внутрішніх конфліктах, що призвело до знищення авторитетної фігури Ю. Мешкова. Поступово зростає роль і харківської регіональної еліти, яка стала впливовим важелем Президента і його опорою у парламенті після 2002 р. Постійна боротьба між дніпропетровськими та донецькими, харківськими та донецькими, призвела до протистояння й київських еліт з донецькими.

Аналізуючи діяльність політичної еліти часів Л. Кучми можна виділити три групи, які мали певний вплив на характер зміни політичного режиму: правляча еліта, тіньова еліта і контреліта. Усередині кожної групи так і між ними не відбулося формування єдиної стратегії, оскільки кожна група мала власну модель ідеї національної держави. Дві головні моделі, які впливають на розвиток демократії в перехідних суспільствах: модель «пакту» і модель «конвергенції» так і не були здійснені в Україні.

Ключові слова: дніпропетровські, донецькі, еліта, Л. Кучма, кучмогейт, регіони.

Теорії еліт М. Вебера, К. Маркса, Р. Мільса, Р. Міхельса, Г. Моска, В. Парето сьогодні тісно пов'язані з проблемами розвитку політичних режимів. Певні лідерські риси особистості, менталітет, вірування та принцип дій, які використовує правляча еліта, стає потенціалом влади. А коли на зміну одній еліти приходить інша, вона знов застосовує свої навички управління. Спираючись на теорію еліт В. Парето, можна тісно пов'язувати певні цикли розвитку еліт та падіння політичних режимів. Як стверджував класик теорії еліт Гаetano Моска, великі суспільні зміни створюють потребу в нових можливостях в управлінні державою, що призводить до зміни еліт. В. Парето розділив еліту на правлячу та не правлячу, а Роберт Міхельс додав, що як і правляча еліта олігархія теж має вплив під час прийняття рішень. Тому, під час кризи правляча та не правляча еліти несуть однакову відповідальність за рівень протесаного руху у країні. Демократичний елітизм, як боротьба за довіру виборців під час виборчих перегонів, передбачає просування цінностей з боку еліт, які мають стати загальнонаціональними цінностями. Але елітарна демократія, де влада меншості домінує над більшістю, ставить не тільки під сумнів рівні права суспільства. Вона доводить, що ця меншість керується не стільки ідеологічними принципами, скільки захистом власних інтересів.

Головна мета статті розглянути репрезентацію регіональної еліти за часів правління Л. Кучми і виділити три групи, які мали певний вплив на характер зміни політичного режиму. У зв'язку з метою поставлені наступні завдання: з'ясувати економічні умови формування політичної еліти в країні, виокремити особливість регіональних еліт, довести рівень падіння довіри до військової еліти як рівень падіння до політичної еліти. Історичний підхід та контент-аналіз дозволили більш конкретніше розкрити репрезентаційний спектр проблематики демократичного елітизму часів правління Л. Кучми.

Розуміння української державності крізь призму фінансового капіталу часів Л. Кучми, призводить до трактування суверенітету країни на рівні економічного прагматизму. Це позначається на розпродажі та привласненні державних підприємств, що декларувалося як вимушена економічна реформа. Звідси й не було розуміння блокування певних дій, які заперечували та гальмували розвиток країни. Але вже у другій половині президентства Л. Кучми виявилось, що український бізнес, який орієнтувався на західні цінності, діяв за іншими правилами. На відміну від тяжкої промисловості, аграрний сектор завойовував свій авторитет на європейських ринках. Звідси виникає конфлікт цінностей економічного менеджменту, який, з одного боку, формувався на персоналіях та закритих угодах, з іншого боку, на відкритих правилах конкуренції. Таким чином, протистояння бізнес груп, які орієнтувалися на різні економічні цінності ведення бізнесу, призвело до політичного конфлікту. Тому, що створення «штучних» економічних умов не влаштувало проєвропейську українську економічну еліту. І Л. Кучма був більше не «арбітром» між різними бізнес-групами, а людиною, яка формувала ці самі групи. Замість того, щоб виробити національні пріоритети, які б знизили напругу між конфліктуєчими групами, влада поглиблювала цей конфлікт саме своєю бездіяльністю та балансуванням, яке стало характерною ознакою правління.

Юрій Мацієвський зазначає, що ще за часів президентства Л. Кравчука в Україні утворюється два типи груп:

- формальна – «прибутковоорієнтована» (profit-seeking);
- неформальна – «ренторієнтована» (rent-seeking).

«Різниця між прибутковоорієнтованою (profit-seeking) діяльністю – бізнесом та рентоорієнтованою полягає у тому, що бізнес очікує прибутку від інвестицій, а рентоорієнтована діяльність – від використання підконтрольних об'єктів» [3, 46]. І навіть прийняття нової Конституції України не стерло кордони між цими групами.

Політичне протистояння між регіональними елітами за період правління Л. Кучми має кілька етапів. Спочатку перемога на виборах представника з Дніпропетровська призвела до залучення у команду Президента вихідців з цього міста. «Показовими є такі факти. У 1996-1997 роках "дніпропетровській сім'ї" вдалося на довгий час вивести з конкурентної боротьби за Київ своїх основних суперників – донецьку регіональну еліту. Донецькі виявилися розколеними на кілька угруповань. Їх конкурентний потенціал перейшов у площину внутрішньої боротьби» [2, 98]. Почалося довготривале протистояння дніпропетровської та донецької еліт, яке закінчилося появою В. Януковича. Ігнорування політичної еліти з Західної країни, а потім страх з появою В. Ющенка як сильного опозиційного конкурента, змусили донецьку та дніпропетровську еліти об'єднатися. Перші кроки такого об'єднання почалися ще 2001 році, коли на посту губернатора Донецька В. Янукович виступив з різкою критикою на адресу В. Ющенка, який ініціював реформування вугільної промисловості.

Кримська регіональна еліта, завдяки прихованому втручання Києва, була зосереджена на власних внутрішніх конфліктах, що призвело до знищення авторитетної фігури Ю. Мешкова. Рейтинг парламенту та президента Криму різко впав та підняв популярність Євгена Марчука, який на той час був керівником Служби безпеки України та провів блискучу операцію з видворення Ю. Мешкова до Москви.

Поступово зростає роль і харківської регіональної еліти. Ще на початку передвиборчої кампанії, підтримка харків'ян сприяла перемоги Л. Кучми на виборах. Як пише Кость Бондаренко: «Кучма наступав на Київ чотирма колонами – з Дніпропетровська, Донецька, Харкова та Запоріжжя. П'ята чекала на нього у Києві, в самому оточенні Леоніда Кравчука» [1, 61]. А у серпні 2003 року фракції більшості Верховної Ради одноголосно обрали своїм новим координатором харків'янина Степана Гавриша, уповноваженого групи Демократичні ініціативи. Степан Гавриш був єдиним претендентом на цю посаду. «За словами деяких депутатів, на його обрання міг вплинути Леонід Кучма, зацікавлений у зміцненні харків'ян. Після призначення свого координатора Демініціативи стають більш впливовим важелем Президента і його опорою у парламенті нарівні з фракціями Партії Регіонів, Трудової України та соціал-демократичної партії (об'єднаної)» [4, 16]. Крім того, ключові посади займали харків'яни В. Семиноженко (віце-прем'єр), Є. Кушнар'єв та О. Дьомін (голови Адміністрації Президента).

Постійна боротьба між дніпропетровськими та донецькими, харківськими та донецькими, призвела до протистояння й київських еліт з донецькими. Група Г. Суркіса та В. Медведчука у вигляді політичної партії СДПУ(о) знайшла підтримку серед західних регіонів, щоб мати вплив.

Завдяки кадровій політики та одіозній фігурі на посту голови Адміністрації Президента В. Медведчука, було встановлено тісні контакти з Закарпаттям, Тернополем та Волинням.

Вибори до парламенту у 2002 р. призвели до перерозподілу протистоянь між регіональними елітами. Поява блоку «Наша Україна» у вигляді представників із Західної України призвела не тільки до відтягнення прихильників СДПУ(о) на заході, але й центральна Україна та кримські татари висловили свою підтримку цієї політичної сили. Цікаво, але ще у 2000 році головними конкурентами вважалися саме В. Ющенко та В. Медведчук, а у 2003 р. В. Медведчук та В. Янукович. На той час прем'єру В. Януковичу вдалося перехопити контроль над більшістю в парламенті (завдяки голові більшості С. Гавришчу), але у нього дуже складними були стосунки з губернаторами, на яких мав вплив В. Медведчук. Тому у переліку самих впливових людей в Україні у березні 2003 р, який проводив журнал «Корреспондент», В. Медведчук займає друге місце, а В. Янукович – третє. На першому – Л. Кучма. Не змінюється така послідовність і у квітні 2004 р.

Прихід на прем'єрство В. Януковича, як вимога олігархічних структур, призвів до зміни конфігурації згуртованих кланових груп, а також їхнє зростання впливу на голову держави і всю президентську вертикаль влади, яка побудована на ґрунті особистісних відносин. На відміну від епохи Л. Кравчука, де протистояння відбувалося між справжніми політичними елітами, рівень представництва великого бізнесу з кримінальними ознаками у владі за період Л. Кучми досяг тієї небезпечної межі, коли сам гарант втратив ресурси влади. Це призвело не тільки до перевтілення олігархічних груп у політичний статус, але й до перетворення влади Президента на маріонетку цих самих груп. Представники напівлегального, напівкримінального бізнесу, встановили правила гри, за якими повний контроль над країною можливий тільки завдяки їхньої присутності у владі заради контролю перерозподілу грошей.

Вплив регіонів визначається такими символами, як «донецькі», «дніпропетровські», «харківські», «кримські». Поняття еліти перевтілюється на поняття «групи». Наприклад, з 2002 року серед політиків різного рівня формується так звана «донецька група», яка виходить у велику політику. За думкою директора Інституту політики, народного депутата Миколи Томенка, донецька група з літа 2002 р. швидко набирає політичну вагу. Вона контролює ключові посади і, особливо, у Верховній Раді. «Сьогодні Донецька область – це 58% готового вугілля, 40% електроенергії, 45% сталі та чугуна. Саме тому представники так званої Донецької групи (ДГ) вважають, що це дає їм підставу претендувати на вищі посади та повноваження» [5, 16]. Донецька група – це не окрема партія, регіональний чинник, який сприяв вихідцям з цього регіону працювати з будь-якою політичною силою. Микола Томенко продовжує, що наприклад, мер Донецька може бути членом Партії регіонів, а дві третини міської ради – комуністи, і це не призводить до виникнення серйозних політичних конфліктів. За його словами, у Донецькій групі є власний корпоративний світогляд. Його стрижень – усвідомлення того, що Донбас – це окрема і самодостатня країна в країні. «Для них завдання мінімум – Донецьк повинен сам керувати своїм регіоном. Завдання максимум – приймати рішення на загальнодержавному рівні» [5, 16].

Діяльність цих груп не тільки формувало та зміцнювало роль Л. Кучми, а закріплювало провінціальне правління на рівні країни. Жорстка конкуренція стала ознакою союзу політичної влади та криміналу на прикладі гучних вбивств:

- 1996 р., 1 листопада – вбивство Євгена Щербаня, народного депутата України. Президента концерну «Атон» у Донецьку.
- 1998 р., 22 квітня – вбивство Вадима Гетьмана, народного депутата України. Голови правління Національного банку України.
- 1999 р., 2 лютого – в автомобільній аварії розбився губернатор Кіровоградської обласної адміністрації Михайло Башкиров.
- 1999 р., 25-26 березня – біля Борисполя в автомобільній аварії гине Вячеслав Чорновіл, Народний депутат України.
- 2001р., 28 січня – на трасі Запоріжжя-Кіровоград гине Олександр Ємець, Народний депутат України.
- 2001 р., 3 липня – вбивство у Слов'янську журналіста Ігоря Александрова, директора слов'янської телекомпанії «ТОР». Багато хто вказував на зачістку регіону перед виборами 2002 р. Слов'янськ почав самостійно виділятися. Необхідно було його контролювати з центру, для цього було виконано резонансне вбивство, щоб позбавити влади певних осіб.
- 2002 р., 6 березня – на трасі Київ-Дніпро за кермом авто гине Валерій Малей, голова

державної компанії «Укрспецекспорт», фігурант по справі «Кольчуг».

- 2004 р., 27 грудня – за офіційною версією «самогубство» загинув Георгій Кірпа, міністр транспорту та зв'язку України.

Міжнародні скандали, які пов'язані з незаконним продажем зброї, були значно гучнішими, ніж пожежі на військових складах на сході країни. Але і вони вказували на розвал та градацію української армії. «До вибухів боєприпасів в Артемівську Донецької області причетні два прапорщика, які намагалися вкрати метал. Про це заявив Валерій Бойков, виконуючий обов'язки начальника озброєнь Збройних сил України. За його словами, військовослужбовці за допомогою зварювального апарату намагалися вирізати шматки металу, які перебували в 30 см від ракет для системи залпового вогню Град. Саме через це в п'ятницю, 10 жовтня, сталася пожежа і вибухи боєприпасів, які тривали понад 16 годин» [6, 6]. А у травні 2004 р., село Новобогданівка під Мелитополем стало центром катастрофи, коли запалали військові склади. Сім місяців назад сюди перевезли вцілілі боєприпаси, які вдалося врятувати під час вибухів біля Артемівська. За офіційною версією причиною спалаху виявився випадковий недопалок.

У 2001 році у газеті «Україна молода» з'являється карикатура на міністра оборони України Олександра Кузьмука з написом «Не літайте літаками аерофлоту» [10, 2]. Чисельні жертви як серед мирних громадян, так і серед українських пілотів стали символом небоездатної, халатної та безвідповідальної армії. Ось деякі факти:

- 6 червня 1996 р. у столиці Заїру (Конго) при зльоті зазнав катастрофи український ІЛ-76. 10 людей загинуло.
- 17 грудня 1997 р. – український Як-42 врізався в гору при заході на посадку в аеропорт Салоніки (Греція). Всі 70 чоловік загинули.
- 13 липня 1998 р. у Перській затоці падіння ІЛ-76, військово-транспортний літак військово-повітряних сил України. 8 членів екіпажу загинули.
- 16 липня 1999 р. – український вантажний літак АН-12 зазнав катастрофи в Африці.
- 20 квітня 2000 р. – навчально-бойова ракета «Точка-У» влучила у житловий будинок у м. Бровари. Загинуло 3 людини. 4 дні Міністерство оборони не визнавало своєї причетності до трагедії.
- 12 серпня 2000 р. – літак АН-26Б, яким керував українсько-російський екіпаж, зазнав катастрофи в районі аеродрому міста Чікапа (Конго). Загинули 28 осіб.
- 4 жовтня 2001 р. – українська ракета збила російський літак ТУ-154, що стало ще одним ударом по втраті іміджу країни. Замість того, щоб визнати свою провину, українська влада надавала плутані дані, а коли американські експерти довели причетність українських військових, вона змушена була зізнатися, що все раніше сказане нею було явною неправдою.
- 7 лютого 2002 р. – український літак Ан-12, який перевозив вантаж з Сенегалу в Алжир, врізався в гору на півдні Марокко, неподалік від міста Агадір. Усі члені екіпажу загинули.
- 27 липня 2002 р. – Скнілівська трагедія на львівському аеродромі. У наслідок падіння літака СУ-26 на людей, які прийшли подивитися авіа-шоу загинуло 83 людей (серед них 28 дітей) і 250 людей постраждало.
- 23 грудня 2002 р. – пасажирський літак АН-140 рейсом Харків-Ісфахан (Іран) не долетів 70 км до аеропорту. 44 людини загинуло. Це була величезна втрата ведучих спеціалістів авіабудівництва країни. Ходили чутки, що катастрофа була спланованою.
- 8 травня 2003 р. – під час виліту з аеропорту Кіншаси (Конго) у літака ІЛ-76 відкрилася грузова рампа і частину пасажирів було викинуто з салону літака. Під час висвітлення Дня Перемоги 9 травня, українські ЗМІ дуже коротко повідомляли про падіння українського літака ІЛ-76 у Конго. В той час, як західні ЗМІ повідомляли про смерть 100 людей, українська сторона заперечувала факт падіння у своїх офіційних коментарях.
- 26 травня 2003 р. – трагедія українського літака Як-42 у Турції, на борту якого були іспанські військові. І хоча до кінця було не зрозуміло, за яких причин сталася трагедія, більшість західних та російських ЗМІ припускали, що була проблема з літаком. Загинуло 12 українців, 62 іспанців.

Характерно те, що ЗМІ не надавали належної інформації про ці трагедії. Лише трагедії на львівському аеродромі було присвячено чисельну кількість публікацій та телевізійних репортажів. Це відбувалося тому, що контроль над владою з боку регіональних груп призвів

до перерозподілу медіапростору серед регіональних еліт. Дніпропетровська група на чолі з В. Пінчуком контролює ICTV, СТБ, Дніпропетровський 11-й ТК, Кіровоградське телебачення, частку ТК «1+1». Київська група, яка асоціюється з В. Медведчуком та Г. Суркісом, контролює ТК «ТЕТ» та «Інтер». Андрій Деркач та Вадим Рабинович мали важелі впливу на ТК «Ера», мережу ОНІКС. Донецька група на той час впливала на роботу журналістів ТК УТ-1 та УТ-2 і частково на «Інтер» у Донецькій області. Після того, як лідер фракції «Наша Україна» заявив про створення медіа холдингу, у 2003 р. створюється «5 канал», власником якого був Петро Порошенко, член партії «Наша Україна». Таким чином, приватний капітал, рівень статусу регіонального керівництва та рівень зв'язків з олігархами, а також використання бюджетних коштів вплинуло на розподіл медіапростору в країні. Головна мета – захист політичних інтересів своїх засновників за допомогою інформації.

З приходом до керівництва Адміністрацією Президента В. Медведчука у середині цієї структури було створено управління інформаційної політики, яке очолив Сергій Васильєв. І саме у цей час починають з'являються т.зв. «темники» як символ диктатури влади, яка відкрито продемонструвала бажання контролювати інформаційні потоки в країні. «“Прохання ігнорувати”», – саме така резолюція стоїть практично біля всіх повідомлень про заплановані опозицією заходи в документі, авторство якого приписують Головному управлінню інформаційної політики Адміністрації Президента України. Опублікований на минулому тижні багатьма інтернет-виданнями, цей документ нібито призначається для керівників усіх центральних ЗМІ» [7, 26]. У серпні 2002 р. депутат фракції Наша Україна Олег Рибачук оприлюднив цей документ, який містить конкретні вказівки щодо того, як мають реагувати газети і телеканали на політичні події в країні.

У жовтні 2002 р. на Парламентській Ассамблеї Ради Європи (ПАРЄ) Ханне Северинсен розповіла про ці «темники» і повідомила, що Віктор Медведчук, з яким вона зустрічалася, все заперечив [8, 6].

В рік Оксамитової революції все частіше «темники» ставали привідом для відкритих виступів журналістів. До тих, хто відмовлявся виконувати інструкцію про характер висвітлення новин, приймалися відповідні заходи. Переділ інформпростору завершився відлученням від ефіру радіо Свободи і закриттям радіо «Континент», на хвилях якого транслювалися новини українських редакцій авторитетних міжнародних радіо станцій – ВВС, Голос Америки, Німецька хвиля, Польське радіо. Так країну навмисно позбавляли інформаційних каналів, які діяли за правила журналістських стандартів, а не за принципом сили. Але 28 жовтня 2004 р. в історії української журналістики сталася революція. Понад 40 журналістів і редакторів шести провідних телеканалів – ICTV, Нового, Тонісу, Інтера, 1 + 1 та НТН заявили про тиск влади на канали і висловили проти нього протест. «Тележурналісти пояснили необхідність своєї заяви “загрозою освітлення вирішального періоду виборів у спотвореному вигляді”. Вони взяли на себе ряд зобов'язань, зокрема, інформувати про всі важливі події і представляти всі важливі точки зору» [9, 7].

Тенденції того, що важливі політичні кроки вирішувалися у країні шляхом публічного обговорення та дебатів, були. Проведення референдуму у 2000 р. мало б бути знаком демократичного розвитку країни. Але олігархічне керівництво і його вплив на державну владу, контроль ЗМІ, перетворили на утопію поняття політичної еліти країни, як фавориту національних цінностей.

Причина програшу влади Президента Л. Кучми у тому, що внаслідок ігнорування очікувань, приховування інформації та включення фінансових ресурсів регіональні еліти опікувалися питаннями власного бізнесу та власної території. Країна, у їхньому розумінню, сприймалася на рівні регіону з центром у Києві. Як пише Д. Хіглі: «Завжди існує широка взаємозалежність між елітами і народними масами – в тому сенсі, що інтереси і орієнтація мас визначають параметри, в рамках яких еліти можуть ефективно і безпечно діяти. Еліти, які порушують ці параметри, дуже ризикують» [11, 23]. Формування стабілізації політичних інститутів відбувалося в умовах дестабілізації політичних еліт. Відсутність поваги, вміння домовлятися заради стабільності, рішучість поступатися власними принципами, мужність визнавати власні помилки – все це не було притаманним для політичної еліти того часу. «Роз'єднані еліти вважають політику грою з нульовою сумою або напіввійськовою боротьбою» [11, 24]. Звідси демократичні принципи у реальному житті перетворювалися на квазідемократичні. Де й сама стабілізація політичних інститутів (як політична реформа, референдум) більше була схожа на фарс.

Розуміючи еліту як групу, яка має сильний вплив на прийняття політичних рішень, в українському вимірі цю функцію виконували колишні партійні представники, для яких

вертикальний принцип діяльності був головним принципом роботи. Тому й прийняття політичних рішень, у більшій частині, відбувалося на рівні вказівок «зверху». Економічний рівень та безсистемний вплив регіональних еліт призвів до того, що стара еліта почала об'єднуватися з новою. Що було блискуче організовано виборами 1999 р., коли П. Симоненко складав конкуренцію у другому турі виборів президента і проти нього вдалося об'єднати значні політичні сили. А потім, під час парламентських виборів 2002 р., коли той самий П. Симоненко став союзником опозиційного блоку проти влади Л. Кучми. Але процес «пакту» відбувався ситуативно, на короткий проміжок часу (під час виборів) і він не був системним. Цей перший крок, який мав би передувати конвергенції, так і не було до кінця здійснено. Дві головні моделі, які впливають на розвиток демократії у перехідних суспільствах: модель «пакту» і модель «конвергенції» так і не були здійснені в Україні. Як вважає Дж. Хіглі, «конвергенція» може відбутися, якщо відбулася домовленість, елітами заключено «пакт». Регіональні еліти теж не знайшли порозуміння між собою, тому дуже легко цим почали користуватися прихильники В. Януковича, коли стали ініціювати відторгнення Донбасу від України у 2004 р. Аналізуючи діяльність політичної еліти часів Л. Кучми можна виділити три групи, які мали певний вплив на характер зміни політичного режиму:

- правляча еліта: здебільшого складалася з колишніх партійних функціонерів та представники обласних, районних та підприємницьких партійних структур;
- тіньова еліта, яка мала великий вплив серед соціальних прошарків суспільства у регіонах та фінансово-олігархічні представники, які захищали інтереси бізнесу під час політичної дестабілізації;
- контреліта: політики, які втратили владу і політики, які йшли до більшої влади.

Як всередині кожної групи так і між ними не відбулося формування єдиної стратегії, оскільки кожна група мала власну модель ідеї національної держави.

За М. Вебером, будь-яка еліта прагне певних ресурсів. Але інша справа, яким шляхом ці ресурси здобуваються та захищаються. Контроль каналів, які репрезентували рівень політичної еліти свідчить про прагнення контролювати й публічне поле певних груп. Тому виникають поняття «донецькі», «дніпропетровські», «харківські», «кримські», які пов'язані більше з діяльністю угруповань, а не регіональних еліт. А тому символ «кучмогейту» стає характерним образом правління Л. Кучми, де виборча поліархія була знецінена.

Бібліографічний список:

1. Бондаренко К. П. Леонид Кучма / Художник-оформитель Е. В. Вдовиченко. – Харьков: Фолио, 2009. – 217 с.
2. Зоткин А. Роль региональных элит и столичного истеблишмента в формировании властной элиты Украины // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – №3. – С. 95 – 108.
3. Мацієвський Ю. Еліти в Україні до і після помаранчевої революції // Політичний менеджмент. – 2010. – №. 2. – С. 38-55.
4. Корреспондент. – 2003. – №35 (74). – 12 вересня. – С. 16.
5. Корреспондент. – 2002. – №15. – 5 липня. – С.16.
6. Корреспондент. – 2003. – №40(79). – 18 жовтня. – С.6.
7. Україна молода. – 2001. – №202(1765). – 2 листопада. – С.2.
8. Корреспондент. – 2002. – №25. – 13 вересня. – С.26.
9. Корреспондент. – 2002. – №30. – 22 жовтня. – С.6.
10. Корреспондент. – 2004. – №42(131). – 6 листопада. – С.7.
11. Хигли Д. Демократия и элиты //Полития: Анализ. Хроника. Прогноз (Журнал политической философии и социологии политики). – 2006. – №. 2. – С. 22-31.

Matsyshyna I. V. Regional elite in the context of symbolism (1994 – 2004)

Understanding democracy as D. Sartori as "an electoral polyarchy", the status of political elites depends on the level of popular support. The democratic values which should declare elites, become values of the people. But in the conditions of influence of regional elites which created their own political matrix at the all-Ukrainian level, understanding of democratic values was provincial. Therefore, they not only did not become nationwide, but led to a crisis in the political regime. Absence of the intention to find consensus resulted in absence and convergence of regional elites. And in spite of shadow agreements and the mechanisms of influence open of artificial declaring and the technology of destruction of competitors, political Ukraine elite was forced to concede Majdana's requirements.

Political confrontation between regional elites during the reign of L. Kuchma has several stages. Initially, the victory in the election of a representative from Dnipropetrovsk led to the involvement of a resident of the city from the President's team. The long-standing confrontation between

Dnipropetrovsk and Donetsk elites began, which ended with the appearance of Viktor Yanukovich. The Crimean regional elite, due to the secret intervention of Kiev, was focused on its own internal conflicts, which led to the destruction of the authoritative figure of Yu. Meshkov. The role of the Kharkiv regional elite, which became an influential lever of the President and its support in the parliament after 2002, has gradually increased. The constant struggle between Dnipropetrovsk and Donetsk, Kharkiv and Donetsk has led to confrontation with the Kiev elites with Donetsk

Analyzing the activities of the political elite of the times of L. Kuchma, we can distinguish three groups that had a certain influence on the nature of the political regime's change: the ruling elite, the shadow elite and the counter-elite. Inside each group and between them there was no formation of uniform strategy, as each group had its own model of the idea of national state. Two main models which influence development of the democracy in transitional societies : the model of "pact" and the model "convergences" were not carried out in Ukraine.

Key words: *Dnepropetrovsk group, Donetsk group, Elite, L. Kuchma, Kuchmogate, Regions.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.12

УДК 342.95:061.2(438)

**Окуньовська Ю. В., Донецький національний університет
імені Василя Стуса**

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА БАЗА ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЛЬЩІ

У статті на основі вивчення джерел та літератури проаналізовано політико-правову основу функціонування громадських організацій Польщі, які активізували свою діяльність наприкінці 1980-х на початку 1990-х років ХХ ст. Автором визначено, що громадські організації Польщі відіграють вирішальну роль у формуванні громадянського суспільства. Зростання кількості та впливу організацій у польському суспільстві зумовили необхідність правового обмеження та регламентації поля їх діяльності.

Доведено, що впродовж 1989-20017 років було прийнято ряд законів, які регулювали питання створення, фінансування та взаємодії з урядом громадського сектору Польщі. Прийняття Конституції Республіки Польщі у 1997 р. офіційно визначило право кожного громадянина вільного об'єднуватися у професійні спілки, громадські рухи, товариства, фундації, що і слугувало юридичною підставою для існування організацій громадянського суспільства. У хронологічній послідовності висвітлено процеси законотворення у системі польського та європейського правового поля. На основі вивчення актів Європейського Союзу з'ясовано ступінь відповідності законодавства Польщі до правових основ Європейського Співтовариства.

У ході дослідження було визначено, що виникла широка мережа громадських організацій, які регулювалися такими основними законами: «Про фонди» «Про громадські об'єднання», «Про волонтерство та суспільну користь». Висвітлено основні положення закону «Про волонтерство та суспільну користь», який ввів основні правила у сфері діяльності громадських організацій.

*На основі вивчення законодавства доведено, що адаптація національного законодавства до *acquis communautaire* – це динамічний процес, який поширився на всі сфери суспільства, що обрало курс на європейську інтеграцію. Процес гармонізації законодавства Польщі з нормами ЄС визначався також такими основоположними документами: Національною Стратегією інтеграції, Білою книгою Європейської Комісії.*

Ключові слова: «третій сектор», фундація, організація, форум, Сейм, Конституція, закон.

На межі 1980-1990-х років активізувалась діяльність громадських організацій Польщі, що було зумовлено процесами демократизації та реформування посткомуністичного суспільства. Громадські організації стали інструментом, який забезпечував участь громадян у процесах реалізації влади та відображали реальний показник розвитку громадянського суспільства. Тому, функціонування даного роду об'єднань потребувало правового регулювання, яке б забезпечувало ефективне вирішення питань суспільного значення.

Мета статті – дослідити політико-правову базу функціонування громадських організацій у Польщі впродовж 1989-2017 років.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні дослідницькі завдання: вивчення правових основ діяльності громадських організацій у Польщі; аналізу змін у правовому полі їх діяльності; визначення відповідності польського законодавства до стандартів Європейського Союзу.

Попри активну увагу польських дослідників до вивчення діяльності громадських організацій, питання правового регулювання діяльності громадських організацій не має достатнього висвітлення. Частково дослідженням даної проблематики займалися: польські політологи та соціологи Глінський П.[1], Новосельський М. [2], Римша М. [3], Шіманек Т.[4],

Джерельною базою статті слугували закони Республіки Польща, постанови та нормативні акти Європейського Союзу.

Громадські організації Польщі активізували свою діяльність у 1990-х роках ХХ ст. На даний час зареєстровано близько 45 тис. організація, близько 30 тис. з них активно проводять свою діяльність. Основними напрямками їх діяльності було визначено: організацію соціальної допомоги,

фінансування галузей здоров'я, освіти і виховання, підтримка екологічних проєктів [3, с.5].

До неурядових організацій Польщі належать організації та фундації. Їх функціонування забезпечувалось такими основними законами:

Закон «Про фонди» від 6 квітня 1984 р.; [6]

Закон «Про громадські об'єднання» від 7 квітня 1989 р. [7]

До 1989 р. неурядові організації керувалися прийнятим 6 квітня 1984 р. Польща була однією з перших країн Центрально-Східної Європи, яка прийняла Законом «Про фонди. Це стало кроком на шляху активізації діяльності громадських організацій після тривалого періоду гальмування ініціативи польських громадян.

7 квітня 1989 р. було прийнято Закон «Про громадські об'єднання», який став основою для подальшого юридичного закріплення різного роду об'єднань. Це у свою чергу призупинило процес їх стихійного створення та реєстрації. Право на створення об'єднань надавалось польським громадянам, які були дієздатними.

Згідно даного закону, передбачалося створення добровільного, самостійного, стійкого союзу (об'єднання) для досягнення цілей неприбуткового характеру. Громадські об'єднання могли самостійно обирали свою мету, цілі діяльності, програму та організаційну структуру У їх компетенції перебував і внутрішній документообіг, що стосувався діяльності організації. [6]

Загалом, Законом «Про громадські об'єднання» визначав такі основні розділи, як: створення та реєстрацію, контроль над діяльністю та звітністю, ліквідацію об'єднань.

Формування комплексу громадських організацій вимагало узгодження із законодавством питань, які стосувались фінансування даного сектору. Тому польським урядом було прийнято ряд законів: «Про податок з прибутку фізичних осіб» від 26 липня 1991 р., «Про прибуток юридичних осіб» від 15 лютого 1992 р. [7;8]

Дані закони регулювали, в першу чергу, ставку оподаткування та визначали основні джерела фінансування громадських організацій. А саме: кошти з державного бюджету, кошти з бюджету муніципалітету, кошти закордонних фондів, кошти від організованих масових заходів, членські внески та статутний капітал.

Протягом 1992-1996 років відбувалися істотні зміни у відносинах між владою та «третьім сектором», що було пов'язано із розпочатим конституційним процесом. Активно організовувалися форуми громадських організацій за підтримки сенату Республіки Польща, це: Регіональний форум неурядових ініціатив у Познані, Келецький форум неурядових організацій, Регіональний форум неурядових організацій в Любліні, на якому, вперше зустрілися ініціатори неурядових організацій (які в майбутньому створять Об'єднання неурядових організацій).

21-22 вересня 1996 р. пройшов перший Загально-польський форум неурядових організацій. На ньому зустрілись представники понад 900 організацій з усієї Польщі. Мета даної зустрічі полягала у розробці положень, які мали бути включені у законотворення. [9]

У цьому ж році за ініціативи Єжи Хауснера – керівника групи радників в кабінеті віце-прем'єра і міністра фінансів, були зроблені перші ініціативи щодо створення правового акту, що регулював би взаємовідносини між публічною адміністрацією та неурядовими організаціями.

Довготривалий конституційний процес завершився у квітні 1997 р. Конституція стала офіційною підставою для існування «третього» (громадського) сектору в Польщі, яка забезпечувала кожному громадянину право вільного об'єднання у професійні спілки, громадські рухи, товариства, фундації. Слід підкреслити, що вперше на найвищому правовому рівні було зрівняно фонди та інші громадські утворення, як основу міцного і непорушного «третього сектору». [10].

З точки зору відносин з державним сектором найбільш важливим положенням є Преамбула до Конституції. Де прописано, що Конституція Польщі встановлює основне верховенство права на підставі: поваги до свободи і справедливості, співпраці між органами влади, діалогу між суспільством, принципом субсидіарності у делегуванні повноважень громадян у суспільстві. Дане положення означає, що пріоритет завжди повинен бути між співтовариством, сім'єю, неурядовими організаціями, місцевим самоврядування та державою. [11]

У ході підготовки та розгляду пропозицій що до майбутнього закону про суспільну корисність з'являлися положення про неурядові організації в різних нормативних актах, а саме: «Про державні фінанси» [12] та «Про доступ до інформації» [13], «Про професійну реабілітацію та соціальну зайнятості інвалідів». [14]. Питання, які розглядалися у даних законах стосувались фінансування громадських організацій, та способів реалізації їхньої діяльності.

Формування профільного закону щодо взаємодії органів публічної адміністрації з неурядовими організаціями відбувалось протягом 1996-2003 рр. Закон був прийняти 24 квітня 2003 р., який

отримав назву «Про діяльність суспільної користі й волонтерство». [15]

Згідно даного закону, доручати виконання публічних завдань або надавати фінансову підтримку влада може тільки неурядовим організаціям, що мають статус організації суспільної користі. Для його отримання організація мала відповідати певним вимогам. Таким організаціям надавалися деякі пільги з оподаткування, можливість безкоштовного інформування про свою діяльність на громадському радіо і телебаченні.

Важливість закону «Про волонтерство та суспільну користь» для суспільства визначалась такими функціями: пропагандою солідарності, гуманізму, справедливості на національному, глобальному рівнях; висвітленням проблем у різних сферах для їх розв'язання з урахуванням цільових потреб; орієнтацією на популяризацію здорової сім'ї, нації; різнобічним розвитком людей шляхом отримання ними нових знань та навичок; доповненням діяльності інших секторів із забезпечення суспільного добробуту.

Окремий розділ закону присвячено нагляду над їхньою діяльністю. Законом передбачено створення Ради суспільно корисної діяльності, яка мала стати консультативно-дорадчим органом міністра соціальної політики. Визначено її права й завдання, термін її повноважень та склад (10 представників неурядових організацій і по 5 представників місцевого самоврядування та урядової адміністрації), права, положення щодо фінансування діяльності Ради з бюджету міністерства

У законах, що стосуються діяльності громадських організацій вагоме місце займає закон від 7 липня 2005 р. «Про лобіювання у законотворчому процесі». Положення закону набули чинності 7 березня 2006 року. Згідно даного закону, будь-яка лобістська діяльність мала проводитись за допомогою юридично дозволених методів, спрямованих на вплив на державні органи у процесі законотворення. [16].

У ході нашого дослідження ми визначили, що організації проникали у всі сфері суспільного життя, які офіційна влада не завжди могла підтримувати. Так законом від 14 березня 2014 р. «Про правила поведінки публічних зборів» [17]

27 червня 2017 р. уряд прийняв новий законопроект про створення при канцелярії прем'єр-міністра Національного інституту свободи – Центру розвитку громадянського суспільства. Закон вступив у дію в листопаді 2017 р.

Головною метою даного закону з точки зору польського уряду, є підтримка розвитку громадянського суспільства в Польщі шляхом зміцнення добровільної активності громадян в різних соціально значущих сферах. Його завданням є управління програмами, що підтримують розвиток громадянського суспільства, а також збирати та аналізувати дані з усіх сфер співпраці між державною адміністрацією та громадським сектором. Національний інститут свободи керуватиме програмами, що підтримують розвиток громадянського суспільства, прийнятих за рішенням Ради Міністрів після консультацій з неурядовими організаціями. [18]

Окремим комплексом досліджено акти Європейського Союзу після подання Республікою Польща заявки на членство в ЄС від 5 квітня 1994 року.

Дипломатичні відносини між Польщею та Європейським Економічним Співтовариством були встановлені ще у вересні 1988 року, а 19 вересня 1989 року між ними було підписано договір про торговельне та економічне співробітництво.

Новим етапом стало підписання в 1991 р. Європейської Угоди (або Угоди про асоціацію) між Польщею та ЄС, який заклав основи членства Польщі в Європейському Союзі, започатковував основи всебічної законодавчої уніфікації, економічних та суспільних перемін. [19]

Відповідно до Європейської угоди Польща взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства ЄС

Інтеграція Польщі до внутрішнього ринку ЄС вимагало забезпечення складного процесу адаптації законодавства, системи регулювання та методів сертифікації цієї країни до вимог законодавства ЄС. Ключовим моментом цього процесу вважався не просто процес адаптації законодавства, але і створення необхідної «інфраструктури», в рамках якої законодавство могло б функціонувати ефективно.

З метою виконання вище зазначених завдань в Польщі 24 лютого 1994 р. було утворено Комісію експертів з гармонізації польського права з правом ЄС, яка розробила довгострокову програму адаптації польського законодавства до *acquis communautaire*. [20]

Було визначено 23 пріоритетні сфери адаптації законодавства, які охоплювали більше сфер, ніж було передбачено в Європейській угоді. Згодом було розроблено плани внесення змін до чинного законодавства і, де необхідно, плани розроблення нових законів з відповідним обґрунтуванням в зазначених сферах, після чого складались відповідні звіти, деякі з яких стали основою для

розробки законодавчих заходів з гармонізації.

Пріоритети та послідовність діяльності з уніфікації правового поля з законодавством ЄС встановлювалось у Стратегії інтеграції (Preaccession strategy), яку було прийнято у грудні 1994 року, а також у Білій книзі (White Paper), яка встановлювала механізм входження Польщі у Єдиний Ринок.[22]

Уряд Польщі розробив графік гармонізації польської системи права у відповідності до положень Білого книги Європейської Комісії в сфері інтеграції Польщі у Єдиний Ринок. У 1997 році уряд прийняв Національну Стратегію Інтеграції (National Strategy for Integration (NSI) та графік діяльності щодо її впровадження, в яких були сформульовані завдання, що виникали під час процесу уніфікації ще до початку переговорів та у перший період членства.[23]

В цілому, законодавство ЄС з питань неурядового сектору закріплювало взаємодію європейських інституцій з сферами соціальної політики та питань, що стосувалися державного регулювання «третього сектору» загалом.

Представництво польських неурядових організацій на самітах в Брюсселі, лобіювало напрямки, що стосувались неурядових організацій в процесі використання європейських фондів. Ними було ініційовано кілька професійних пропагандистських і просвітницьких кампаній, призначених як для неурядового сектору так і для офіційної влади.

В контексті вивчення правової основи функціонування громадських організацій в Польщі, щодо дотримання прав людини, організацією ПАУСІ було проаналізовано міжнародні конвенції, найголовнішою з яких є Європейська Конвенція Захисту Прав людини та її додаткові протоколи.

У січні 1993 р. Польща, яка з 1991 року була членом Ради Європи, ратифікувала Європейську конвенцію захисту Прав людини. Більшість додаткових протоколів були ратифіковані у період між травнем 1993 р. та жовтнем 1994 р. В травні 2002 р. Польща підписала Протокол №13 Європейської Конвенції Прав людини, яка скасовувала застосування смертної кари незалежно від скоєного злочину.[24]

Вагомий внесок у захист прав людини та основних свобод належало громадським організаціям, безпосередньою метою яких виступає правозахисна діяльність. Змістом правового захисту є представництво інтересів членів громадських організацій в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, в судах та інших установах; надання юридичних консультацій, складання документів, примирення сторін тощо.

Таким чином, проаналізувавши закони, що регулювали правову основу функціонування громадських організацій Польщі, та її шлях до повноправного членства Європейського Союзу, були зроблені наступні висновки:

Протягом 1989-2017 рр. відбувалося формування політико-правового поля діяльності громадського сектору. На основі законів республіки, було досліджено етапи становлення законодавства у сферах діяльності громадських організацій, що спричинило певну уніфікацію у процесах їх створення.

Досліджено процес гармонізації польського законодавства до стандартів Європейського Союзу, у контексті загальноєвропейських положень, імплементація яких стала основою членства Польщі. Слід зазначити що діяльність громадських організацій у Польщі протягом останніх 25 років зазнала істотних правничих змін, які тривають і на даний час. Це зумовлено тим, що Польща є повноцінною складовою Європейського співтовариства, громадський сектор якого відіграє значну роль у суспільстві своїх держав.

Бібліографічний список:

1. Gliński P. Style działań organizacji pozarządowych w Polsce. Grupy interesu czy pożytku publicznego? P. Gliński – Warszawa 2006. – 177 s.
2. Nowosielski M. Przemiany polskiego trzeciego sektora od 1989 r./ M. Nowosielski// Kultura i Edukacja – Nr. 1 (75) – S. 39-57
3. Rymsza M. Polityka państwa w obec trzeciego sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989-2006 / M. Rymsza//Trzeci Sektor. – 2006. – Nr.8. – S. 2-10.
4. Schimanek T. Dialog obywatelski Polska 2007. Ocena wybranych instytucji dających obywatelom możliwość wpływania na podejmowanie decyzji publicznych./ T. Schimanek – Warszawa, 2007 – 57 s.
5. Ustawa z dnia 6. kwietnia 1984 r. o fundacjach. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19840210097>
6. Ustawa z dnia 7. kwietnia 1989 r. prawo o stowarzyszeniach. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracija_gromadskikh_ob_ednan
7. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku opodatkowy odosob fizycznych. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/>

8. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 roku opodatku dochodowym odosob prawnych. [Електронний ресурс]. –

Режим доступу <http://isap.sejm.gov.pl/>

9. Портал о третьем секторе в Польше. [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://rus.ngo.pl/x/302348>

10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>

11. Biała księga prawa dla organizacji pozarządowych. Analiza prawno-finansowych uwarunkowań działalności organizacji pozarządowych w Polsce./ M. Świątczak, K. Dąbrowska, K. Kopcińska, T. Schimanek (red.) – Warszawa 2002. – s.7

12. Ustawa z dnia 26 listopada 1998 r. o finansach publicznych. [Електронний ресурс] –Режим доступу : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19981551014>

13. Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl>

14. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://zielonalinia.gov.pl/upload/baza-aktow-prawnych>

15. Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r. [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet>

16. Ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. O działalności lobbingsowej w procesie stanowienia prawa [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20051691414>

17. Ustawa z dnia 14 marca 2014 roku o zasadach prowadzenia zbiorów publicznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU201400008>

18. Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego [Електронний ресурс] –Режим доступу: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1909>

19. Договір про Європейський Союз. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/06_consult

20. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part //Official Journal (L) – 1993 P. 0002 – 0180

21. Механізм адаптації законодавства Польщі до *acquis communautaire* в рамках угоди про асоціацію між Польщею та ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://old.niss.gov.ua/MONITOR/mart2009/25.htm>

22. White Paper on social policy – Європа [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://europa.eu/documentation/official-docs/whitepapers/pdf>

23. Narodowa Strategia Integracji (National Strategy for Integration), Monitor Integracji Europejskiej, Wydanie specjalne, Komitet Integracji Europejskiej (The Monitor of European Integration, Special issue, The Committee for European Integration. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oecd.org/official>

24.Польща – Європейський Союз: шлях інтеграції. [Електронний ресурс] – Режим доступу – http://cent.dn.ua/docs/Poland_EU.pdf

Okun'ovs'ka Yu. V. The political and legal basis of activities of ngos of Poland

The article is dedicated to the political and legal basis of the functioning of NGOs in Poland, which intensified its activities in the late 1980's in the early 1990's of the XX century, and based on the investigation of sources and literature. The author determines that Polish NGOs play a crucial role in shaping civil society. The increase of the number and influence of NGOs in Polish society led to the need for legal restrictions and regulation of the field of their activities.

The author proves that during 1989-2017 a number of laws were adopted in order to regulate the creation, financing and interaction with the government of the public sector of Poland. Adoption of the Constitution of the Republic of Poland in 1997 officially defined right of every citizen free join unions, social movements, associations, foundations, served as the legal basis for the existence of civil society. The processes of law-making in the system of Polish and European legal framework are covered in the chronological order.

The degree of compliance of Polish legislation with the legal framework of the European Community has been clarified on the basis of the study of the acts of the European Union. During the investigation it was determined that there was a wide network of NGOs regulated by the following basic laws: "On Funds" "On NGOs", "On Volunteering and Public Benefit". The main provisions of the law "On Volunteering and Public Benefit", which introduced the main rules in the field of NGO activities, are covered by the author.

*The author proves that the adaptation of national legislation to the *acquis communautaire* is a dynamic process that has spread to all areas of society that have opted for European integration . The process of harmonizing Polish legislation with EU norms was also determined by the following basic documents: the National Integration Strategy, the White Book of the European Commission.*

Key words: *third brunch, fund, organization, forum, Sejm, Constitution, law.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.13

УДК 321.01:327.1

**Осмоловська А. О., Донецький національний університет
імені Василя Стуса**

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ КРАЇНИ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

У статті визначені тенденції формування образу країн в сучасному світі. Розглянуті чотири підходи до визначення факторів формування іміджу країни: Галумова Е., Прудникова Л., Даулінг Г. та Гаври Д. і Савицької А. Також у даній статті окреслені основні суб'єкти формування політичного іміджу держави, серед яких виділяють основні інститути влади: президент (адміністрація президента), законодавча гілка влади (парламент), виконавча гілка влади (уряд), судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування. Визначення загальної моделі формування позитивного іміджу держави, її факторів та структури дозволили окреслити в статті основні механізми, задіяні в моделі, за версією Ераста Галумова. Були розкриті зовнішні чинники конструювання міжнародного образу держав. У даній статті йдеться про те, що на становлення та трансформацію міжнародного образу держави впливають більшою мірою зовнішні чинники, що зумовлені сучасними тенденціями посилення впливу міжнародного середовища та міжнародних стандартів на внутрішню політику держав. Серед зовнішніх чинників, які безпосередньо чи опосередковано впливають на формування образу країни, у статті зазначені: світові стандарти, стереотипи, міжнародні екологічні рухи та правозахисні організації, громадяни тієї чи іншої країни, що проживають за кордоном, туристична сфера, діяльність дипломатичних представництв, інших зовнішньополітичних відомств та культурно-просвітницьких центрів за кордоном, політичні технології. Набуває значення проблема створення образу країни в засобах масової інформації. У цьому руслі особливо важливим стає питання розробки та впровадження державою її інформаційної політики, а модель формування позитивного іміджу країни повинна втілюватися у державній стратегії на короткострокову або довгострокову перспективу.

Ключові слова: формування образу країни, імідж держави, фактори та чинники формування образу країни, міжнародна арена, інформаційна політика.

У сучасному глобалізованому світі використовуються різноманітні технології формування образу політичних суб'єктів (від окремих політичних діячів, політичних інститутів, до територій), з метою досягнення певних стратегічних і тактичних цілей, а взаємодія та протистояння держав змістилися в інформаційно-комунікаційне середовище. Розвиток інформаційних технологій, безконтрольне використання великих масивів інформації, інтенсивний обмін інформацією розмивають кордони між народами та державами.

Новітні технології та Інтернет зумовили «трансформацію сприйняття і почали формувати нове середовище існування людства» [11], в якому традиційні засоби інтеракцій підміняються віртуальним простором, і будь-хто може його самостійно творити та змінювати.

Сьогодні спостерігається тенденція того, що все більша кількість людей зацікавлена в збереженні своєї ідентичності та культурних особливостей своїх країн. Особливості регіону, певних національних традицій, історичної пам'яті народу, ідеології та світогляду створюють цілісний образ, на основі якого ідентифікують певну державу серед усієї світової спільноти. За останні півстоліття технологічного прогресу, інформаційних війн та розповсюдження мережі «інтернет» по всіх континентах, виокремилися певні тенденції не тільки українського, а й загальносвітового, розвитку, серед яких можна окремо виділити перехід до постінформаційного суспільства, розширення масштабів міжкультурної взаємодії та необхідності збереження культурної ідентичності.

Використання поняття «образ» стосовно держави з 50-х років минулого сторіччя одержало поширення при аналізі міжнародних відносин. Пріоритет у його застосуванні для пояснення причин ворожості у відносинах між державами належить К. Боулдингу. Він же довів існування національних образів «інших» держав у міжнародній системі [9].

Проблеми формування іміджу або образу країни широко вивчаються в рамках економічних (С. Анхольт [4]) та політичних наук (Е.А. Галумов [5,6,7], Г.Г. Почепцов [15]). Праці українських та закордонних фахівців у галузі державного управління становлять інтерес у рамках вивчення цієї проблематики. Серед них окремо можна виділити наукові доробки Є.В. Ромата [16], Е.Д. Сміта [17], Н.В. Хазратової [18].

У процесі загострення політичних, економічних, соціальних та ін. криз, в умовах конкурентної боротьби, до якої долучені практично всі розвинені держави світу, зростає конфліктогенність політичного комунікативного середовища, в якому визначальною характеристикою могутності держав стає наявність та ефективність політики просування образу держави в міжнародне середовище, механізмів захисту і трансформації, а також дієвість кризових репутаційних стратегій [19, с. 22].

Основними суб'єктами формування політичного іміджу держави є її основні інститути влади: президент (адміністрація президента), законодавча гілка влади (парламент), виконавча гілка влади (уряд), судова гілка влади, політичні партії, органи місцевого самоврядування. Слід зазначити, що вони іноді цілеспрямовано не працюють над створенням свого позитивного іміджу, проте від їх діяльності, реалізації ними політичних програм, від ступеня відповідності їх політики суспільним очікуванням залежить як їх власний імідж, так і імідж держави в цілому. Крім того, значно впливають на формування іміджу держави засоби масової інформації, діяльність громадських об'єднань і рухів. Позитивний політичний імідж проявляється як у вигляді високого рейтингу популярності його носія, так і в можливості впливу на громадську думку, активному формуванні політичної діяльності держави і суспільства в цілому [13, с. 68].

Розглянемо чотири підходи до визначення факторів формування іміджу держави, її структури.

Е. Галумов називає три групи таких факторів.

– «умовно-статичні» фактори формування образу держави: природно-ресурсний потенціал; національна і культурна спадщина; відносно незмінні геополітичні фактори (географічне положення, протяжність кордонів, площа території, вихід до морів); історичні події, які вплинули на розвиток державності, вклад видатних постатей, образ яких нерозривно пов'язаний з історією розвитку держави; базова форма державного устрою і структура управління.

– «умовно-динамічні» соціологічні фактори: соціально-психологічні настрої в суспільстві; форми суспільно-політичної інтеграції громадян; структура, характер і принципи діяльності суспільно-політичних об'єднань; моральні й ціннісні аспекти розвитку суспільства.

– «умовно-динамічні» інституційні фактори формування образу держави: стабільність економіки, яка оцінюється за комплексом показників динаміки ВВП, рівнем доходу на душу населення, об'ємом інвестицій, фінансовою забезпеченістю бюджетів усіх рівнів; правовий простір держави і відповідність правових норм міжнародним стандартам; функції, повноваження та механізми державного регулювання різних сфер діяльності в країні. [6, с. 111]

Далі Е. Галумов пропонує таке бачення структури політичного іміджу держави: вона складається з

- образу демократії країни;
- іміджу влади;
- іміджу економіки країни;
- зовнішньополітичного іміджу країни;
- іміджу її інформаційної політики [6, с. 112].

Імідж країни, на переконання Е. Галумова, має формуватися в чіткій послідовності: від стадії політико-географічного образу до національно-цілісного, тому що інший підхід зруйнує логіку сприйняття і може привести до невідповідності бажаного іміджу і реального [10, с. 35].

На думку Л. Прудникова, структура політичного іміджу держави, яка формується у різних суб'єктів на основі їх уявлення про неї, включає три важливі компоненти:

- 1) офіційна інформація про державу та її інститути (зокрема, щодо їх політики, діяльності);
- 2) узагальнена інформація про державу та її політичні інститути, лідерів, еліту як соціальні організми;

3) життєві (практичні) відомості про державу, конкретну діяльність чиновників та органів державної влади [12].

Г. Даулінг називає такі фактори формування іміджу держави:

- політичний устрій;
- діяльність суспільно-політичних лідерів;
- культура; новини; наукові досягнення;

- імідж торгових марок;
- експорт культурних цінностей;
- спортивні „зірки” та змагання; туристи і туристична реклама;
- експорт товарів і послуг; реклама товарів і послуг [8].

У моделі зовнішнього іміджу регіону Д. Гавра і А. Савіцька основоположними концептами вважають: географію і ресурси (культурні цінності, природні ресурси, включаючи географічне розташування); лідера (главу держави); політичний дискурс (політичний режим, стан засобів масової інформації, законодавчу базу); політичну історію (значні події світового масштабу, в яких країна брала участь, або відомі історичні образи); великі бренди (відомі торгові марки, імена, бренди); менталітет (сукупність рис національного характеру); міжнародний авторитет (сучасна діяльність держави на міжнародному рівні); цінності й ідеї (базові цінності, що конституують державу) [10, с. 36].

Визначення загальної моделі формування позитивного іміджу держави, її факторів та структури дозволяє перейти до розгляду основних механізмів, задіяних в ній.

Згадуваний вище Е. Галумов виділяє наступні механізми:

- позиціонування (виділення унікальних характеристик об'єкта на тлі інших в умовах сприятливого інформаційного середовища);
- маніпулювання (залучення уваги, переключення уваги);
- міфологізація (використання існуючих і / або створення нових міфів, що сприяють успішному створенню іміджу);
- емоціоналізація (надання емоційного забарвлення іміджу);
- вербалізація (створення адекватних словесних форм для вираження іміджевого повідомлення). [7, с. 35]

У свою чергу ефективність реалізованої моделі формування позитивного іміджу держави може бути оцінена за тими функціями, які виконує даний імідж. Е. Галумов виділяє наступні функції позитивного іміджу держави:

- 1) ідентифікація (сприяння інформуванню про позитивні риси країни, полегшення позитивного сприйняття держави);
- 2) ідеалізація (створення атмосфери найбільш доброзичливого сприйняття, акцентування на тих аспектах об'єкта, які найбільш привабливі для тієї чи іншої суспільної групи);
- 3) протиставлення (створення контрасту з іншими країнами, які можуть бути чимось схожі на об'єкт іміджу);
- 4) номінативна функція (виділення країни з ряду інших шляхом підкреслення позитивних сторін і відмінних рис в поточних умовах світової політики і в рамках міжнародної системи);
- 5) естетична функція (надання краси, благородства інформації про державу);
- 6) адресна функція (спрямованість на конкретні суспільні групи) [7, с. 29].

У наш час, коли технічні засоби інформації створюють можливості для продукування великих масивів вторинної інформації – текстів, зображень тощо, набуває значення проблема створення образу країни в засобах масової інформації (телебачення, преса, мережа «інтернет») [14]. Так, М. Маклюен і К. Фіоре, вказуючи на зростання значення ЗМІ, писали, що вони стають «системоутворюючим елементом політики», набувають в ній «новий інституційний статус, поступово втрачаючи колишню роль – просто засобу, інструменту». [2, с. 5] Сьогодні ЗМІ являють собою найпотужніший інформаційний інструмент формування іміджу держави на міжнародній арені, маючи важелі впливу на розум, емоції окремих індивідів, груп людей, націй тощо, та навіть на достовірність інформації, що продукується.

Особливого значення у цьому питанні набуває інформаційна політика держави.

Б. Брюс виділяє два етапи в процесі формування іміджу, при якому держава і його адміністративний апарат постали би в найбільш вигідному світлі:

- попередній вплив на маси;
- підготовка очікування події в громадських групах;
- коригування повідомлення про подію в ЗМІ в разі невдалого первинного інформування. [3, с. 23]

На становлення та трансформацію міжнародного образу держави впливають більшою мірою зовнішні чинники, що зумовлені сучасними тенденціями посилення впливу міжнародного середовища та міжнародних стандартів на внутрішню політику держав.

Серед зовнішніх чинників конструювання міжнародного образу держав на сучасному етапі важливі світові стандарти, що сформовані міжнародною спільнотою і є конвенційними за походженням, задекларовані у нормах міжнародного права, документах міжнародних організацій, фіксуються щорічними рейтингами міжнародних організацій та рейтингових агентств. Вони ілюструють привабливість (або непривабливість) спільноти і стосуються економічних показників, рівня добробуту, якості життя, прав людини, норм урядування, свободи преси, рівня корупції тощо. Наприклад, “Freedom House” щорічно створює кілька рейтингів країн за індексами політичних прав і цивільних свобод, “Transparency International” розробляє індекс корупційності, “Репортери без кордонів” – індекс свободи преси, Інститут Катона (Cato Institute) – індекс економічної свободи, консалтингова компанія А.Т. Kearney спільно з журналом “Foreign Policy” – індекс глобалізації, Фонд Бартельсманна – індекс трансформації, Програма розвитку ООН (ПРООН) – індекс людського розвитку, агентства Т.Р. Гурра і його колег – індекс політики, Т. Ванханена – індекс демократизації і т.д.). Вони здатні або нівелювати негативні стереотипи, а отже, й негативне сприйняття образу держави, або ж, навпаки, їх посилити [20].

Далеко не останню роль у формуванні певного образу або уявлення про державу грають стереотипи. Яскраво це можна уявити на прикладі створення образу народів Африки в уявленні європейців. Це пояснюється великою різницею в кліматі, рослинному та тваринному світі, культурі та навіть в зовнішньому вигляді жителів обох континентів. Різницю в уявленнях про облік африканця не завжди можна пояснити рівнем знань про Африку, результатами спостережень за її життям. В образі жителя Африки, який створювався мандрівниками, дослідниками, письменниками, обов’язково віддзеркалювались їх власні громадські позиції, різниця у ставленні до порядків у їх власній країні. І ще один літературний стереотип Африки – це захоплюючі описи пейзажів та тварин, але без людей. Такий стереотип створював подвійний вплив. З одного боку, це дозволяло багато чого узнати про географію Африки, її природу. В той же час, коли залишалися без уваги корінні мешканці, створювалася невірна уява про майже незаселені або малозаселені території, що допомагало ідеї колоніального “розвитку”, звільняло від моральної відповідальності за долю народів Африки [14].

Серед зовнішніх чинників, які також безпосередньо чи опосередковано впливають на формування образу країни можна зазначити ще й такі:

- міжнародні екологічні рухи та правозахисні організації, які поширюють матеріали про порушення у сфері екології, якості життя та дотримання прав людини. Питання екології та вирішення глобальних проблем людства стають популярнішими з кожним роком. У світлі останніх подій, територіальних та політичних змін у світі набирають оберту питання дотримання норм міжнародного права. Позиція тієї чи іншої держави щодо цих питань стає вкрай важливою, а іноді і навіть вирішальною у формуванні позитивного чи негативного образу;
- громадяни тієї чи іншої країни, що проживають за кордоном (діаспори, мігранти) формують образ країни, пропагуючи певні цінності, національні традиції. Вони об’єднуються в групи та мають вплив на сприйняття держави. Сучасною глобалізаційною тенденцією є трудові міграції. Від’їзд молодого працездатного населення, частіше за все з вищою освітою, за кордон задля заробітку створює негативний вплив на формування іміджу країни на міжнародній арені. Проблема відтоку молодих та висококваліфікованих кадрів за кордон набула свого загострення в останнє десятиріччя. Щорічний моніторинг кількості, наприклад, українських громадян, які навчаються у закордонних університетах на денній формі, охоплює 34 країни світу;
- туризм підвищує рівень обізнаності громадян тих чи інших держав, затирає кордони та є величезним джерелом прибутку. Тому на сучасному етапі основним представником суспільства та держави за кордоном більшою мірою стає, за визначення Дж. Розенау, «турист і терорист», а не «дипломат і солдат» (Р. Арон). Численні туристи формують чи закріплюють сприйняття держави, її образ на міжнародній арені;
- діяльність дипломатичних представництв, інших зовнішньополітичних відомств та культурно-просвітницьких центрів за кордоном, які здійснюють міжнародні обміни, репрезентують державу, відстоюють державні інтереси та інтереси і права своїх громадян. Вони впливають і на сприйняття міжнародного образу держави, є дотичні до процесів його формування та трансформації;

- політичні технології. Вони дають змогу свідомо трансформувати та конструювати образ держави в заданому напрямі. Вони можуть формувати привабливі іміджі держави у певних сферах діяльності (наприклад, туризм, освіта) і сприяти трансформації міжнародного образу держави загалом [20].

Наразі проблемою для України є те, що питання формування її образу серед громадян інших держав ніким не досліджувалася в повному обсязі. Він формувався уривчасто, в більшості негативною інформацією та за відсутності системної роботи на короткострокову та довгострокову перспективу. Модель формування позитивного іміджу країни втілюється у державній стратегії на короткострокову або довгострокову перспективу. Як відомо, державний брендинг нарівні з публічною дипломатією та міжнародними комунікаціями є однією з основних стратегій формування образу та репутації країни [1, с. 169].

Бібліографічний список:

1. Black S. The essentials of Public Relations / S. Black. – London : Kogan Page, 1993.
2. McLuhan M., Fiore Q. The medium is the message, an inventory of effects. N.Y.: Wired Books, 1996.
3. Task force on stature and role of public relations. Report and recommendations // Public Relations society of America. 1980. № 11; Greyser S. Changing roles of Public Relations // Public Relations Journal. 1981. № 37.
4. Анхольт С. Бренд Америка / Саймон Анхольт, Джереми Хильдрет. – М.: Добрая книга, 2010. – 232 с.
5. Галумов Э.А. PR в международных отношениях / Э.А. Галумов // Информация. Дипломатия. Психология. – М.: Известия, 2002. – 616 с.
6. Галумов Э. А. Международный имидж России: стратегия формирования. – М., 2003. – С. 111 – 113.
7. Галумов Э.А. Международный имидж современной России. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора политических наук. – М., 2004.
8. Даулинг Грэм. Репутация фирмы: создание, управление и оценка эффективности: Пер. с англ. – М.: Консалтинговая группа „Имидж – Контакт”: ИНФРА – М., 2003. – XXVI. – 368 с.
9. Киселев И. Ю. Образы государств в международных отношениях: механизмы трансформации // Полис. – 2003. – № 3. – С. 51.
10. Пантелейчук І. Сучасні підходи до побудови структурної моделі іміджу регіону [Електронний ресурс] / Наукові записки. Випуск 44 // Режим доступу до ресурсу : http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_44/panteleichuk_suchasni.pdf
11. Промская Н. Сети и медиа. Новая среда обитания человека [Електронний ресурс] / Н.Промская // – Режим доступу до ресурсу : <http://hvylya.net/analytics/society/seti-i-media-novaya-sreda-obitaniya-cheloveka.html>
12. Прудников Л. А. Политические технологии как фактор формирования имиджа Вооруженных Сил Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2004. – 12 с.
13. Данилов В. Особливості формування політичного іміджу держави / В. Данилов // Політичний менеджмент. № 2. – 2009. – С. 67 – 72.
14. Попова Л. І. Тенденції формування образу країни в сучасному країнознавстві / Л. І. Попова // Мова і культура. – 2011. – Вип. 14, т. 7. – С. 112-116. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_7_20.
15. Почепцов Г.Г. Паблік рилейшнз : навч. посіб. / Г.Г. Почепцов – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання ; КОО, 2006. – 327 с.
16. Ромат Є.В. Трансформація моделі державного управління рекламною діяльністю у перехідних умовах : монографія / Є.В. Ромат. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – 380 с.
17. Сміт Е. Д. Національна ідентичність. – Київ: «Основи», 1994. – 223 с.
18. Хазратова Н.В. Структурна модель образу держави / Н.В. Хазратова // Психологічні перспективи. – 2001. – Вип. 1. – С. 26–36.
19. Щурко О. М. Функціональні аспекти образу держави на сучасному етапі / О. М. Щурко // S.P.A.C.E. Society, Politics, Administration in Central Europe : електронний науково-практичний журнал / редкол.: Д. В. Яковлев (голов. ред.), К. М. Вітман (заст. голов. ред.), Д. Ю. Дворніченко (відп. секр.) [та ін.] ; НУ «ОЮА». – Одеса, 2017. – Вип. 4. – С. 22-26.
20. Щурко О. Чинники формування міжнародного образу держави: принципи класифікації / Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів, ЦПД, 2008. – 308 с. Режим доступу: <http://postua.info/shchurko.htm>.

Osmolovska A. O. Factors of image formation of the state on international arena

Author defines the tendencies of image formation of countries in the modern world. Four approaches to factors determination of the image of the country are considered: by Galumov E., Prudnikov L., Dauling G., Gavra D. and Savitskaya A. The main subjects of the formation of the political image of the state are outlined, among which the key institutions of power are singled out: president (presidential administration), legislative branch (parliament), executive branch of government (government itself),

judicial branch, political parties, local government. Determination of the general model of formation of a positive image of the state, its factors and structure allows to outline the main mechanisms involved in the model, according to the version of Erast Galumov. The external factors of construction of the state international image are revealed. This article says that the external factors caused by modern tendencies of strengthening the impact of the international environment and international standards on the domestic policy of the state influence on the formation and transformation of the international image of the state. Among the external factors that directly or indirectly influence the formation of the image of the country, the author of the article indicates: world standards, stereotypes, international environmental movements and human rights organizations, citizens of a country living abroad, the tourist sphere, the activities of diplomatic missions, other foreign affairs agencies, cultural and educational centers abroad, political technology. Today the problem of the image of the state creation in the media is becoming more significant. In this context, the issue of development and implementation of the information policy by the state becomes particularly important, and the model of formation of the positive image of the country should be outlined and implemented in the state strategy for the short-term or long-term perspective.

Key words: *formation of the image of the country, the vision of the state, factors of the image formation of the country, the international arena, information policy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.14

УДК 329:165(477)

**Ярош Я. Б., Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки**

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано регіональні політичні процеси через призму партійної боротьби у Волинській області. Акцентовано увагу на тому, що державотворчі процеси відкрили широкі можливості для розбудови національної держави з урахуванням історичної і культурної самобутності її регіонів. Обґрунтовано, що за відсутності сталої соціальної бази місцеві організації політичних партій переважно є не виразниками інтересів соціальних груп, а є прагматичними проектами фінансово-промислових груп, зростання кількості яких корелює з початком чергової електоральної кампанії. Розглянуто політичну конкуренцію місцевих осередків політичних партій у регіональному аспекті в Україні. Визначено, чинники які дозволяють регіональним політичним партіям долати репрезентативний бар'єр та бути представленими у місцевих органах влади. Зазначено, що усі політичні партії, представлені у Волинській області використовують різні методи політичної агітації, а саме: адміністративний ресурс найбільш ефективно використовує провладний БПП «Солидарність», фінансовий ресурс – УКРОП, популізм – Радикальна партія Олега Ляшка, націоналізм – Свобода, харизматичність лідера – ВО «Батьківщина», «нові обличчя» – «Самопоміч» та «Народний контроль», «старі обличчя» – «Наш край». Досліджено сучасний стан участі політичних партій у локальних виборчих процесах. Аргументовано, що найбільшу можливість знайти ресурси, необхідні для виборчої кампанії, а відтак і бути представленими у місцевій владі, мають парламентські партії, які знаходяться при владі на національному рівні. Натомість політичні сили, які не володіють значними фінансовими ресурсами, фактично опиняються у ролі аутсайдерів виборчих перегонів. Досліджено, що такий стан речей має місце в Україні за відсутності традиції державного фінансування партій та розвинутої системи членських внесків.

Ключові слова: політична боротьба, політична конкуренція, політична партія, виборчий процес, фінансово-промислові групи.

Постановка проблеми. У демократизації політичних процесів важливу роль відіграють політичні партії. Державотворчі процеси відкрили широкі можливості для розбудови національної держави з урахуванням історичної і культурної самобутності її регіонів. З проголошенням незалежності розпочався активний процес формування нових політичних інститутів, утвердження принципів демократії та політичного плюралізму, формування системи представницьких органів влади, створення мережі місцевих осередків політичних партій. Волинська область як складова частина суверенної України є активним суб'єктом розбудови держави і нації і тому вивчення практики демократичної трансформації на її теренах є вагомим чинником поповнення загальнонаціонального досвіду державотворення.

Розробленість теми в науковій літературі. У політичній науці активізуються дослідження що стосуються вивчення політичних партій та їх ролі у національних та регіональних політичних процесах. У цьому контексті варто виокремити праці М. Примуша, А. Романюка, В. Шаповала, Ф. Рудича, Г. Щедрової та інших. Однак проблема політичної конкуренції політичних партій, а особливо її регіональна складова в Україні, ще потребує спеціальних досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб здійснити комплексний аналіз політичної конкуренції та участі обласних партійних осередків у місцевих виборах 2015 р.

Основні положення. Специфіка партійно-політичної структуризації у Волинській області загалом уписується в схему еволюції партійної системи України запропонованої вітчизняними фахівцями: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005–2010 рр. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); 2010 – 2015 рр.

(збереження системи поміркованого плюралізму із появою нових молодих політичних партій, які формувалися з громадських активістів та представників бізнес-структур). Це свідчить про запит на нові політичні сили в суспільстві [8, с. 3].

Політичній конкуренції та активізації політичному структуруванню в області у 2015 р. сприяли вибори до органів місцевого самоврядування, оскільки відповідно до Закону України «Про місцеві вибори», обрання депутатів обласних, районних, міських, районних у містах рад проводилися за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій [4].

Результати місцевих виборів засвідчили кардинальну зміну у розстановці політичних сил після місцевих виборів 2010 р. і вихід на політичну арену молодих політичних партій, які формувалися з громадських активістів, представників бізнес-структур та політиків, які або вийшли з лав колишніх політичних партій. Характер симпатій волинських виборців до партій та виборчих блоків яскраво засвідчують результати виборів до Волинської обласної ради (табл. 1).

Таблиця 1

Результати виборів до Волинської обласної ради 2015 р.

№ з/п	Політичні партії та виборчі блоки	Голоси «за»	% голосів	Кількість мандатів
1.	УКРОП	90 195	26,56	17
2.	БПП «Солідарність»	73 308	20,31	13
3.	ВО «Батьківщина»	65 678	18,75	12
4.	ВО «Свобода»	35 825	10,94	7
5.	«Об'єднання «Самопоміч»	26 793	7,81	5
6.	«Наш край»	21 305	6,25	4

Джерело: [11].

М. Лааско і Р. Таагепера, ввели в науковий обіг поняття ефективної кількості партій, для вимірювання кількості впливових політичних партій. Індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх відносну вагу і є широко застосовуваним методом для розрізнення партійних систем. Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів [13]. Для аналізу ефективної кількості політичних партій та розуміння локального політичного процесу було враховано частку голосів виборців, які проголосували за місцеві осередки політичних партій на виборах до Волинської обласної ради у 2006 р. і у 2015 р.

Так, у 2006 р. до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій (Блок Юлії Тимошенко – 40 депутатів, Виборчий блок «Наша Україна» – 18 депутатів, УНБ Костенка і Плюща – 6 депутатів, Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 5 депутатів, Народний блок Литвина – 4 депутати, Партія регіонів – 4 депутати, СПУ – 3 депутати) з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: Блок Юлії Тимошенко – 0,50, УНБ Костенка і Плюща – 0,23, Блок Б. Клімчука «Рідна Волинь» – 0,07, Народний блок Литвина – 0,04, Партія регіонів – 0,04, СПУ – 0,03. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради у 2006 р.

Підрахунок індексу ефективної кількості партій вважають некоректним, коли одна партія отримала більше ніж 50% мандатів і, відповідно, домінує над рештою партій, як це відбулося під час виборів у 2006 р. до обласної ради. ENP становив 3,08 для всіх партій на виборах до Волинської обласної ради, але фактично Блок Ю. Тимошенко отримав переважну більшість голосів виборців і сформував керівні органи представницького органу області. Таким чином, 2006–2010 рр. характеризуються домінуванням Блоку Ю. Тимошенко у Волинській обласній раді.

Інша ситуація склалася у 2015 р. і до Волинської обласної ради потрапило сім політичних партій, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 17 депутатів, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 13 депутатів, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12 депутатів, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 7 депутатів, Радикальна партія Олега Ляшка – 6 депутатів, Політична партія «Об'єднання

«Самопоміч» – 5 депутатів, Політична партія «Наш край» – 4 депутатів [11].

Ще вісім суб'єктів виборчого процесу не потрапили до представницького органу Волинської області, а саме: Аграрна партія України, політична партія «Громадянська позиція», політична партія «Громадський Рух «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ», політична Партія «Опозиційний блок», політична партія «Європейська партія України», Партія Зелених України, політична партія «Нова держава», політична партія «СОЦІАЛІСТИ».

Сім політичних партій потрапили у Волинську обласну раду з такою часткою голосів від загальної їх кількості, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 0,21, партія «Блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ» – 0,17, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 0,15, політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 0,08, Радикальна партія Олега Ляшка – 0,08, Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» – 0,06, Політична партія «Наш край» – 0,05. Загальний індекс ефективної кількості партій (ENP) становив 7,63 для всіх 15 партій на виборах до Волинської обласної ради у 2015 р.

Цей індекс показує, яка кількість політичних партій має вплив на політичні процеси та ступінь фрагментації партійної структури. Кількість ефективних партій завжди нижча від кількості партій, які беруть участь у виборах. Разом з тим, ENP не показує ключові особливості партійних систем в категорії взаємодії партій між собою.

Регіональні особливості специфіки політичного процесу зумовлені цілим рядом факторів, а саме: географічним положенням, історичними процесами, етнічним складом, соціально-економічними умовами та менталітетом населення. Для розуміння регіональних політичних процесів важливо проаналізувати склад представницьких органів влади. До Волинської обласної ради у 2015 р. було обрано 64 депутати. Депутати представляють сім політичних партій, а саме: політична партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 17 депутатів, з них 13 чоловіків і 4 жінки; БПП «Солідарність» – 13 депутатів, з них 13 чоловік і 0 жінок; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 12 депутатів, з них 9 чоловік і 3 жінки; політична партія Всеукраїнське об'єднання «Свобода» – 7 депутатів, з них 7 чоловік і 0 жінок; Радикальна партія Олега Ляшка – 6 депутатів, з них 6 чоловіків і 0 жінок; «Самопоміч» – 5 депутатів, з них 5 чоловік і 0 жінок; Політична партія «Наш край» – 4 депутати, з них 4 чоловіків і 1 жінка. Тільки 8 жінок було обрано депутатами Волинської обласної ради. У одній політичній силі, а саме у політичній партії ВО «Батьківщина» є один представник, який належить до молоді, як соціально-демографічної групи. Головою Волинської обласної державної адміністрації є В. Гунчик, який представляв БПП «Солідарність» [11].

Луцька міська рада налічує 42 депутати та Луцького міського голову. У 2015 р. за результатами виборів у ній сформовані 7 фракцій, проте «Наш Край» не потрапив у раду, але рада поповнилася «Народним контролем». Найчисельнішою є фракція «УКРОП», котра налічує 15 обранців, «БПП Солідарність» – 7, ВО «Батьківщина» – 4, «Радикальна партія» – 3, «ВО Свобода» – 5, «Самопоміч» – 4, «Народний контроль» – 3. Міський голова, М. Романюк, представляв БПП «Солідарність» [11].

Представництво «Нашого краю» у Волинській обласній раді, а «Народного контролю» в Луцькій міській раді – не єдина відмінність. Важливу роль у перемозі політичних сил відіграє соціальна структура та економічне становище населення м. Луцька та Волинської області, на які, в переважній більшості, опирались місцеві осередки політичних партій, будуючи свої кампанії.

Усі політичні партії, представлені у Волинській області використовують різні методи політичної агітації, а саме: адміністративний ресурс найбільш ефективно використовує провладний БПП «Солідарність», фінансовий ресурс – УКРОП, популізм – Радикальна партія Олега Ляшка, націоналізм – Свобода, харизматичність лідера – ВО «Батьківщина», «нові обличчя» – «Самопоміч» та «Народний контроль», «старі обличчя» – «Наш край».

Політичні партії активно співпрацюють з фінансово-промисловими групами. У даній співпраці спостерігається наступна тенденція, а саме: ФПГ погоджується вкладати у кошти у політичні партії лише під час виборів – перетворюючи тим самим їх у передвиборчі проекти.

Український дослідник, Ю.Шведа, наводить масштаби комерціалізації політики. За даними дослідника, «на всю виборчу кампанію 2012 р. у багатомандатному окрузі офіційно було витрачено понад 600 млн грн. (офіційно задекларовані витрати за час виборчої кампанії). Вагому частку з них витратила п'ятірка партій, які подолали виборчий бар'єр (218 млн. грн. – Партія Регіонів, 107 млн. грн. – ВО «Батьківщина», 72 млн. грн. – КПУ, 33,7 млн. грн. – Політична партія «УДАР» і 23,2 млн. грн. – ВО «Свобода») [12, с. 90].

Варто зазначити, що найбільшу можливість знайти кошти, необхідні для виборчої кампанії,

а відтак і бути представленими у владі, мають парламентські партії, які знаходяться при владі. Натомість політичні сили, які не володіють значними фінансовими ресурсами, фактично опиняються у ролі аутсайдерів виборчих перегонів. Цікаво, що такий стан речей має місце в Україні за відсутності традиції державного фінансування партій та розвиненої системи членських внесків.

Підсумки. Отже, партійна конкуренція політичних партій у Волинській області віддзеркалювала складні процеси, що відбувалися у суспільно-політичному житті українського суспільства. Структурування політичних партій на Волині у цілому пройшло еволюцію, притаманну партійній системі країни загалом. Вибори до місцевих органів влади і зокрема до Волинської обласної ради у досліджуваній період показали, що відбулися помітні зміни в структурі електоральних переваг виборців. За принципових змін, що відбулися у політичній системі країни після падіння режиму В. Януковича, певну сталість засвідчують такі політичні партії, як ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» тощо. В електоральному циклі 2010–2015 рр. обґрунтовані претензії на представництво інтересів волинян здобули нові політичні партії «УКРОП», «Самопоміч», «Народний контроль» та «Наш Край», але їм потрібно ще працювати над розбудовою партійних осередків на місцях.

Перспективним напрямом подальших досліджень є компаративний аналіз регіональних політичних процесів та визначення їх впливу на національні політичні процеси.

Бібліографічний список:

1. В окрузі № 23 на Волині перемогла кандидат від «УКРОПу» депутат облради Ірина Костанкевич // Interfax – УКРАЇНА [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/political/358466.html>.
2. Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%>
3. Граната на мітингу 31 серпня була вигідна насамперед владі [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/446636-granata-na-mityngu-31-serpnya-bula-vygidna-nasampered-vladi-nebozhenko>
4. Закон України «Про місцеві вибори» від 14 липня 2015 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/595-19/page10>.
5. Закон України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
6. Оновлений виборчий список «Нашого краю» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hroniky.com/news/view/1325-onovleniy-vyborchuyi-spysook-nashoho-kraiu-do-volynskoi-oblasnoi-rady>
7. Офіційні результати парламентських виборів на Волині // Волинські новини [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynnews.com/news/policy/ofitsiyini-rezultaty-parlamentskykh-vyboriv-na-volyni/>.
8. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити (Аналітичні доповідь Центру Разумкова) / Ю. Якименко (керівник проекту), А. Биченко, В. Замятін, О. Мельник та ін. // Національна безпека і оборона. – 2015. – № 6–7. – С. 2–67.
9. Фонд «Тільки разом» Ігоря Палиці [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://ufb.org.ua/aboutus/kerivnuctvo/members/noviy_lutsk.htm.
10. ЦВК закінчила рахувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ar.volyn.ua/20160719-ofitsijno-igruna-konstankevych-peremohla/>
11. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=455&PF7691=455&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100#190
12. Шведа Ю. Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? / Ю. Шведа // Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – С.88–94.
13. Laasko M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laasko, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3–27.

Yarosh Ya. B. Regional aspects of party political competition in Ukraine

Regional political processes through the prism of party struggle in Volyn region are analysed. The attention is focused on the fact that the state forming processes have opened up opportunities for the development of the national state, taking into account historical and cultural identity of its regions. It is proved that in condition of the absence of a sustainable social base the local organizations of political parties do not primarily represent interests of social groups, and are pragmatic projects of financial and industrial groups, the growth in the number of which correlates with the beginning of the next electoral campaign. Political competition of local cells of political parties at the regional level in Ukraine is considered. The factors that allow regional political parties to overcome the representational barrier and be represented in local authorities are determined. It is stated that all political parties represented in Volyn region use different methods of political campaigning, namely: administrative resources most

effectively uses Pro-regime BPP «Solidarnist», a financial resource – UKROP, populism – the Radical party of Oleh Liashko, nationalism – Svoboda, the charismatic leader of the «Batkivshchyna», «new faces» – «Samopomich» and «Narodnyi control», «old faces» – «Nash krai». The current state of participation of political parties in local electoral processes is investigated. It is reasoned that the greatest opportunity to find the necessary resources for the election campaign, and therefore to be represented in local government are parliamentary parties which are in power at the national level. However, the political forces that do not have significant financial resources, in fact, are in the role of outsiders in the election race. It was investigated that this situation takes place in Ukraine for the lack of a tradition of public funding of parties and a developed system of membership dues.

Key words: *political struggle, political competition, political party, electoral process, financial and industrial groups.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.15

УДК 32.019.5

*Дяченко О. В., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова*СКЛАДОВІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНОЇ МАНІПУЛЯЦІЇ
В ПОЛІТИЦІ

В статті проаналізовано процес мовно-маніпулятивного впливу в політиці, з'ясовано механізм реалізації та рівні маніпуляції. Виявлені складові механізму мовної маніпуляції в політиці, до яких віднесені стратегія, тактика, техніки (прийоми) та засоби мовного маніпулювання.

Визначено загальну структуру процесу мовного маніпулятивного впливу (механізму реалізації мовної маніпуляції): визначення цілей маніпуляції (інтенція впливу); підготовчий етап (створення вихідних переваг, оформлення контексту комунікації); формування стратегії маніпуляції (стратегічне бачення всього проведення операції, визначення загального плану маніпуляції, вибір векторів впливу); визначення тактик маніпуляції (підбір мішеней і комплексу прийомів впливу на них, виходячи з підзадач стратегії); вибір конкретних прийомів впливу; підбір мовних засобів впливу прийомів (втілення прийомів маніпуляції в тексті); сприйняття повідомлення адресатом; вплив на мішені; запуск механізмів маніпуляції; перлокутивний ефект (наслідки впливу маніпулятора та конкретного адресата).

Проаналізовано типи маніпулювання: референціальне (пов'язане зі спотворенням образу денотата/референта в процесі позначення дійсності) та аргументативне (пов'язано з порушенням постулатів спілкування). Визначені прийоми, притаманні для цих типів маніпуляції. Досліджено три рівні маніпуляції: макро-, мезо- та макрорівень. Встановлено прийоми, що використовуються на кожного з рівнів. З'ясовано, що на мезорівні застосовується дві групи прийомів: логічні (за допомогою яких здійснюється вплив на розум читача в необхідному автору тексту напрямку) та емоційні (призначені для впливу на канали сприйняття інформації).

Ключові слова: *політичне маніпулювання, механізм мовно-маніпулятивного впливу, стратегія маніпуляції, тактика маніпуляції, техніки (прийоми) та засоби маніпулятивного впливу.*

Постановка проблеми. Маніпулювання свідомістю людей наразі є однією з найгостріших проблем сучасності, що отримала широке обговорення. Використання широкого спектру маніпулятивних технологій має своїм наслідком трансформацію суспільної свідомості, руйнування стереотипів та моральних ідеалів, поширення жорстокості та насильства тощо.

Говорячи про феномен маніпулювання науковці розуміють під ним вплив на людину з метою спонукати її зробити що-небудь (повідомити інформацію, зробити вчинок, змінити свою поведінку) неусвідомлено або всупереч її власним бажанням, думці, намірам [18, с. 27].

В умовах інформаційного суспільства маніпулювання в цілому та мовне політичне маніпулювання зокрема, набуває глобального масштабу.

Маніпулювання передбачає, перш за все, процес впливу. Для розуміння його сутності та прикметних рис необхідно визначити структурні елементи механізму мовної маніпуляції.

Все вищенаведене вказує на актуальність теми дослідження даної статті.

Мета статті полягає встановленні складових механізму реалізації мовної маніпуляції в політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів політичного маніпулювання присвятили свої праці як вітчизняні (М. Бебик, С. Грабовська, І. Жданов, В. Петренко, А. Романюк, Л. Скочиляс), так і зарубіжні науковці (В. Бенет, Г. Грачов, Ф. Грін, Е. Жукова, О. Ланге, С. Лівінстоун, Я. Манхейм, Г. Філіппов, Т. Хоув, Р. Шапіро та ін.)

Особливості мовних засобів маніпулювання, що використовуються в різних сферах життя аналізували такі дослідники, як: Ж. Бодрийяр, Ю. Лотман, Г. Грайс, І. Стернін, М. Кочкін та інші.

Окремі аспекти використання політичної мови розглянули в своїх працях Т. Бережна, О. Григор'єва, К. Горюнов, Н. Гронська, Є. Какорін, І. Рогозіна, А. Стриженко та ін.

Проте незважаючи на чималий науковий інтерес до означеної міждисциплінарної проблеми, на даний час більшість авторів розглядає окремі технології політичного маніпулювання, що використовуються під час певних політичних процесів. Досі не існує комплексної праці, що б містила розгорнутий аналіз механізму мовно-маніпулятивного впливу в політиці.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні поряд з традиційними загрозами, які існують у сфері формування, зберігання і поширення інформаційних ресурсів, що підлягають охороні з боку держави, виникла і небезпека, пов'язана з такими новими явищами, як «інформаційна експансія», «інформаційна зброя», «інформаційна війна».

В результаті їх проведення можуть широко застосовуватись дезінформація, інформаційний шантаж з використанням результатів електронного контролю за життям людей, їх політичною діяльністю і особистими планами, з використанням всього спектру сучасних засобів масової інформації.

Для України зазначена загроза її інформаційній безпеці пов'язана з такими факторами, як слабка інтегрованість України у світове інформаційне поле, недостатня кваліфікованість й активність її інформаційних служб та використання ЗМІ окремими політичними силами, вплив на них організованої злочинності, мафіозних структур [5, с. 95].

Наслідком слабкої інтегрованості України у світове інформаційне поле є те, що уявлення про Україну в світі формують ЗМІ інших держав, виходячи з їх власних геополітичних, військових, економічних та інших інтересів.

Україна не може протистояти інформаційно-пропагандистським акціям інших держав, які через вторгнення в інформаційний простір України намагаються забезпечити свої політичні та економічні інтереси, що створює загрозу національній безпеці України. Дана проблема набуває особливої актуальності в умовах російської агресії та ведення проти України гібридної війни.

Особливістю іноземної присутності в інформаційному просторі нашої країни є боротьба за сфери впливу в ньому Росії та США, котрі відстоюють власні геополітичні інтереси у центральноевропейському регіоні.

Крім того, державні засоби масової інформації в Україні сьогодні фактично перетворено на знаряддя політичної боротьби між різними політичними силами [6]. З цією метою широко застосовуються технології мовно-маніпулятивного впливу.

Залежно від характеру інформаційних перетворень в політичному дискурсі розмежовуються два види маніпулювання: референціальне та аргументативне [20, с. 135].

Референціальне маніпулювання пов'язане зі спотворенням образу денотата/референта в процесі позначення дійсності. Воно може здійснюватись за допомогою:

- фактологічного маніпулювання – спотворення фактів (брехня, підтасування фактів, перебільшення, недоводки, створення референціальної невизначеності);
- фокусувального маніпулювання (зрушення прагматичного фокусу – змінюється кут зору і, відповідно, характер сприйняття денотата, що змушує адресата сприймати його у вигідному для маніпулятора світлі).

Аргументативне маніпулювання пов'язано з порушенням постулатів спілкування:

- порушення логіки розвитку тексту або цілісності тексту (відхід від відповіді, зміна теми);
- ухилення від обов'язку доведення, наприклад, використання стратегії імунізації – формулювання точки зору в незаперечній формі, яка не потребує доказів, або ухилення від повноти подачі інформації, яка б підтверджувала висловлену точку зору [22];
- маскувального логічних ходів, наприклад, маскувального асерції під пресуппозицію або імплікатури [21], заперечення під виглядом згоди [2], помилкові аргументи.

Спотворення інформації про денотат може бути представлено у вигляді двох градаційних шкал, що перетинаються (вісі інформаційного простору):

- повідомлення про факт – недовомовленність (часткове замовчування) – повне замовчування (приховування інформації);
- правда (повна відповідність фактам) – часткове спотворення – відверта брехня (повне спотворення) [20, с. 135].

Процес мовної маніпуляції з точки зору дій маніпулятора передбачає використання механізму маніпулювання.

Для опису мовної поведінки в ході комунікації в сучасній лінгвістичній науці широко поширені поняття мовної (комунікативної) стратегії і тактики. Саме вони є головними елементами механізму

мовно-маніпулятивного впливу. Однак, на даний момент загальноприйнята система визначення цих понять не сформувалася. Пов'язано це в першу чергу з різними лінгвістичними підходами до вивчення процесу комунікації.

Деякі дослідники виділяють ще два рівня мовного впливу додатково до стратегій і тактик, а саме – техніки (або прийоми), як окремі мовні ходи, з яких складається тактика (Е. Двойніна [9, с. 3], Е. Попова [18, с. 281], І. Катенева [15, с. 5]), і мовні засоби (Н. Гронская [8, с. 226], І. Катенева [15, с. 5]). Такий чотирирівневий підхід видається вдалим для вивчення мовної дії, так як дозволяє аналізувати текст не тільки на макро-, але і на мікрорівні, враховуючи також стилістичні, риторичні і інші особливості його організації, які можуть грати значну роль в процесі мовної маніпуляції.

Під стратегією маніпуляції розуміють загальний задум, сукупну послідовність запланованих і реалізованих актором комунікативних впливів на об'єкт, спрямованих на досягнення кінцевої мети маніпуляції. Відповідно до цього, стратегія мовної маніпуляції полягає в побудові, з урахуванням особливостей комунікативної ситуації, загального проекту (сценарію) мовного впливу, розрахованого на створення певного перлокутивного ефекту і, в кінцевому підсумку, досягнення запланованого результату. Таким чином, вибір стратегії мовної маніпуляції обумовлює системний підхід до організації мовлення (в т.ч. до вибудовування композиції, використання мовних засобів), вибору ракурсу, відбору та подачі інформації.

Реалізація стратегії маніпуляції передбачає вирішення низки складових її підзадач. Цю функцію виконує тактика маніпуляції, яка передбачає вибір і застосування технік (приймів) впливу, спрямованих на вирішення одного із стратегічних завдань, що сприяють реалізації загальної стратегії маніпуляції. Виконання всієї сукупності тактик покликане забезпечити досягнення поставленої маніпулятором мети. При цьому стратегія маніпуляції може здійснюватися за допомогою різних тактик, а тактики через достатню автономність однієї від одної можуть застосовуватися як в комплексі, так і окремо.

Стратегію і тактику мовної маніпуляції слід розуміти, як різного рівня плани змісту, які не виражені на зовнішньому рівні тексту. Якщо вербалізацією стратегії можна вважати лише ціле повідомлення (а в разі, коли маніпуляція має комплексну структуру, суму повідомлень), то тактика знаходить вербалізовану форму, втілюючись за допомогою прийому в конкретних мовних засобах. Так, в політичній рекламі найчастіше застосовуються стратегії самопрезентації та презентації, дискредитації, аргументації та агітації.

Наприклад, стратегія самопрезентації (передбачає «емоційну» самовіддачу» оратора, непряму демонстрацію психічних якостей його особистості для формування певного враження про нього самого і його цілі» [16, с. 43]) реалізується за допомогою таких тактик, як солідаризація (з адресатом), отождолення (з ким-небудь або чим-небудь), створення «свого кола», дистанціювання (від політичних конкурентів і тих, хто з ними асоціюється), нейтралізація негативного уявлення про себе, гіпертрофована «я-теми», епатування, глузування а й ін.

У свою чергу, прийом (або техніку) маніпулятивного впливу визначають як складовий компонент тактики маніпуляції, що відповідає за її реалізацію, функція якого – зробити певний маніпулятивний ефект на адресата. Відповідно, прийом мовної маніпуляції – це виражена в повідомленні єдина мовна конструкція (мовна дія), призначення якої зробити певний перлокутивний ефект. За допомогою сукупності технік і реалізується тактика мовної маніпуляції. Необхідно зауважити, що мовні дії в повідомленні, які складають одну тактику, можуть перебувати окремо одна від одної. Виокремити тактику і її конструктивні елементи дозволяє загальна функціональна спрямованість, наявність «одного єдиного сенсу, який може бути виражений самими різними вербальними і невербальними засобами» [4]. При цьому, як тактика маніпуляції може бути вербалізована за допомогою різних наборів прийомів, так і прийом, як конструктивний елемент, може застосовуватися в рамках різних тактик.

Спектр прийомів маніпуляції є дуже широким. Набір таких прийомів в конкретній ситуації залежатиме від самого суб'єкта маніпуляції та його мети, сфери суспільного життя тощо. Так, класифікуючи маніпулятивні технології в мас-медіа, І. Дзялошинський виділяє наступні групи прийомів маніпуляції в ЗМІ: використання механізмів соціального контролю; актуалізація, трансформація або формування ментально-міфологічних конструктивів; актуалізація ціннісно-емоційних уявлень; управління інформаційним простором; задіяння психологічних автоматизмів; використання психологічних і переконуючих логічних прийомів [10; 11].

Цікавий підхід до класифікації прийомів мовного маніпулювання в мас-медіа пропонує О. Бикова. Вона розділяє різні прийоми на три види способів мовного впливу, ґрунтуючись на тому,

яким чином відбувається зміна «поля значень» в свідомості адресата: за допомогою повідомлення невідомої раніше інформації (введення нових компонентів в поле значень), за рахунок повідомлення нових відомостей про вже відоме (трансформація існуючих компонентів поля значень), у повідомленнях, які, не зачіпаючи знань адресата про елементи дійсності, коригують ставлення до них (зміна входження компонента в поле значень) [3].

П.Б. Паршин пропонує класифікувати прийоми впливу компонентами внутрішнього світу людини, на які може бути спрямована маніпуляція. Виходячи з цього, він виділяє три види маніпуляції – через звернення до: емоцій, соціальних установок, уявлень про світ [17, с. 63–71].

Таким чином, аналіз літератури, присвяченої класифікації технік маніпуляції, дозволяє погодитися з твердженням І. Дзялошинського про те, що «загальноприйнятих змістовних класифікацій досі не створено» [10].

Конкретні форми комунікації (мовні форми), що безпосередньо сприймаються об'єктом, за допомогою яких маніпулятор реалізує техніку впливу, називають засобами маніпуляції. Вони передають два рівні змісту мовної маніпуляції: маскуючий явний (Грачов і Доценко називають його «легендою» [8, с. 43; 12, с. 131–132]) та впливаючий прихований (пов'язаний з прийомами). При маніпулюванні справжній комунікативний намір не артикулюється комунікантом. Замість цього на перший план виводиться «відволікаючий» рівень змісту, який прикриває мету і факт мовної дії, завдяки чому виконується необхідний критерій прихованості маніпуляції. Таким чином, мовні засоби маніпуляції, які реалізують прийоми впливу, вбудовані в «легенду», що приховує їх, в якості її складових елементів або непомітних включень.

Правильний вплив на вразливі особистісні структури і когнітивно-психічні утворення в свідомості об'єкта («мішені» або «кнопки» впливу [1]) за допомогою спеціальних прийомів призводить до запуску механізму маніпуляції, тобто таких когнітивних і психічних процесів у свідомості об'єкта, активація яких з високою ймовірністю призводить до очікуваного результату, тобто реалізації маніпулятивного впливу. Мішені впливу можуть відноситися, як до «раціональних» (розум, логіка, здоровий глузд) так і до «ірраціональних» елементів людської психіки (віра, почуття, підсвідомість).

Таким чином, якщо маніпулятору вдається за допомогою обраних в рамках тактики прийомів, таємно впливати на правильно підібрані мішені, активізувати потрібний механізм маніпуляції і досягти бажаного результату (перлокутивний ефект), маніпуляцію можна вважати успішною. Вірно і зворотнє, якщо поставлена мета була досягнута, отже, маніпулятор обрав ефективну стратегію і компетентно провів її реалізацію.

Відповідно, загальну структуру процесу мовного маніпулятивного впливу (механізму реалізації мовної маніпуляції) можна представити таким чином:

- визначення цілей маніпуляції (інтенція впливу);
- підготовчий етап (створення вихідних переваг, оформлення контексту комунікації);
- формування стратегії маніпуляції (стратегічне бачення всього проведення операції, визначення загального плану маніпуляції, вибір векторів впливу);
- визначення тактик маніпуляції (підбір мішеней і комплексу прийомів впливу на них, виходячи з підзадач стратегії);
- вибір конкретних прийомів впливу;
- підбір мовних засобів впливу прийомів (втілення прийомів маніпуляції в тексті);
- сприйняття повідомлення адресатом;
- вплив на мішені;
- запуск механізмів маніпуляції;
- перлокутивний ефект (наслідки впливу маніпулятора та конкретного адресата).

При наявності ефективних механізмів зворотного зв'язку або спостереження за адресатом, наведену схему можна також доповнити заключним етапом оцінки успішності/неуспішності реалізації мети.

На думку А. Казакова, все різноманіття методів (засобів) інформаційно-комунікаційного впливу умовно можна розділити на три відносно самостійних рівні: мікро-, мезо- і макрорівень. Підставою для такого поділу автор пропонує вважати масштаб того чи іншого способу впливу. До мікрорівня слід віднести використання таких засобів: метафори, синоніми, евфемізми та дісфемізми; штампи або універсальні істини, тенденційне найменування кого- або чого-небудь, вживання абстрактних денотативно вільних слів [13, с. 88].

Зазначені засоби реалізуються в рамках одного або декількох слів. Така «точковість» механізмів мікрорівня робить їх в порівнянні з більшістю інших методів маніпуляційного впливу майже

непомітними: сприймаючи їх, читач, що не володіє спеціальними лінгвістичними знаннями, мимоволі потрапляє під вплив авторського задуму, при цьому навряд чи усвідомлює це.

В межах мезорівня можна виділити два блоки маніпулятивних прийомів:

I – «логічні» – прийоми, за допомогою яких здійснюється вплив на розум читача в необхідному автору тексту напрямку, зокрема такі: підміна аргументу або його відсутність в принципі; спрощення або примітивізація інформації; перенесення смислового акценту; використання великої кількості цифр, статистики або даних соціологічних опитувань; публікація точок зору експертів, «лідерів думок» і «людей з народу»; проведення вигідних автору аналогій; обговорення чуток; використання стереотипів та міфів; «притягування за вуха» (висвітлення самих незначних сюжетів, що часом навіть не мають ніякого відношення до суті проблеми) тощо.

II – «емоційний» – складові його прийоми в першу чергу призначені для впливу на канали сприйняття інформації, що не пов'язані з розумом. Це використання різних варіантів повторів і паралельних конструкцій; елементів гумору – від тонкої іронії до сарказму і відвертого висміювання людини; фразеологізмів; афоризмів; прислів'їв і приказок; невербальних способів впливу – елементів креолізованого тексту (фотографій, ілюстрацій, карикатур і т.д.) [13, с. 89].

Зазначені два блоки мезорівня маніпуляції (як сукупності конкретних прийомів) можна назвати тактиками мовного впливу.

Прийоми та засоби мезорівня мають більш широкий спектр дії, проте і легше розпізнаються.

До прийомів макрорівня належать масштабні важелі маніпулятивного впливу на аудиторію. Найпоширеніший механізм подібного роду – це відбір інформації для висвітлення або, інакше кажучи, формування медійної порядку денного [14]. Публікуючи лише ті факти, які сприяють реалізації комунікаційної мети (або ігноруючи факти, що перешкоджають цьому), творець тексту тим самим впливає на свою аудиторію. За своїм масштабом та потенціалом впливу на аудиторію встановлення інформаційної порядку денного цілком може вважатися самостійною стратегією процесу комунікації.

За результатами проведеного дослідження доходимо до висновку, що механізм мовної маніпуляції включає чотири основних складових: стратегії, тактики, техніки (прийоми) та засоби. Конкретний набір технологій, прийомів та засобів впливу формується в залежності від якісних характеристик суб'єкта, сфери застосування та мети маніпуляції.

Структура процесу мовного маніпулятивного впливу включає: визначення цілей маніпуляції; підготовчий етап (створення умов та переваг); формування стратегії маніпуляції; визначення тактик маніпуляції; вибір конкретних прийомів впливу; підбір мовних засобів впливу прийомів (втілення прийомів маніпуляції в тексті); сприйняття повідомлення адресатом; запуск механізмів маніпуляції та перлокутивний ефект.

Бібліографічний список:

1. Braiker H. B. Who's Pulling Your Strings?: How to Break The Cycle of Manipulation and Regain Control of Your Life / H.B. Braiker. – N.Y. : McGraw-Hill Prof Med/Tech, 2004. – 256 с.
2. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 576 с.
3. Быкова О. Н. Опыт классификации приемов речевого манипулирования в текстах СМИ / О.Н. Быкова // Речевое общение: Вестн. Росс. рит. ассоц. – Красноярск : Изд-во Красноярск, гос. ун-та, 2000. – №1. – С. 42–53.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Ин-т русс.яз. им. А.С.Пушкина, 1999. – 84 с.
5. Головій В.М. Механізми взаємодії влади та ЗМІ в контексті становлення громадянського суспільства в Україні : дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя, 2009. – 199 с.
6. Гонцяж Я., Гнидюк Н. Свобода інформації та виконавча гілка влади: Правові норми. Інституції. Процедури / Я. Гонцяж, Н. Гнидюк. – К. : Міленіум, 2002. – 240 с.
7. Грачев Г. В., Мельник И. К. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г.В. Грачев, И.К. Мельник. – М. : ИФРАН, 1999. – 230 с. – Режим доступа : <http://www.evartist.narod.ru/text3/72.htm>
8. Гронская Н. Э. Языковые механизмы манипулирования массовым политическим сознанием / Н.Э. Гронская // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2003. – № 1. – С. 220–231.
9. Двойнина Е.В. Речевая манипуляция в Интернет-дискурсе (на материале русско- и англоязычных новостных сайтов): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Саратов, 2010. – 22 с.
10. Дзялошинский И. М. Манипулятивные технологии в масс-медиа / И.М. Дзялошинский // Вест. Моск. ун-та. Сер. 10, Журналистика. – 2005. – № 2. – С. 56–75.

11. Дзялошинский И. М. Манипулятивные технологии в СМИ: учебно-методическое пособие [Электронный ресурс] / И.М. Дзялошинский. – М., 2006. – Режим доступа : <http://www.dzyalosh.ru/04-master/metod/manipulyativnyye-tehnologii.doc>
12. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
13. Казаков А. А. Способы языкового манипулирования в политическом медиадискурсе: попытка систематизации / А.А. Казаков // Политическая лингвистика. – 2013. – № 3 (45). – С. 87–90.
14. Казаков А. А. Теоретико-методологический потенциал категории «медийная повестка дня»: возможности и ограничения // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 4, История. Регионоведение. Международные отношения. 2012. – С. 138–143.
15. Катенева И. Г. Механизмы и языковые средства манипуляции в текстах СМИ (на примере общественно-политических оппозиционных изданий): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2010. – 24 с.
16. Паршина О.Н. Российская политическая речь: Теория и практика / Под ред. О.Б.Сиротининой. Изд. 2-е, испр. и доп. / О.Н. Паршина. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 232 с.
17. Паршин П. Б. Речевое воздействие: основные сферы и разновидности // Рекламный текст: семиотика и лингвистика / Ю. К. Пирогова, П.Б. Паршин. – М.: Международный институт рекламы; Издательский дом Гребенникова, 2000. – 270 с.
18. Попова Е. С. Структура манипулятивного воздействия в рекламном тексте / Е.С. Попова // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 2002. – №24. – С. 276–288.
19. Стернин И. А. Введение в речевое воздействие / И.А. Стернин. – Воронеж : Воронеж, гос. ун-т, 2001. – 252 с.
20. Тибицько Н. Д. Манипуляция в политическом дискурсе / Н.Д. Тибицько // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 3 (218). Филология. Искусствоведение. Вып. 50. – С. 134-137.
21. Ухванова, И. Ф. Дискурс средств массовой информации как объект исследования / И.Д. Ухвалова // Методология исследований политического дискурса. – Минск, 1998. – С. 222–230.
22. Шейгал Е. И. Язык и власть // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 142–158.

Dyachenko O. V. Elements of the mechanism language manipulations in policy

In article process of speech manipulative influence in policy is analysed, the mechanism of realization and levels of manipulation is found out. The revealed components of the mechanism of language manipulation in policy to which are carried strategy, tactics, technology (receptions) and means of language manipulation.

The structure of process of speech manipulative influence (the mechanism of realization of language manipulation) is defined the general: definition is more whole than manipulation (influence intension); preparatory stage (creation of initial advantages, registration of a context of communication), formation of strategy of manipulation (strategic vision of all carrying out operation, definition of the general plan of manipulation, choice of vectors of influence); definition of tactics of manipulation (selection of targets and complex of methods of impact on them); choice of concrete methods of influence; selection of language levers (the embodiment of methods of manipulation in the text); perception of the message by the addressee; influence on targets and start of mechanisms of manipulation perlokutivny effect (consequence of influence of the manipulator and specific addressee).

Manipulation types are analysed: referentsialny (it is connected with distortion of an image of the denotat / reviewer in the course of designation of reality) and argumentativny (it is connected with violation of postulates of communication). The receptions characteristic of these types of manipulation are defined. Three levels of manipulation are investigated: macro-, meso- and macrolevel. It is established the receptions used on each of them. It is found out that at the mesolevel two groups of methods are used: logical (by means of which impact on mind of the reader in the direction necessary for the author of the text is carried out) and emotional (are intended for impact on channels of perception of information).

Key words: *political manipulation, mechanism of speech manipulative influence, strategy of manipulation, tactics of manipulation, equipment (receptions) and means of manipulative influence.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.16

УДК 81'272:341.218.4

*Римаренко С. Ю., Національна академія наук України,
Савойська С. В., Київський національний університет будівництва
і архітектури*

КОМУНІКАТИВНА МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ МОЛДОВИ

У статті проаналізовано комунікативну модель мовної політики Молдови як таку, яка за здійсненням її центральною владою цієї держави та окремими політичними силами нагадує у мовну політику, що проводиться в Україні упродовж усіх років незалежності. Доведено, що у мовну політику Молдови, як і у мовну політику України, усі роки незалежності активно втручається Росія, використовуючи для цього внутрішні проросійські налаштовані політичні сили держави. Встановлено, що в основі політичних протистоянь, які виникли у Молдові, була мовно-політична проблема, яка розколола молдовську спільноту щонайменше на три групи – російськомовну, україномовну і молдовомовну. Обґрунтовано, що прорумунські і проросійські політичні амбіції на території Молдови лягли в основу румунського і російського сепаратизмів, кожний із яких бачив цю державу у межах власного політичного впливу. Доведено, що мовно-політичне протистояння на території Молдови перетворилося на заморожений конфлікт, сепаратистським вогнищем якого стало Придністров'я. З іншого боку, автор звертає увагу, що комунікативна модель мовної політики Молдови тісно пов'язана із Румунією. Вона розвивається у контексті двох протилежних суспільно-політичних тенденцій: одна із них – це «молдовеністи», які виступають за відродження національної мови, культури і традицій, інша – «румуністи» – молдовський етнос румунського походження, зусилля якого спрямовані на відродження Великої Румунії та приєднання до цієї держави Молдови. У цьому контексті спостерігається така сама аналогія і в Україні, яка із середини 1990-х рр. розвивається у контексті двох протилежних суспільно-політичних тенденцій: одна із них – це проросійські політичні сили, які виступають за статус-кво для російської мови і культури, інша – національні демократи, зусилля яких спрямовані на збереження української мови та її поширення в усіх сферах та регіонах держави.

Ключові слова: Молдова, мовна політика, Румунія, комунікативна політика, Росія, сепаратизм, Придністров'я, Україна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовній політиці зарубіжних держав у сучасній політичній науці присвячено чимало наукових досліджень, серед яких мало уваги приділяється комунікативному аспекту у сфері мовної політики, який переважно досліджують журналісти, соціологи, філософи, філологи, історики та в останню чергу – політологи. Щоб мовна політика здійснювалася ефективно, а державна мова поширювалася в усіх сферах суспільно-політичного життя та об'єднувала як молдовське, так і українське суспільство, вона має бути конструктивною. І навпаки, мовна політика є деструктивною, коли у її здійсненні втручається «п'ята колона» та інші антидержавні політичні сили, які, використовуючи мовну проблему, прагнуть розколоти суспільство за мовно-політичною ознакою і державу у цілому.

Мета статті – проаналізувати комунікативну модель мовної політики Молдови через призму її порівняння із мовними проблемами, що існують у сучасній Україні, які, як і в Молдові, постали через внутрішню політику «п'ятої колони» та зовнішню політику сусідніх держав, тобто колишніх метрополій.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Мовна політика у Молдові, як і в Україні на початку 1990-х рр., розвивалася більш-менш рівно до того часу, поки у внутрішні справи цих держав не втрутилася третя сторона – колишня метрополія, яка нагадала про те, яка мова і культура має знаходитися в основі молодій незалежній держави. Окремі аспекти комунікативної моделі мовної політики Молдови досліджували як вітчизняні (В. Бурдяк, К. Вітман, О. Заремба і С. Римаренко, В. Коцур та ін.), так і закордонні науковці (Дж. Дербишайр, Я. Дербишайр, Р. Мерріт, М.Цісел, Р.Сольшаник та ін.). Комунікативна політика Молдови визначається значною кількістю немолдовського населення, яке послуговується румунською,

російською, українською, гагаузькою та ін. мовами, окремі із яких мають статус офіційних мов. У Молдові, що є не на користь етнічним молдованам, мешкає 35% немолдовського населення, із них – 4% гагаузів, які створили на території країни Гагаузьку республіку, 9% українців, зокрема у Придністровському регіоні їх мешкає 28,8%, 8% етнічних росіян, котрі населяють регіон Дністра на сході держави, де вони проголосили ніким не визнану Придністровську республіку зі столицею у м. Тирасполь. А з часом понад 97% мешканців Придністров'я проголосували за незалежність від Молдови та приєднання до Росії. Головна роль у мовно-політичному протистоянні у Молдові приділялася лінгвістичному фактору, тобто, обґрунтуванню ідеї надання державного/офіційного статусу молдовській мові та перекладі її на латинську графіку [1, с. 6-7].

А що стосується комунікативної моделі мовної політики Румунії, то вона, як і «Велика Росія», вирішила об'єднати навколо власної країни усі спільноти молдовського походження, оскільки ця держава, як і Росія, яка не визнає українців окремим від росіян народом, не визнає молдован окремою нацією, а їх мову вважає діалектом румунської. Комунікативна модель мовної політики Румунії побудована на ідеї невизнання ні молдован як окремого народу, ні їх мови. У цьому контексті мовна політика, що здійснюється в Україні, і та, яка проводиться у Молдові, мають багато спільних рис: перша залежить від комунікативної політики «Великої Росії», друга – від «Великої Румунії», яка вважає молдовську мову діалектом румунської. Перша, щоб відповідати цьому статусу, намагається довести, що ні українського народу, ні його мови не існує. Друга прагне стати великою за рахунок молдовського народу, якого, на думку румун, також не існує. Тобто, на території України мешкають не українці, а росіяни, які послуговуються російською мовою, а на території Молдови – лише румуни. Щоб сформувати позитивну картину сучасного образу «Великої Румунії», як динамічної європейської країни, вона у прикордонних регіонах почала створювати комфортні умови для розвитку румунської культури, мови та ідентичності [2, с. 264]. Тобто, молдовани румунського походження або ті, які підтримували ідею заміни кириличної графіки на латинську, вимагали спілкуватися, обмінюватися думками, встановлювати контакти між суб'єктами мовної політики румунською мовою. Поштовхом до таких змін у мовній політиці Молдови були гласність М. Горбачова та балтійський рух за незалежність, які сформували базу для розростання молдовського націоналізму у кінці 80-х рр. минулого століття, який виявив себе у проведенні мовно-політичної реформи, завдяки якій планувалося замінити кирилицю на латинський алфавіт та запровадити у країні румунську мову у якості державної, проти чого виступив Президент цієї держави М. Снегур [3, с. 415, 418].

Проти молдовсько-румунського дискурсу, що у перекладі з французької *discours* означає діалогічне мовлення і публічний виступ, виступили прорумунські та проросійські налаштовані сили Молдови, які використали мовно-політичні комунікації як ресурс заради досягнення власних цілей. У проросійських політиків Молдови були власні інтереси та особливий погляд на молдовсько-румунську проблему, заради якого мовне питання було політизоване [1]. Проросійські налаштованих політиків Молдови цікавило лише одне: як із молдовсько-румунського конфлікту дістати вигоду, поширити на території цієї держави комунікації російською мовою та завадити Молдові приєднатися до союзу із близькою за мовою та культурою Румунією. Щоб реалізувати задумане, російська влада діяла за звичним для неї планом: через проросійські налаштованих політиків вона організовувала демонстрації і страйки, а із часом на території Молдови було проголошено автономію із 150 тисяч православних турок і гагаузів [3, с. 417].

Молдовським політикам, як і українським, не вдалося захистити інформаційний простір власної держави від втручання у їх внутрішні справи сусідніх держав, зокрема Румунії і Росії. Вони не змогли також вибудувати конструктивні відносини із громадськістю, аби не допустити розколу молдовського суспільства за мовно-політичною ознакою. Проросійські налаштовані політики пропонували здійснювати у Молдові комунікації трьома мовами – гагаузькою, молдовською і російською. «Гурбота про одну із них, як слушно зазначає В. Кулик, може мати на меті не лише обмеження використання інших мов та дискримінацію їх носіїв, а й забезпечення на основі однієї мови загальнонаціональну єдність усіх груп суспільства» [2, с. 312]. Як видно, жодна із цих мов не змогла належним чином забезпечити єдності усіх груп суспільства. Тому на території Молдови була проголошена ніким не визнана Придністровська республіка, мешканцями якої є росіяни, молдовани, українці та інші спільноти. Вона була проголошена 2 вересня 1991 року із центром у м. Тирасполь не без «допомоги» російської армії, яка до 1992 року «охороняла спокій» на цьому конфліктному участку молдовської території. «Придністровський конфлікт і відокремлення Придністров'я від Молдови було пов'язано, на думку О. Заремби і С. Римаренка, із ухваленням

Кишиневом закону про мову у 1989 р., який зіграв роль каталізатора війни» [2, с. 262]. Така комунікативна політика Росії на території Молдови стала на перешкоді загальнонаціональному об'єднанню навколо Молдовської демократичної незалежної республіки, де мешкало 65% етнічних молдован, 14% – українців, 13% – росіян, 2% – болгар, 2% – євреїв, 4% – гагаузів [3, с. 415, 417].

Разом із тим, російсько-молдовські консультації закінчилися підписанням російсько-молдовської мирної угоди. Після схожих консультацій на території України за участю російського флоту у вигляді референдуму на території АР Крим та на Сході України українці, як і молдовани, втратили частину власної території. Такі політичні новоутворення у 1994 році отримали статус автономних республік, що зафіксовано Конституцією Молдови, яка у 1995 році вступила до Ради Європи [3, с. 418]. Чи це не є тим шляхом, який, за планом Росії, має пройти й Україна, зафіксувавши захоплені нею так звані ДНР і ЛНР як автономні республіки у Конституції України? Тобто, такий собі приватний конституціоналізм по-українськи, як і «молдовенізм», який О.Заремба і С.Римаренко називають проросійським напрямом [2, с. 262], намагаються нав'язати українському народу проросійськи налаштовані політики. Навести лад у полікультурному суспільстві, підвищити активність всіх учасників процесу, а у підсумку – соціальну і політичну стійкість – спроможний, на думку О. Караткевича [4], системний діалог. До такого діалогу якраз не готова Росія, яка спричинила молдовсько-придністровський конфлікт, який перетворився у справжню війну, що виникла на мовно-політичній основі і призвела Молдовську державу до розколу. Мовно-політичні конфлікти, на думку І. Ломаки, формуються і виникають на основі «глобалістської політики найрозвиненіших країн, що аж ніяк не пом'якшує напруженості у відносинах між державами та всередині країн між різними верствами населення» [5, с. 1].

В основі розколу молдовського суспільства за мовно-політичною ознакою знаходиться визнання ідентичності молдовської мови із румунською, що, на думку М. Кісцел, є внутрішньою справою не Росії, і не Румунії, а лише Молдови. Свідченням такої мовної ситуації є закон Молдови про Концепцію національної політики, який, як зазначає В. Коцур, створює проблеми у відносинах між спільнотами, де молдовська більшість почувається як національна меншина, а російська меншість поводить себе як більшість, позаяк цей закон визначив російську мову не як державну, а як мову міжнаціонального спілкування. Це, на думку В. Коцура, є дискримінацією по відношенню до тих осіб, які належать до більшості і національних меншин, позаяк офіційна мова, якою є молдовська, також є мовою спілкування між національними меншинами [6, с. 423-425]. На думку Б. Слющинського, не зовсім важливо, якою мовою здійснюються комунікації, важливіше те, про що йде мова, які питання вирішуються, і чи ґрунтуються вони на розумінні і взаємних поступках, що спонукає політичних акторів до взаєморозуміння та злагоди, яка є однією із найважливіших чинників громадянського миру та консолідації українського суспільства в умовах економічної та політичної кризи [7, с. 406]. Мовно-політична дискусія Молдови і Румунії щодо українських румун і молдован спрямована, за словами О. Заремби, С. Римаренка, на повернення Герцаївського району Румунії або перетворення його на епіцентр румунського руху в Україні, який вимагає: створення шкіл із румунською мовою навчання в усіх населених пунктах, де є румуни; формування румуномовного міжрегіонального інформаційного простору; використання підручників та інформаційних матеріалів, виданих у Румунії [2, с. 263, 264]. Але такої комунікативної політики одна країна від іншої може вимагати лише тоді, коли кожна із них чинить подібним чином. По суті, мовна політика Румунії, Молдови і Росії полягають у румунізації та подальшій русифікації окремих регіонів України, де мешкають не лише етнічні росіяни, а й російськомовні українці, які не конче бажають, аби перевага російської мови в Україні зберігалася й надалі, тобто, деякі із них не заперечують проти поширення використання української мови [2, с. 324]. Проти об'єднання Молдови із Румунією виступили російськомовні громадяни Молдови, що стало, по суті, основним чинником виникнення на лівому боці Дністра Придністровської республіки. Вона виникла на основі поширення мовно-політичного сепаратизму, оскільки мова, як справедливо вважає М. Костюк, – це засіб не лише для спілкування та звільнення, а й маніпулювання, роз'єднання та поневолення [8, с. 93-100].

Помилками, які були допущені владою Молдови, скористалася Росія, яка взяла ситуацію під свій контроль і використала у своїх геополітичних цілях. Росія на телевізійних каналах та сторінках газет розв'язала проти Республіки Молдова інформаційну війну, де вона росіян Придністров'я залякувала «насильницькою румунізацією». Це та інше дало можливість 14 російській армії втрутитися у внутрішні справи Молдови, опираючись на підтримку мовно-політичного сепаратистського руху, та розколоти її. А що стосується етнічних молдован Придністров'я, то

місцева влада цієї республіки проводить, не без підтримки Росії, політику етнокультурного геноциду. Це може чекати, за словами І. Дзюби, й на український народ, якщо він визнає ДНР і ЛНР автономними республіками. Цьому треба чинити, як вважає науковець, культурний і мовний спротив [9, с. 478]. Поглибленню співпраці з українською громадою у Молдові та розвитку двостороннього культурного співробітництва сприяє, як зазначає В. Коцур, діяльність Культурно-інформаційного центру, який було відкрито у 2007 році на базі посольства України у Молдові. Це дало можливість відкрити у Придністров'ї україномовні навчальні заклади, видавати україномовну газету «Гомін», транслювати українські телеканали (їх чотири), працювати українським журналістам на телебаченні та на «Радіо ПМР», функціонувати українській школі у м. Рибниця та гімназії у Бендерах, а також діяти Українській православної церкві Київського Патріархату. У Молдові мовно-політична ситуація в освітній, культурній, інформаційній та ін. галузях ще гірша, ніж у Придністров'ї. Тут відсутні україномовні школи, преса, радіо, телебачення, а у мережі кабельного телебачення транслюється лише один канал «Інтер плюс». На телеканалі «Молдова 1» виходить в ефір тридцятихвилинна програма «Світанок» (двічі на місяць), і лише один раз на тиждень – радіожурнал «Відродження». Із 1500 навчальних закладів українська мова як предмет викладається лише у 52. Це свідчить про те, що комунікативне право українців на рідну мову і культуру у Молдові порушується, що сприяє їх асиміляції [6, с. 427, 428]. Утім, молдовани добре знають свої права і користуються ними на території України: тут вони мають свої навчальні заклади, де усі предмети викладаються румунською мовою, комунікативна потужність якої поширюється у політичній, освітній, інформаційній, культурній, науковій, бізнесовій галузях, а також – на рівні міжособистісного та міжетнічного спілкування [2, с. 379]. Утім, завдяки діяльності українських громадських організацій – «Укрпросвіта та «Спілка українців Придністров'я імені О. Бута» українці Молдови зберегли національні традиції, духовність та рідну мову. Водночас комунікативна і культурна пасивність українських політиків щодо національних цінностей та інтересів власних громадян за кордоном на користь Росії, яка етнічним українцям Придністров'я насаджує негативний імідж Молдови як ворога на західному кордоні ПМР [6, с. 426]. Не краще вона відноситься і до молдован, які мешкають у Придністровській республіці, де приватні навчальні заклади із молдовсько-румунською мовою викладання закриті, бо у навчальному процесі вони використовують латиницю. У зв'язку із цим між російською і молдовською мовами на території Придністров'я відбуваються протистояння та боротьба за інформаційно-комунікаційний простір, які нерідко перетворюються у збройні напади проросійськи налаштованих громадян на ті школи і дитячі садки, які використовують у навчанні латинський алфавіт [10].

У той же час така боротьба Росії через проросійськи налаштованих політиків спрямована на знищення молдовської мови у її латинському варіанті. Така деструктивна політика по відношенню до етнічних молдован на їх рідній землі полягає у тому, що їх місцева влада, яка є проросійською, змушує сплачувати високу арендну плату за навчання у школах Придністров'я. Не зважаючи на таку деструктивну комунікативну політику Придністров'я, яким керує Росія, молдовани, на думку К. Вітмана, «прагнуть залишитися молдованами зі своєю рідною мовою, ідентичністю і культурою» [11, с. 37, 39]. То чи потрібен такий мовно-політичний досвід українцям, який запроваджено Росією на територіях окупованого Криму та на Сході України, де у навчальних закладах знищено українську мову як предмет викладання. Не зважаючи на те, що на території Придністров'я існує декілька офіційних мов, комунікації поширюються лише російською мовою. Місцева влада Придністров'я, яку підтримує Росія, проводить на цій території деструктивну мовну політику, ігноруючи поширення комунікацій молдовською мовою, забороняючи молдованам навчатися за програмами Республіки Молдова, а також – за виданими нею підручниками. Водночас створений у Придністров'ї російськомовний культурний простір, сприяє асиміляції не лише етнічних молдован та українців, а й інші мовно-культурні спільноти. Свідченням цього є навчально-методична література, зокрема підручники, посібники, програми, видані у Росії, які нав'язуються молдованам для здійснення навчання та поширення комунікацій російською мовою, яка, на думку окремих науковців, «може бути витіснена у Молдові лише тоді, коли національна мова буде повністю ідентичною із румунською, а ідентичність її носіїв буде молдовською» [2, с. 263].

Щоб асимілювати українців Придністров'я, проросійськи налаштовані політики цього регіону стверджують, що українці, які мешкають у Молдові, – це росіяни, а українська мова є діалектом російської, тому уся російськомовна спільнота цієї республіки повинна навчатися за російськомовними підручниками, дивитися російськомовне телебачення, слухати російське радіо, читати газети і книги лише російською мовою. Таку комунікативну політику щодо молдован

на території Молдови проводить і Румунія, яка їх вважає румунами, а їх мову – діалектом румунської, яка після приєднання Молдови до СРСР була проголошена молдовською у її кириличному варіанті. Тому молдовани, на думку румун, мають виправляти цю історичну помилку і навчатися за підручниками, виданими у Румунії, слухати румуномовні теле – та радіопрोगрами, читати газети, журнали та іншу літературу румунською мовою. Усі мовно-політичні дискурси, що у перекладі із латинської означає пояснення, аргумент, міркування, які стосуються мов і культур українців і молдован, вивільнив, на думку О. Заремби і С. Римаренка, розпад Радянського Союзу [2, с. 262]. У зв'язку із цим мовна політика молдован опинилася під подвійним комунікативним ударом Румунії і Росії. Подвійна комунікативна політика цих держав розколола молдовське та українське суспільства за мовно-політичною ознакою та зовнішньополітичним вектором, який, на думку Т. Клиненко, «значною мірою залежить від інформаційного домінування у регіонах» [12, с. 216]. Наразі зовнішньополітичний вектор України змінився на користь європейського курсу, який було підтверджено багатьма діалогами і дискурсами, що проводилися на рівні Європейського Парламенту та Верховної Ради України.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, мовна політика Молдови та України у багатьох випадках схожа: якщо румунські політики називають молдован «зіпсованими руминами», то російські вважають українців «зіпсованими росіянами». Якщо у зв'язку із цим у Молдові прорумунськими політичними силами проводиться політика румунізації, то в Україні проросійськи налаштованими політиками – деукраїнізації. Якщо у Молдові причиною придністровського конфлікту була румунізація, то в Україні схожий конфлікт стався на ґрунті подальшого російщення українського народу, яке підпитувалося завдяки функціонуванню законів «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та «Про засади державної мовної політики». Останній із них поширив комунікації російською мовою на Сході і Півдні держави та загальмував у цих регіонах поширення комунікацій українською мовою. Мовна політика Молдови цінна для України тим, щоб українці розуміли, як не потрібно діяти щодо тих українських земель, які захопила Росія.

Бібліографічний список:

1. Дирун А. Динаміка суспільно-політичного розвитку республіки Молдова в контексті етнополітичного конфлікту: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23. 00. 02 / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2005. – 17с.
2. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 398 с.
3. Дербишайр Дж., Дербишайр Я. Політичні системи світу: У 2-х т. Том 1: Пер. з англ. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. – 512 с.
4. Караткевич О. Системний діалог як технологія оптимізації політичної взаємодії в перехідних суспільствах // Альманах сучасної науки та освіти. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 2 (28): у 2-х ч. – Ч. II. – С. 65-67.
5. Ломака І. Політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства: Автореф. дис....канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2006. – 20 с.
6. Коцур В. Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї: українсько-молдавські взаємини в гуманітарній сфері // Наукові записки. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, листопад-грудень 2011/6 (56). – С. 421-431.
7. Шлющинський Б. Міжетнічна культурна комунікація в українському Приазов'ї в контексті побудови громадянського суспільства // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 406-416.
8. Костюк М. Мовні війни: західні політичні технології // Вісник Московського університету. – Москва, 2009. – № 4. – С. 93-100.
9. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
10. Ciscel M. (2008). Uneasy compromise: Language and education in Moldova [Text] / M. Ciscel // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2008. – Vol. 11. – P. 373 – 395.
11. Вітман К. Мовна політика Молдови – заручник геополітики // Трибуна. – Київ, 2009. – № 3-4. – С. 37-39.
12. Клиненко Т. Мовно-культурний розвиток в Україні: політичні відносини і культурні реалії // Національна інтеграція у полікультурному суспільстві: український досвід 1991-2000 років / Збірник. Відпов ред. І. Ф. Курас, О. М. Майборода. – Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 215-238.

Rymarenko S. Yu., Savoyska S. V. Communicative Model of Moldovan Language Policy

The article analyzes the communicative model of the language policy of Moldova as such, which, when implemented by its central authority of this state and by separate political forces, resembles that linguistic policy conducted in Ukraine during all years of independence. It is proved that in the language policy of Moldova, as well as in the language policy of Ukraine, all the years of independence are actively interfered by Russia, using for this purpose the internal pro-Russian-minded political forces of the state. It was established that the basis of political confrontations that arose in Moldova was the language-political problem, which divided the Moldovan community into at least three groups – Russian-speaking, Ukrainian-language, and Moldovan. It is substantiated that pro-Romanian and pro-Russian political ambitions on the territory of Moldova formed the basis of Romanian and Russian separatisms, each of which saw this state within its own political influence. It is proved that the linguistic-political confrontation on the territory of Moldova turned into a frozen conflict, the separatist center of which was Transnistria. On the other hand, the author draws attention to the fact that the communicative model of the language policy of Moldova is closely linked with Romania. It develops in the context of two opposing socio-political tendencies: one of them is the "Moldovans" who advocate the revival of the national language, culture and traditions, the other – "Romanians" – the Moldovan ethnos of Romanian origin, whose efforts are aimed at the revival of Greater Romania and joining this state of Moldova. In this context, the same analogy is observed in Ukraine, which has evolved since the mid-1990s in the context of two opposing socio-political tendencies: one of them is pro-Russian political forces that stand for the status quo for the Russian language and culture, the other is the national democrats, whose efforts are aimed at preserving the Ukrainian language and its dissemination in all spheres and regions of the state.

Key words: *Moldova, language policy, Romania, communicative politics, Russia, separatism, Transnistria, Ukraine.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.17

УДК 32:316.444(477)

*Андрієвський Т. Г., Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*

ЦІЛІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті отримала розвиток концепція, що російсько-українська гібридна війна має істотний вплив на світовий порядок та міжнародні відносини. Описуються нові цифрові підривні технології, які Російська Федерація використовує під час конфлікту. Серед іншого, робиться акцент на фейкових новинах, пропаганді, втручанні у виборчі процеси, кібератаках, які є по-суті новим видом зброї в війні нового покоління – гібридної війни чи війни інформаційного суспільства.

У статті описуються окремі особливості підривної діяльності Російської Федерації. Серед іншого, наводяться приклади проведення вищезгаданої підривної діяльності, починаючи з кібератаки на урядові сайти Естонії в 2007 році і закінчуючи сучасними проблемами, з якими зіштовхнувся Захід. Зокрема, розкривається роль соціальних мереж в контексті їх впливу на політичні процеси в демократичних державах. Окремо наголошується на можливому втручанні Російської Федерації у хід президентських виборів в США, зокрема, в контексті проведення інформаційних операцій у соціальних мережах Twitter та Facebook. Наводяться результати моніторингу активності фейкових облікових записів, проведеного службою безпеки Facebook.

У статті знаходять свій виклад певні цілі російської агресії та її підривні заходи. Визначено, що головною метою російсько-української гібридної війни на цьому етапі є створення хаосу, підриив цінностей демократичного світу та виховання всебічної атмосфери недовіри та нігілізму. Крім того, стверджується, що агресор використовує самі інститути демократії та їх слабкі сторони як зброю. Пропонується класифікація інформаційних операцій за їх метою в контексті гібридної війни.

***Ключові слова:** війна, гібридна війна, Російсько-українська гібридна війна, фейкові новини, пропаганда, підривні технології, інформаційні операції, Twitter, Facebook.*

Постановка проблеми. Російсько-українська гібридна війна триває вже майже чотири роки. Здобутками агресора в цій війні стала анексія Автономної Республіки Крим та утворення в окремих районах Донецької та Луганської областей маріонеткових урядів, що ефективно контролюються російською адміністрацією. Загалом, за попередніми висновками прокурора Міжнародного кримінального суду – цей конфлікт має усі ознаки міжнародного [15, с. 35, абз. 158]. Тобто стає все менше підстав вважати цей конфлікт внутрішньо українським. Це – агресія, міжнародний злочин, що карається світовою спільнотою.

Проте, виникає питання, чи були ці втрати території для України (у пропорційному відношенні до всієї території держави за словами Президента України П. Порошенка втрати складають 7%) ціллю російської агресії? Безумовно, ні. Основна мета російської агресії, на нашу думку – це недопущення виходу України з-під сфери впливу Росії, боротьба проти права України на власний суверенітет та на самостійне вирішення власної політичної долі. Російські геополітичні амбіції, що і є її метою для протистояння, дуже добре пояснюються словами президента Путіна – адже саме він назвав розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття».

Сучасна російсько-українська гібридна війна не має аналогів у світовій історії. Дійсно, окремі елементи вже застосовувалися і раніше, проте комбінація всіх методів, особливо невійськового характеру, кожного дня доповнюють або змінюють концепцію гібридної війни. Основні фронти переносяться з полів боїв у зовсім іншу сферу: економіку, внутрішню і зовнішню політику,

міжнародні відносини. Звісно, історія доводить, що раніше вже саме так і відбувалося, коли війна ставала глобальною для усіх сфер життєдіяльності держави, проте унікальним явищем сьогодення є саме методи і механізми того, як звичайні громадяни (тобто некомбатанти) стають жертвами агресора або ж його зброєю.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика феномену гібридної війни досліджувалася як зарубіжними теоретиками (М. Бонд, В. Герасимов, Ф. Гоффман, Р. Гейтс, Р. Гленн, К. Касапоглу, М. Кофман, Дж. Мак К'юен, М. Роянськи та ін.), так і вітчизняними дослідниками (В. Горбулін, Є. Магда, І. Рущенко, та ін.).

Метою статті є визначення цілей, які переслідує агресор, та методів, якими він планує досягати переваги. Висновки, отримані в ході нашого аналізу повинні допомогти в майбутньому сформулювати концепцію ефективної протидії агресії в інформаційному суспільстві а також підготуватися до нових викликів, адже методи, виявлені нами, можуть і будуть застосовуватися не тільки Росією, а й терористичними організаціями, радикальними ісламістами, тощо.

Виклад основного матеріалу. У російсько-українській гібридній війні Україні, на жаль, відведена роль гарячої точки, основному воєнному фронту та полігону для випробування нових засобів і способів ведення війни нового покоління. Використовуючи концепт «російсько-українська гібридна війна» ми опираємося на праці науковців у сфері національної безпеки з Національного інституту стратегічних досліджень України, які одними з перших увели це поняття в науковий обіг [16, с. 17]. Проте сам конфлікт все більше набуває рис глобального протистояння двох кардинально різних за своїми ціннісними орієнтирами світів. Санкції, що накладені на Російську Федерацію світовою демократичною спільнотою за анексію Автономної республіки Крим та вторгнення на Донбас, є звичайним елементом стримування агресора цивілізованим суспільством. Проте для Росії (у розумінні її керівників), всі сторони західного світу, які підтримують санкційний режим проти неї, стають автоматично учасниками конфлікту. Захід повинен зрозуміти, що Росія (за її переконанням) вже давно не веде війну з Україною. Росія воює з усім світом, де не приймають її «цінності».

Санкції самі по собі є деструктивним чинником уповільненої дії з катастрофічними наслідками для російської економіки, а тому для Кремля постає питання виживання держави та збереження діючої моделі управління разом зі своєю політичною верхівкою.

Уникнення деструктивних наслідків санкцій для Росії можливе двома шляхами. Цивілізований шлях передбачає виведення своїх військ з окупованих територій, проведення розслідувань відповідних злочинів, компенсації Україні завданих збитків. Проте аналіз останніх подій підтверджує, що був обраний власне другий, радянський шлях Холодної війни для вирішення проблеми, що полягає в розхитуванні демократичних систем на Заході, послабленні своїх супротивників зсередини, створенні так званого «керованого хаосу» для досягнення повної дестабілізації політичних процесів. За таких умов Росія сподівається розпочати торг за скасування санкцій і попутно зберегти свої «надбання».

Гібридна війна – це війна інформаційного суспільства, нове покоління воєн, коли територію не потрібно захоплювати фізично, а потрібно отримати контроль над свідомістю, думками і прийняттям рішень людьми. [14, с. 165]. Пропаганда, інформаційні та кібернетичні атаки, створення альтернативної реальності в інформаційному середовищі – це саме ті асиметричні дії Росії, які покликані змінити саме світосприйняття людей в демократичних державах.

Якщо Україна вимушена «фізично» стримувати агресію Росії, застосовуючи свої Збройні Сили, то Захід все більше вимушений зустрічати новий тип втручання – інформаційні операції. Так, під інформаційними операціями ми розуміємо втручання державних або недержавних акторів у внутрішню політику держави з метою поширення вигідних інформаційних наративів для агресора шляхом використання пропаганди, дезінформації або інформаційного хаосу. На жаль, саме «діджиталізація» сучасних суспільних процесів та взаємодій є придатним середовищем для таких інформаційних підривних дій. Цифрова глобалізація розмиває фізичні кордони між державами, фактично, порушуючи певний суверенітет держави. І якщо ще декілька десятиліть тому це розглядалося виключно як елемент загального світового прогресу для спрощення комунікацій між людьми, поширення знань, створення нових ринків і нового сектору економіки, то сьогодні ці технології перетворилися на зброю.

Росія хвора на імперський комплекс меншовартості, помилково прагнучи повернути собі статус наддержави, причому не шляхом створення конкурентної економіки, інновацій, спроможної торгівлі, тощо, а шляхом агресивних дій, як це колись робив СРСР. Застосування підривних технологій під час Холодної війни було доволі звичним явищем для сторін ще 50 років назад. Саме

комплекс таких підривних заходів, що включає в себе поширення дезінформації, використання агентів впливу, організацій прикриття, маніпулювання ЗМІ, тощо, добре описаний в аналітичній доповіді ««Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни» Національного інституту стратегічних досліджень України [13]. Проте Захід виявився неготовим до того, що після розпаду СРСР сучасна Росія вирішить скористатися такими ж заходами тільки вже з використанням сучасних технологій.

Загалом, російська влада спочатку випробувала ці технології на власному суспільстві. Монополізуючи владу над засобами масової інформації, вони вибудовували іншу альтернативну реальність для своїх громадян, де Захід став знову основним ворогом для Росії. Поширюючи державний контроль над соціальними мережами (Вконтакті, Однокласники), Росія почала застосовувати перші свої фальшиві акаунти і ботів для формування політичної думки в громадян. Монополія на інформацію дозволила позбутися будь-яких політичних конкурентів та нівелювати спроби опозиції на поширення своєї точки зору. Загалом, джерела та розвиток російської цифрової пропаганди добре описаний в монографії С.Сановіча з Нью-Йоркського університету [11].

Сформувавши стабільну недемократичну систему всередині держави, Росія наважилась на використання цифрових технологій за межами країни. Так, в 2007 році Росія застосовує масову хакерську атаку на урядові мережі Естонії [5]. Все це відбувалося на тлі скандалу із перенесенням пам'ятнику радянському воїну, якого в Естонії вважають символом радянської окупації. Далі, такі заходи використовуються під час російського вторгнення до Грузії в 2008 році. Агресія проти України теж готувалася із використанням інформаційних операцій. Не викликає подиву той факт, що Росія використовувала інформаційні атаки перед анексією Криму, але це питання лише зараз починає отримувати розголос на Заході [8]. Так, використовуючи мережу своїх пропагандистських каналів як RT або Sputnik, Росія намагалася поширити хибні думки про внутрішній конфлікт в Україні, показати глядачу на Заході, що Росія це дружня і добра країна, і анексія чужої території не є злочином. Слід зазначити, що питання України, застосування хакерських атак Росією, інформаційні та пропагандистські операції, інша підривна діяльність ще тільки аналізується і вивчається. Це окрема тема великого дослідження.

В силу того, що російська агресія проти України не стала блицкригом, а санкції повільно наносять удари по економіці держави, Росія почала вдаватися до більш активних дій, де ціллю вже стали уряди західних держав, політичний устрій.

Втручання в процес президентських виборів в США супроводжувався не тільки прямими діями росіян, але, як показує останнє розслідування компанії Facebook, за два роки з акаунтів, які «ймовірно керувалися з Росії», закупили політичної реклами на 100 тисяч доларів США. Внутрішнє розслідування виявило, що 3000 рекламних оголошень та постів було оплачено з 470 акаунтів та сторінок, за якими не стоять реальні люди. Реклама, яку за підрахунками, могли побачити від 23 до 70 мільйонів осіб, не була адресована на підтримку того чи іншого кандидата на президентських виборах у США [7]. Загалом, за останні два роки російську політичну рекламу побачили 126 мільйонів осіб [10]. Зміст постів більше стосувався суперечливих соціальних та політичних послань та зачіпав такі теми, як ЛГБТ, міжрасові стосунки, міграція, право на носіння зброї. Адміністрація Facebook дійсно занепокоєна тим, що соціальна мережа стала елементом політичного протистояння. Проводячи розслідування, вони одночасно шукають шляхи протидії інформаційним операціям. В аналітичній доповіді «Інформаційні операції та Facebook» вказується три основні елементи, на яких концентрується адміністрація:

- цілеспрямоване збирання даних з метою викрадення та, найчастіше, для викриття неопублічної інформації, яка може забезпечити унікальні можливості для управління публічним дискурсом;
- створення контенту, неправдивого або реального, безпосередньо оператором інформації або ж шляхом надання інформації журналістам, іншим третім сторонам, у тому числі через фейкові онлайн-особи;
- несправжнє просування, яке адміністрація визначає як узгоджену діяльність неавторизованих облікових записів з метою маніпулювання політичною дискусією (наприклад, заважаючи конкретним сторонам брати участь у обговоренні або посилювати сенсаційні голоси над іншими) [12, с.6].

Сьогодні, Facebook здійснює обережні та неквапливі спроби вдосконалити свою мережу, з метою запобігти вищевказаним ризикам шляхом:

- постійного вивчення та моніторингу зусиль тих, хто намагається негативно маніпулювати громадським дискурсом на Facebook;

– введення інновацій у сферах доступу до облікового запису та цілісності облікового запису, включаючи виявлення фальшивих облікових записів;

– підтримки програм громадянського суспільства щодо медіа-грамотності [12, с.13].

Окремим прикладом використання Росією ботів, що впливають на політичні вподобання громадян інших держав, є Twitter. Акаунт «@TEN_GOP» був дуже помітним «голосом» у американських правих, за яким стежили понад 130 000 осіб, а деякі помічники Трампа робили репости його записів під час передвиборчої кампанії. Коли діяльність цього облікового запису була призупинена у липні 2017 року, то в мережі навіть почалися протести американських правих радикалів, не згодних із закриттям акаунту. Але вже в жовтні Twitter підтвердив, що акаунт «@TEN_GOP» був фейковим і керувався російським оператором, пов'язаним із так званою «фабрикою тролів» в Санкт-Петербурзі [9].

Все це є прикладом використання нових засобів для дестабілізації політичної системи з метою підриву довіри громадян до політичних процесів, будь-яких джерел інформації тощо. Є ґрунтовні підозри, що подібні спроби втручання у виборчий процес був здійснений і проти Франції на президентських виборах 2017 року, та під час референдуму щодо виходу Сполученого Королівства з ЄС. Сплановані інформаційні операції використовують гру на тих самих гострих темах (мігранти в ЄС, Brexit, світовий тероризм, іслам, права ЛГБТ тощо) утворюють єдину картину хаосу, що покликаний послабити демократію, підірвати віру людей в її цінності [2; 3].

Стосовно України, то сьогодні витрачається багато коштів на фізичне стримування Росії та підтримку армії. А тому інформаційна сфера залишається вкрай вразливою. Так, в політичній площині, в засобах масової інформації, в соціальних мережах в Україні діють актори, які активно просувають нову російську парадигму, що звучить наступним чином: «Ворог не в Кремлі, ворог в Києві». Ці актори використовують гострі і болючі теми для створення точки кипіння всередині держави, для того щоб люди не довіряли суспільним інститутам, для поляризації суспільства. Для таких маніпуляцій використовується будь-який вдалий привід – від проведення аналогу російської акції «безсмертний полк» на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні до використання маніпуляцій щодо мовного питання в освітній реформі, питання платної медицини в медичній реформі тощо. Здійснюються спроби використання української опозиції як «криголаму» української державності як такої. Адже не так давно Генеральною Прокуратурою України були надані матеріали, щодо можливості фінансування «протестних акцій» в Києві українським олігархом-втікачем Сергієм Курченко, що переховується в Росії і який звинувачується в Україні в державній зраді [17]. Всьому цьому спектру заходів особливо важко протистояти, враховуючи той факт, що до початку російської агресії, в Україні постійно працювали російські телеканали, фактично створюючи власну антиукраїнську парадигму, соціокультурна конвергенція погіршувалася з кожним роком, де російська культура намагалася поглинути українських громадян. Саме тому, тоді, коли була вчинена агресія, агресор не сприймався великою кількістю українців як ворог. Окремим питанням є спроби підірвати довіру до України серед її партнерів та сусідів. Окреме погіршення відносин між Україною та Польщею на ґрунті різної історичної пам'яті є якраз сприятливим середовищем для Росії, де вона передбачувано намагатиметься розсварити партнерів та союзників. Так, польські медіа самі публікували інформацію щодо можливості російського фінансування угруповань, що своїми діями та вандалізмом погіршували відносини двох держав [1].

Саме тому фахівці Гаазького центру стратегічних досліджень в своєму аналізі «Всередині Кремлівського будинку дзеркал: як ліберальні демократії можуть протистояти російській дезінформації та внутрішньому втручанням» надають важливий перелік заходів для стримування інформаційної агресії та пропаганди Росії [6]. Серед цих порад можна виокремити такі основні як:

- 1) інвестування у соціальну медіа грамотність для населення та для окремих специфічних верств (держслужбовці, військові, журналісти, блогери);
- 2) не боятися закривати російські телеканали за сприятливої можливості, коли вони явно поширюють фейкові новини або пропаганду, що загрожує суспільству;
- 3) не повторювати російські наративи і пропаганду, використовувати власні позитивні наративи для населення, застосовувати контрпропаганду;
- 4) не дозволяти Росії використовувати структурні проблеми суспільства – уряд повинен звертатися до цих проблем;
- 5) ідентифікувати тих політиків, представників громадських організацій тощо, що мають постійні контакти з Росією;

6) витратити кошти на розвиток аналізу з біг дата для виявлення тих груп населення, що найбільш вразливі для російської дезінформації;

7) розуміти, що Росія веде проти цивілізованого світу політичну, некінетичну війну.

Тому треба визнати, що протидія деструктивним підривним заходам все ж відбувається. Поки в США йде розслідування втручання Росії у вибори, Європейський парламент ще в листопаді 2016 року прийняв резолюцію, в якій заявив, що «уряд Росії використовує широкий спектр засобів та інструментів, таких як аналітичні центри та спеціальні фонди (наприклад, «Русский мир»), спеціальні органи («Россотрудничество»), багатомовні телевізійні станції (наприклад, RT), псевдо новинні агентства та мультимедійні сервіси (наприклад, "Sputnik"), транскордонні соціальні та релігійні групи (...) соціальні мережі та інтернет-тролі, з метою кинути виклик демократичним цінностям, розділити Європу, отримати внутрішню підтримку та створити сприйняття східних сусідів ЄС як держав, що не відбулися» [так звані «failed states» – прим. авт.], закріплюючи таким чином стратегію протидії інформаційній загрозі з боку Росії [4].

Висновок. Таким чином, ми можемо сформулювати мету російсько-української гібридної війни, яка полягає в створенні хаосу, підриві цінностей демократичного світу і культивуванні всеохоплюючої атмосфери недовіри і нігілізму. Ця мета поширюється не тільки на Україну, а й на ті держави, що її підтримують. Саму демократію Росія, яка сама не знає демократичних традицій, перетворила на нашого ворога. Використовуючи основні цінності демократії як зброю, агресор домігся того, що свобода слова перетворилася в право на брехню, свобода на отримання інформації – в свободу на поширення фейків, брехні і пропаганди, свобода на мирні зібрання – в право на вуличні зіткнення, а соціальні мережі – на хаотичне зібрання неіснуючих осіб для розпалювання ворожнечі. Підривається сама ідея демократії, піддається сумніву сама можливість вільного, чесного і неупередженого волевиявлення особи.

Саме тому, класифікуючи за метою такі інформаційні операції, ми можемо виділити: 1) операції щодо розколу суспільства всередині держави для її ослаблення або приведення до влади власних кандидатів; 2) операції, для дискредитації держави на світовій арені та для напруження відносин з її сусідами або партнерами; 3) операції з розповсюдження загального інформаційного хаосу для досягнення окремих власних тактичних цілей агресором.

Саме тому ми можемо казати, що за умов активного інформаційного протиборства, коли державу намагаються знищити і захопити зсередини, інформаційні підривні технології мають на меті десоціалізацію особистості. Ця особа не довіряє владі, за яку вона голосувала, не довіряє інститутам демократії, не довіряє медіа, не довіряє сусідам. Втрачаючи власні цінності, така особа починає довіряти фейкам і чужій пропаганді. Особа, вирвана із нормального суспільства, що втратила будь-які ціннісні орієнтири, сама того не бажаючи стає зброєю ворога, а тому слід проводити правильну і виважену інформаційну політику, займатися інформаційною безпекою, інформаційною грамотністю та вчасно реагувати на нові підривні технології та інформаційні пастки.

Бібліографічний список:

1. Andrusieczko P., Poczobut A., Wojtczuk M. Za kasę z Rosji w Polsce przeciw Ukrainie [Електронний ресурс] // Gazeta Wyborcza. – Режим доступу: <http://wyborcza.pl/7,75399,21472245,za-kase-kremla-w-polsce-przeciw-ukrainie.html?disableRedirects=true>
2. Booth R., Weaver M., Hern A., Walker S. Russia used hundreds of fake accounts to tweet about Brexit, data shows [Електронний ресурс] // The Guardian. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/14/how-400-russia-run-fake-accounts-posted-bogus-brexit-tweets>
3. Daniels L. How Russia hacked the French election. [Електронний ресурс] // POLITICO. – Режим доступу: <https://www.politico.eu/article/france-election-2017-russia-hacked-cyberattacks/>
4. European Parliament resolution of 23 November 2016 on EU strategic communication to counteract propaganda against it by third parties (2016/2030(INI)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2016-0441+0+DOC+XML+V0/EN>
5. Grassegger H., Krogerus M. Fake news and botnets: how Russia weaponised the web. [Електронний ресурс] // The Guardian. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/technology/2017/dec/02/fake-news-botnets-how-russia-weaponised-the-web-cyber-attack-estonia>
6. Jong S. de, Sweijts T., Kertysova K., Bos R. INSIDE THE KREMLIN HOUSE OF MIRRORS. How Liberal Democracies can Counter Russian Disinformation and Societal Interference. [Електронний ресурс] // The Hague Centre for Strategic Studies. – Режим доступу: https://www.hcss.nl/sites/default/files/files/reports/Inside%20the%20Kremlin%20House%20of%20Mirrors_0.pdf
7. Leonnig C., Hamburger T. and Helderma R. Russian firm tied to pro-Kremlin propaganda advertised on Facebook during election [Електронний ресурс] // The Washington Post. – Режим доступу:

https://www.washingtonpost.com/politics/facebook-says-it-sold-political-ads-to-russian-company-during-2016-election/2017/09/06/32f01fd2-931e-11e7-89fa-bb822a46da5b_story.html?utm_term=.de6206fe1b8e.

8. Nakashima E. Inside a Russian disinformation campaign in Ukraine in 2014 [Електронний ресурс] // The Washington Post. – Режим доступу: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/inside-a-russian-disinformation-campaign-in-ukraine-in-2014/2017/12/25/f55b0408-e71d-11e7-ab50-621fe0588340_story.html?utm_term=.f64454e2ed36.

9. Nimmo B. How A Russian Troll Fooled America [Електронний ресурс] // Atlantic Council's Digital Forensic Research Lab Режим доступу: <https://medium.com/dfirlab/how-a-russian-troll-fooled-america-80452a4806d1>

10. Russia-linked posts 'reached 126m Facebook users in US' [Електронний ресурс] // BBC. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-41812369>

11. Sanovich S. Computational Propaganda in Russia: The Origins of Digital Misinformation [Електронний ресурс] // University of Oxford. – Режим доступу: <http://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Comprop-Russia.pdf>.

12. Weedon J., Nuland W., Stamos A. 2017. Information Operations and Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fbnewsroomus.files.wordpress.com/2017/04/facebook-and-information-operations-v1.pdf>.

13. «Активні заходи» СРСР проти США: пролог до гібридної війни: аналіт. доп. / Д.В. Дубов, А.В. Баровська, Т.О. Ісакова, І.О. Коваль, В.П. Горбулін; за заг. ред. Д.В. Дубова. – 2-ге вид. – К. : НІСД, 2017. – 52 с.

14. Андриевский Т. Гибридная война: сущность и базовые стратегии [Електронний ресурс] // Тимур Андриевский // De securitate et defensione.– 2017. – № 1(3). – с. 158-166. – Режим доступу: http://www.desecuritate.uph.edu.pl/images/De_Securitate_12_Andrewskij.pdf.

15. Отчет о действиях по предварительному расследованию (2016 г.) [Електронний ресурс] // Международный Уголовный Суд. – Режим доступу: <https://www.icc-cpi.int/iccdocs/otp/161114-otp-rep-PE-Ukraine.pdf>.

16. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017, с. 496

17. Юрій Луценко повідомив, що ГПУ спільно з СБУ виявлено факт фінансування С. Курченком масових акцій протесту у містах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=220231&fp=60

Andriyevskyy T. G. The purposes of Russian-Ukrainian hybrid war

The article evolves the concept that the Russian-Ukrainian hybrid war has a significant impact on the world order and international relations. New digital undermining technologies that the Russian Federation exploits during the conflict are described. Among others, the emphasis is made on the fake news, propaganda, interference in the election processes, cyberattacks that are a new weapon of the new generation warfare – hybrid war or war of the information society.

The article describes some peculiarities of subversive activity of the Russian Federation. Among other, examples of above-mentioned subversive activities are described: from cyberattacks against government sites in Estonia in 2007 to the current challenges that the West faces. In particular, the role of social networks in the context of their influence on political processes in democratic states is revealed. There is a special emphasis on the possible intervention of the Russian Federation in the process of the presidential election in the United States, in particular, in the context of information operations on social networks such as Twitter and Facebook. The results of monitoring the activity of fake accounts, conducted by the security service of Facebook, are presented.

The article finds out certain goals of Russian aggression and its undermining measures. It was determined that the main goal of the Russian-Ukrainian hybrid war at this stage is to create chaos, undermine the values of the democratic world, and foster a comprehensive atmosphere of mistrust and nihilism. In addition, it is argued that the aggressor uses the institutions of democracy itself and their weaknesses as a weapon. The classification of information operations by their purpose in the context of hybrid warfare is proposed.

Key words: war, hybrid war, Russian-Ukrainian war, fake news, propaganda, undermining technologies, informational operations, Twitter, Facebook.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.18

УДК 327(438)

*Близняк О. А., Національний університет «Острозька академія»***СХІДНИЙ НАПРЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ СУСІДСТВА:
ПОЛЬСЬКІ ІНІЦІАТИВИ**

У статті розглянуто внесок Польщі у формування східної політики Європейського Союзу. З'ясовано цілі ЄС у Східній Європі. Проаналізовано підстави значного зацікавлення Польщі у розширенні східного кордону об'єднаної Європи. Доведено, що серед країн Центрально-Східної Європи, які задекларували наміри та стали на шлях впровадження курсу на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, Польща займала чітку позицію стосовно необхідності створення та реалізації ефективної східної політики ЄС. Досліджено витоки та еволюцію польської концепції «східного виміру». Обґрунтовано, що в абсолютній більшості польських концепцій простежується бажання Польщі визначити своє місце і роль у системі координат національних інтересів та відносин із сусідніми державами, забезпечити власну безпеку та уникнути можливих загроз передусім з боку Росії.

Представлено головні аспекти та напрямки реалізації Європейської політики сусідства. Показовим є той факт, що ЄС виявляв бажання поглибити відносини із своїми східними сусідами, але без конкретних перспектив їх інтеграції. Водночас Польща виступала за можливість інтеграції у майбутньому країн, що стали об'єктами ЄПС. Визначено особливу лідерську роль Польщі у формуванні та реалізації цієї ініціативи. Охарактеризовано зусилля польської дипломатії у напрямку розширення ЄС на Схід. Окреслено спроби Польщі утвердити «східний вимір». Проаналізовано польську східну політику щодо України та Білорусі. Представлено головні обмеження ЄПС. Констатовано, що невизначеність конкретних цілей та стимулів, відсутність перспективи членства стали головними перешкодами на шляху ефективної реалізації східної політики ЄС щодо її адресатів – України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. Простежено внесок Польщі в імплементацію східної політики ЄС.

***Ключові слова:** Європейський Союз, Польща, Європейська політика сусідства, концепція «східного виміру».*

Постановка проблеми. Досвід інтеграційних процесів на теренах об'єднаної Європи, поступове розширення кола її членів спричинили підвищену увагу до проблеми формування Європейської політики сусідства. Польща виступила ініціатором створення і палким поборником не лише ЄПС, але й Східного партнерства. Зважаючи на це, цю державу називали адвокатом інтересів країн, охоплених ЄПС. Однак на сучасному етапі зовнішньо-політичні орієнтири Польщі змінили свій напрям та змушують переглянути висловлені раніше польські концепції східної політики. Сьогоднішня ситуація у двосторонніх відносинах Польщі та України приводить до висновку про недовіру заявлених концепцій нашого західного сусіда. Відтак, означені процеси диктують потребу глибше проаналізувати здобутки та обмеження політики «східного виміру» Польщі.

Мета статті полягає у висвітленні концепцій польської східної політики та внеску Польщі у розробку та впровадження східного виміру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу заявленій проблемі приділено у працях зарубіжних та вітчизняних дослідників. Серед польських вчених варто виділити праці Маріуша Машкевича, який розглянув головні ідейні витоки, засади та тенденції розвитку польської східної політики. Генезу східної політики Європейського Союзу досліджували Даріуш Мільчарек та Ольга Барбурська. Наукову вартість у руслі заявленої тематики має праця російської вченої Анни Чернової, яка дослідила роль Польщі у східній політиці ЄС. Інтеграційні процеси на теренах об'єднаної Європи є предметом зацікавлення багатьох українських вчених. Праці Тетяни Сидорук присвячені вивченню теоретичних основ ЄПС, Східного партнерства та практики їх імплементації у країнах Східної Європи. Свій внесок у дослідження відносин ЄС та України зробила Олександра Шаповалова. Незважаючи на поважний історіографічний дискурс, досліджувана тема продовжує зберігати наукову актуальність та суспільну значущість.

Виклад основного матеріалу. По завершенню «холодної війни» у Європі сталася низка геополітичних трансформацій, які наклали свій відбиток на подальший хід історії усього євразійського континенту. Саме цей період характеризувався активізацією регіонального співробітництва у Європі, що було викликано передусім переосмисленням безпекового чинника та міждержавних відносин. Ці процеси стали початком нової хвилі регіоналізму, а сам цей принцип було покладено в основу створення та механізму реалізації політики ЄС. Регіоналізм можна визначити як інституціоналізовану співпрацю (через формальну регіональну організацію або без неї) між географічно близькими країнами [11, с. 78]. Так, принцип географічної близькості став ключовим в концепції зовнішньої політики ЄС, яку було представлено Європейською Радою 26-27 червня 1992 р. у Лісабоні. Відповідно до цієї концепції, до сусідського простору ЄС належали:

а) країни Центрально-Східної Європи: Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Болгарія, Румунія, Литва, Латвія та Естонія;

б) країни західних Балкан: Хорватія, Боснія, Сербія, Чорногорія, Албанія, колишня Югославська республіка та Македонія;

в) середземноморські країни: Мальта, Кіпр, Туреччина, Марокко, Алжир, Туніс, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Палестина, Ліван та Сирія [12, с. 14].

Серед країн Центрально-Східної Європи, які задекларували наміри та стали на шлях впровадження курсу на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур, Польща займала чітку позицію стосовно необхідності створення та реалізації ефективної східної політики ЄС. Спочатку таке бажання Польщі було продиктоване, швидше за все, географічною близькістю та тривалими історичними й економічними зв'язками, однак і безпековий чинник не втрачав своєї ваги, а іноді ставав навіть домінуючим. Польща активно почала формувати групу підтримки своїх східних сусідів серед країн, що були одночасно із нею претендентами на вступ до ЄС. Це Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія, Литва, Латвія та Естонія. З-поміж названих держав, Польща проявляла найбільше зацікавлення своїми східними сусідами, на що впливали такі чинники:

- економічні (інтереси в сфері торгівлі, інвестицій, енергетики, ринку праці, тощо);
- політичні (східний вектор польської політики є питанням національного інтересу Польщі);
- безпекові (сусідство із пострадянським простором диктувало необхідність забезпечення безпеки та стабільності у регіоні Центрально-Східної Європи та Польщі, зокрема);
- історичні (тривалі історичні зв'язки між країнами, суспільні традиції у багатьох сферах життя);
- статусні (бажання Польщі стати експертом у східній політиці та головним адвокатом для країн, що охоплені Східним партнерством);
- етнодемографічні (спільні етнодемографічні корені);
- культурні, тощо.

Безумовно, Польща як і країни Центрально-Східної Європи (далі ЦСЕ) завжди відчувала себе частиною Європи і цю думку поділяв ЄС, натомість країни Східної Європи, особливо пострадянські, не розглядалися ЄС як «регіон» взагалі, на чому слушно акцентував Роланд Россі [17, р. 9]. Дослідник Якуб Корейба пояснює зацікавленість Польщі у східному напрямку тим, що «враховуючи незацікавленість країн «старої Європи» в активізації політики ЄС щодо європейських країн пострадянського простору, за відсутності у них знання специфіки регіону і стратегічних концепцій його включення в європейську політику, Польща позиціонує себе як «експерт» ЄС з питань України і просуває через союзні інститути власне бачення відносин з цією державою» [5, с. 106-107]. По суті, Польща реалізує власні інтереси за допомогою вироблення загальної політики ЄС щодо східних сусідів. З огляду на це, східний напрям зовнішньої політики Варшави безпосередньо пов'язаний із національним інтересом.

Проте, ще задовго до того як Польща здобула свою незалежність вона виявляла своє зацікавлення сусідами, що розташовані на Схід від її кордонів. Уперше свої погляди на відносини із східними сусідами поляки почали формувати ще до початку Першої світової війни, бо саме на цей час припадає суперництво двох концепцій: ягеллонської («міжмор'я» або прометеїзм) та п'ястівської. Ідейником першої концепції вважають польського військового і державного діяча, першого голову відродженої польської держави Юзефа Клеменса Пілсудського (1867 – 1935). Згідно з його теорією, Польща повинна ініціювати федерацію за участі України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії і таким чином утворити антиросійський союз. У подальшому ідеї федерації лягли в основу концепції «міжмор'я», яка передбачала федерацію держав, які розташовані

в трикутнику Балтійського, Чорного та Адріатичного морів. Назву «прометеїзм» ця концепція отримала в результаті того, що у 1926 р. у Парижі діяла організація «Прометей» учасником якої був Ю. Пілсудський. Свою діяльність ця організація спрямовувала на ослаблення Радянської Росії, через антирадянські національні рухи на територіях колишньої Російської імперії [13, с. 29]. У такий спосіб прихильники цієї концепції та учасники організації мали на меті забезпечити Польщу від Росії.

Ідейними опонентами «ягеллонців» були т. зв. «п'ясти». Концепція сформульована польським політичним діячем і публіцистом, засновником польського націоналізму Романом Дмовським (1864 – 1939). Суть висловленої ним інкорпораційної концепції з етнічною доміантою полягала у тому, щоб Польща здійснювала політику колонізації і асиміляції, забезпечуючи свої національні інтереси. На думку Р. Дмовського, «польська держава мала бути усюди, де мешкає щонайменше 60% поляків» та навіть сформулював умови визначення кордонів незалежної Польщі, які отримали назву «лінія Дмовського» [6, с. 79]. Він гостро критикував ідею своїх політичних опонентів за те, що вони акцентували свою увагу на потенційних загрозах із боку Росії, бо вважав, що польській державі існує загроза з боку Німеччини, яка не лише поглинула деякі польські території, але й має на меті асиміляцію населення. Крім того, Р. Дмовський мав сумніви щодо готовності східних сусідів Польщі до державності та навіть сформулював свою класифікацію націй. На його думку, існувало чотири типи націй: такі, що не прагнуть до незалежності; такі, що здатні до самоуправління, та мають націоналістичні прагнення; нації, які мають досвід власної державності та прагнуть її відновити; та нації, які мають свою державу. До націй першого типу він відносив білорусів, до другого – українців, до третього – поляків, а до четвертого типу – німців. У тогочасному ідейному просторі домінуючою стала ягеллонська концепція, очевидно, через авторитет Ю. Пілсудського.

Основоположником сучасної концепції східної політики Польщі вважають відомого громадського діяча, еміграційного публіциста, редактора часопису «Культура» Єжи Гедройця (1906 – 2000). Він уперше висловив думку про те, що нормалізація відносин з країнами, які розташовані на Схід від Польщі – це запорука безпеки і гарантії незалежності держави. Сам Є. Гедройць був автором і палким прихильником федералістичної концепції, суть якої полягала у необхідності утворення федерації з Україною, Литвою та Білоруссю. На його думку, «в майбутньому, не зважаючи на існування ССРСР, вздовж східного кордону Польщі повстануть національні держави і лише з ними вона підтримуватиме відносини» [6, с. 58]. Такі ідеї Є. Гедройця піддавались критиці, їх вважали теоретичними, нездійсненними, іншими словами – міфом. Слід наголосити на тому, що в абсолютній більшості польських концепцій від Ю. Пілсудського, Р. Дмовського і до Є. Гедройця, простежується бажання Польщі визначити своє місце і роль у системі координат національних інтересів та відносини із сусідніми державами, забезпечити власну безпеку та уникнути можливих загроз передусім з боку Росії.

Відомі ще два погляди на східну політику Польщі: романтизм та реалізм. Романтизм передбачав підтримку демократизації колишніх радянських республік. Цей крок був продиктований необхідністю створити противагу бажанням Росії відновити домінування на пострадянських теренах, а також почуттям солідарності щодо цих країн. Відповідно до реалістичного підходу піддавати сумніву вплив Росії на колишні союзні держави, з метою утвердження «історичної місії Польщі на Сході», марно [13, 36]. Тому, чимало дослідників поділяють думку про те, що у своїй більшості польська владна верхівка сповідувала ідеї романтизму.

На зламі 1980-х – 1990-х рр. відбулися трансформації у Центрально-Східній Європі, внаслідок яких Польща опинилася на роздоріжжі та змушена була торувати свій власний шлях подальшого політичного поступу. Для Польщі, яка на відміну від колишніх радянських країн, не зазнала шкоди комуністичного режиму в таких масштабах, було значно легше впоратися із новими викликами часу. У 1991 р. було припинено діяльність Організації Варшавського Договору (ОВД), після чого Польща задекларувала намір інтегруватися до європейських структур. Як результат, 15 лютого 1991 року три країни із постсоціалістичного табору: Польща, Угорщина та Чехо-Словаччина створили так звану «Вишеградську групу» (V 4). Будучи географічно у центрі Європи, новостворена Республіка Польща обрала проєвропейський вектор свого розвитку. В подальшому поляки намагалися налагодити добрі стосунки із країнами Заходу, активізували свою діяльність на міжнародній арені, що принесло їм хороші дивіденди у короткостроковій перспективі. Успішною була і внутрішня політика Польщі. В державі було проведено президентські та парламентські вибори, схвалено Основний закон та здійснено термінові реформи у суспільній сфері. Керманичі

країни часто вимушені були вдаватися до непопулярних рішень та реформ, поставивши перед собою мету – інтегруватися до ЄС.

Вже у 1991 р. Польща підписала Договір про дружбу з Францією, Договір про добросусідство і дружню співпрацю з ФРН, Угоду про асоціацію з ЄС, була прийнята до Ради Європи та отримала заклик на вступ до НАТО [4, с. 668]. Таким чином, Польща стала новим учасником міжнародних відносин. Вагомий вплив на становлення демократичних засад у цій країні справило міжнародне середовище. Варто віддати належне тогочасній польській еліті, яка виявилася здатною швидко реагувати на зміни у міжнародному середовищі. Польща першою серед країн, що були у фарватері впливу радянської ідеології, визнала незалежність України у грудні 1991 р., а дещо раніше, у серпні, Литви, Латвії, Естонії. Це, без перебільшення, був історичний момент для обох сторін, адже до цього все «спілкування» між ними здійснювалося виключно через Москву. Та навіть після таких рішучих кроків, доводилось діяти, озируючись на Кремль. Так, Варшава не змогла виправдати усіх сподівань Києва у той час, зокрема, Польщі не вдалося переконати решту учасників Вишеградської четвірки та привести Україну до цієї структури, також було відхилено пропозицію української сторони щодо утворення воєнно-політичного союзу [13, с. 41]. Незважаючи на ці обставини, Президент незалежної України Леонід Кравчук вважав Польщу не просто сусідньою державою, а «провідником у Європу». Наслідком таких взаємовідносин стало підписання 18 травня 1992 р. Договору про добросусідство, дружні взаємини та співпрацю між Польщею та Україною. Коли до влади в Україні прийшов Леонід Кучма у 1994 р., з боку польської владної еліти з'явилися закиди, що Україна не визначилась із своїм геополітичним вектором. Причини такої поведінки можна пояснити побоюваннями Польщі з приводу того, що проросійськи налаштований Л. Кучма не зможе балансувати між Заходом і Росією. Тим не менше, прихід до влади Александра Квасневського позитивно позначився на взаєминах обох країн, а запровадження президентами обох держав політики стратегічної співпраці, стало цьому підтвердженням.

Починаючи із 1998 р. поляки вели перемовини про вступ до ЄС. Їм вдалося досягти поставленої мети лише 1 травня 2004 р., коли Польща стала членом ЄС. Попри несприятливі зовнішньо-економічні умови вступу країни до ЄС такі, як слабка динаміка розвитку держав ЄС чи зростання світових цін, польська економіка напрочуд легко справилася з включенням її до структур ЄС і переходом до функціонування в межах внутрішнього ринку [9, с. 11]. Внаслідок цього поступово почала зміцнюватися національна валюта, зросли інвестиційна привабливість та темпи збільшення імпорту. Загалом, інтеграція до ЄС призвела до значних змін у таких важливих сферах, як освіта і наука, медицина, культура тощо. Польща зарекомендувала себе як країна, у якій впевнено і послідовно втілюються у життя реформи, зміцнюється її внутрішнє становище. Все це стало підставою для завоювання позиції активного члена Європейської спільноти. Польща почала брати участь у процесах прийняття рішень ЄС, а це, поза всяким сумнівом, стало проривом.

У 1998 р. польський міністр закордонних справ Броніслав Гемерек вперше на державному рівні проголосив ідею створення «східного виміру» [12, с.119], яку презентував як розширення можливостей співпраці з майбутніми країнами-учасниками з Центрально-Східної Європи [16, s. 34]. Пізніше, у липні 2001 р., польське Міністерство закордонних справ оприлюднило документ «Східна політика Європейського Союзу в рамках процесу розширення ЄС на Схід: польське бачення». З документу можна зрозуміти реальне прагнення Варшави активно просувати кордони ЄС на Схід. Польський президент А. Квасневський виступив з ініціативою широкої регіональної співпраці на теренах Центрально-Східної Європи, яка у сумі включала 17 країн цього регіону і повинна була сприяти процесам трансформації, а також спільної боротьби з організованою злочинністю та міжнародним тероризмом [16, s. 35]. У грудні 2002 р. Польща представила пропозицію створення нової стратегії східної політики, завдяки якій покращувалася би координація проектів з надання допомоги для Східної Європи від ЄС залежно від ступеня зацікавленості країни у наближенні до європейських стандартів та їх можливостями конкретної взаємодії у сфері політичній, господарській, суспільній. Особливе місце відводилося Україні, яка в майбутньому, разом із іншими країнами Східної Європи, могла би інтегруватися до ЄС. Польща вбачала необхідним запровадження та реалізацію східної політики ЄС для України, Молдови, Білорусі та, що важливо, і для Росії. Така «зрівнялівка» не влаштувала Росію, яка аж ніяк не вбачала себе на рівних поряд із тими країнами, які ще зовсім недавно «жили за її правилами». Це була третя спроба Польщі утвердити «східний вимір». Таким чином Польща долучилась до дискусій про східну політику ЄС, які активізувалися у 2002 р. після заяви міністра закордонних справ Великої Британії Джека Вітакера Стро щодо ситуації в Україні, Молдові та Білорусі. Дипломат запропонував ЄС надати

підтримку з метою поширення та розвитку демократії та ринкових відносин у цих країнах. Така ініціатива знайшла підтримку та була продовжена Данією і Великобританією, про що свідчить запропонована цими країнами концепція «Ініціатива нового сусідства» (New Neighbours Initiative). Так для України, Молдови та Білорусі було надано статус «особливих сусідів» [7, с. 52]. Ситуацію дещо змінила пропозиція Франції та Іспанії долучити до числа адресатів нової політики ЄС середземноморські країни. Таким чином, концепція ЄПС почала містити східноєвропейську та середземноморську складову.

11 березня 2003 р. представники Європейської комісії, оприлюднили повідомлення: «Ширша Європа – сусідство: новий формат відносин із східними та південними сусідами» [18, р. 26]. Після цього було запущено механізм поетапної реалізації проекту ЄПС. За сприяння Польщі, в грудні 2004 р. Рада ЄС видала декларацію, у якій вказувалося, що «метою Євросоюзу є встановлення зміцнених і привілейованих відносин з Україною шляхом використання у повному обсязі можливостей Європейської політики сусідства» [9, с. 35]. До 2004 р. Польщі, а також Україні разом із іншими країнами Східної Європи, відводилась роль «буферної зони» між ЄС та Російською Федерацією, у збереженні якої ЄС був особливо зацікавлений після свого розширення. На підставі детального вивчення ситуації у країнах-партнерах, ЄС оприлюднив стратегію реалізації ЄПС, виклавши її у документі «Європейська політика сусідства. Стратегія» (European Neighbourhood Policy. Strategy paper) [12, с. 37]. Було передбачено такі чотири етапи реалізації ЄПС: переговори із країнами-партнерами, розробка та прийняття індивідуальних Планів дій після детального вивчення стану справ кожної країни, імплементація та моніторинг. Фактично було покладено початок ЄПС, яка остаточно виокремилась 12 травня 2004 р. [2], а документ, який визначав її головні засади та принципи було підписано 14 червня 2004 р.

Передувало цьому історичне за своїми масштабами розширення ЄС, в результаті якого 1 травня 2004 р. 10 країн, а саме: Литва, Латвія, Естонія, Польща, Чехія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Кіпр та Мальта стали членами ЄС. Це розширення безпосередньо наблизило кордони ЄС до пострадянського простору та поставило перед об'єднаною Європою низку питань та завдань, на кшталт того, як будувати відносини із новими сусідами та як мінімізувати можливі ризики, пов'язані із цим сусідством. Тому, такий збіг обставин як ініціатива ЄС щодо своїх сусідів під назвою ЄПС та процедура розширення ЄС виглядає цілком природною і закономірною.

ЄПС поширилась на 16 країн, що межують із ЄС або ж становлять для нього значний інтерес у безпековому ключі, як, наприклад, країни Південного Кавказу. До цього списку увійшли країни Східної Європи, а саме: Україна, Молдова, Білорусь, Росія; Південного Кавказу – Грузія, Вірменія та Азербайджан; та Середземноморські країни – Сирія, Туніс, Алжир, Ізраїль, Ліван, Лівія, Єгипет, Йорданія, Марокко, Палестинська автономія [12, с. 38].

На східному напрямку ЄС визначив головними пріоритетами розвиток економіки, поширення демократичних цінностей, забезпечення безпеки та стабільності, а також сприяння добросусідським взаєминам. Цілі ЄС у Східній Європі, на думку фахівців, можна сформулювати у вигляді тріади: «безпека, стабілізація та європеїзація» [14, с.12].

Показовим є той факт, що ЄС виявляв бажання поглибити відносини із своїми східними сусідами, але без конкретних перспектив їх інтеграції. Водночас Польща надалі виступала за можливість інтеграції у майбутньому країн, що стали об'єктами ініціативи ЄПС. Реалізовуватися ЄПС із кожною країною-партнером повинна на підставі Угоди про партнерство і співробітництво – УПС (PSA – Partnership and Co-operation Agreements), а вона, у свою чергу, через План дій ПД (AP – Action Plans). План дій ЄС із країною-партнером визначається на термін від 3 до 5 років на підставі детального вивчення ситуації у різних сферах у країні та фактично є переліком завдань, необхідних для виконання.

Польща сприяла виробленню Планів дій ЄС-Україна, ЄС-Молдова, індивідуальних планів дій стосовно держав Закавказзя та ініціювала налагодження взаємин із Білоруссю. Польські дипломати домоглися позитивної відповіді від ЄС стосовно розміщення на своїй території Європейського агентства управління операційною співпрацею на зовнішніх кордонах держав-членів ЄС, більш відомого як Агентство управління кордонами [9, с. 37]. Керівництво польської держави неодноразово висловлювалось з приводу того, що їх країна має намір реалізувати ЄПС на східному напрямку зі своїми партнерами – Чеською Республікою, Словаччиною, Угорщиною, Естонією, Литвою, Латвією, а також зі Швецією.

Одночасно із процесами європейської інтеграції, у 2000-х рр., у Польщі відбувся прихід до влади правих правлячих сил, які апелювали до традиційних, християнських цінностей.

Перебування при владі Леха Качинського принесло ряд змін у східний вектор польської політики. Саме у цей час Європою прокотилась хвиля так званих кольорових революцій, у ході яких Польща займала активну позицію. Загальним приводом посткомуністичних революцій стала брутальна фальсифікація політичних виборів: перших прямих виборів президента югославської федерації (24 вересня 2000 р.), президентських виборів в Україні (31 жовтня та 21 листопада 2004 р.), парламентських – у Грузії (2 листопада 2003 р.) та Киргизстані (27 лютого і 13 березня 2005 р.) [10, с. 20]. В Україні 21 листопада 2004 р., було оголошено попередні результати президентських виборів, за якими перемогу отримав проросійський кандидат – Віктор Янукович. Це викликало хвилю незадоволення серед українців, та призвело до масових акцій протесту. Команду В. Януковича звинуватили у фальсифікації виборів, згодом Верховний Суд України виніс рішення про призначення повторних виборів, на яких 26 грудня 2004 р. перемогу отримав Віктор Ющенко. Не було сумніву, що В. Януковича відверто наполегливо підтримувала Москва, а його опонента – В. Ющенка – Захід, зокрема в особі Польщі. З цього приводу слушним є зауваження Т. Андрущенко про те, що «внутрішньополітичний конфлікт в Україні під час Помаранчевої революції продемонстрував ключову роль України в контексті суперництва Заходу і Сходу» [1, с. 71]. Під час Помаранчевої революції польська підтримка була відчутна на президентському, урядовому, громадському та навіть медійному рівнях. Президент Польщі А. Квасневський виступив у ролі посередника між конфліктуючими сторонами, маючи особливо дружні відносини із США та спираючись на особисту підтримку президентів Франції, Німеччини та Литви. Саме А. Квасневський зумів організувати приїзд до Києва Валдаса Адамкуса та Хав'ера Солани [6, с. 266]. Така активна підтримка Польщею східного вектору не могла не викликати відповідної реакції з боку Росії, яка по завершенню Помаранчевої революції ввела ембарго на ввезення польської м'ясної продукції. Це призвело до того, що Варшава виступила проти із правом вето під час переговорів про партнерську угоду Росії з ЄС у 2007 р. Серед іншого, Польща запропонувала проект «Європейської угоди про енергетичну безпеку» з метою уникнення в майбутньому проблем із постачанням енергоносіїв, на кшталт російсько-української газової кризи. Усе це створювало загальний фон, на якому Варшава, зміцнивши свої позиції членством у ЄС, демонструвала спроби конкурування з Москвою за вплив у «зоні сусідства». На думку Т. Сидорук, «Польща переконана, що допомога в соціально-політичних та економічних перетвореннях у країнах Східної Європи повинна бути однією із головних цілей ЄС, досягнення якої не може залежати від розвитку відносин між ЄС та Росією» [12, с. 120]. З приходом до влади В. Ющенка між обома державами настав, за висловлюванням А. Чернової, «справжній медовий місяць» і влада Польщі ще активніше лобювала членство України в ЄС. Проте, такий період у двосторонніх відносинах не був тривалим, оскільки «помаранчева коаліція» виявилась хиткою, а її розпад призвів до нової української кризи. Це співпало у часі із серйозними проблемами у міжнародному середовищі у 2008 р. як от: грузинська війна, російсько-українська газова криза, світова економічна криза тощо. У таких умовах просувати інтереси східної політики стало проблематично. Варто віддати належне наполегливості польських політиків, які сформували фронт підтримки своїх ініціатив серед країн Вишеградської групи. Вони спільно подали на розгляд Брюсселя свої пропозиції у вигляді таких важливих документів, як «Європейська політика сусідства – Східний вимір» та «Відносини ЄС-Україна: польські пропозиції». У цих документах, серед іншого, польська сторона наголошувала на необхідності пропорційного фінансування у рамках ЄПС для східного та південного напрямку та звернула увагу ЄС на проблемні аспекти політики. До таких Польща справедливо зараховувала брак механізмів для реалізації багатостороннього співробітництва, спрямування лівової частки фінансових ресурсів на південний вектор, а також низьку результативність ЄПС через різницю в економічних, історичних, ментальних ракурсах країн, які є її об'єктами.

На особливому рахунку у східній політиці Польщі була також і Білорусь. Ця країна не тільки пов'язана спільним кордоном, історичними, культурними, економічними зв'язками з Польщею, а ще займає важливе місце у польських концепціях східної політики. Такий інтерес впливає із позицій безпеки, який для Польщі завжди був і залишається пріоритетом номер один. Особливість Білорусі, з погляду геополітики, полягає у тому, що вона розташована «на межі двох світів – європейського та російського» [3, с. 32]. Саме Білорусь продовжує залишатись найбільшим прихильником Росії. Таку «материнську» спорідненість з Москвою, дослідники пояснюють тим, що «на момент розпаду СРСР, не було республіки, менш готової, насамперед культурно і психологічно, до незалежності, ніж Білорусь... Це була «вітрина» радянської влади, найбільш радянська з усіх радянських республік» [8, с. 28].

Після розпаду СРСР між Польщею та Білоруссю не було серйозних приводів для суперечок з питань спільного історичного минулого (скажімо, як у випадку із Україною), однак незадоволення у білорусів все ж таки викликали місіонерська діяльність католицької церкви, претензії на Білостоцький район та діяльність Союзу поляків [13, с. 40].

У 1994 р. до влади у Білорусі прийшов Олександр Лукашенко, що позначилось на стосунках як із Польщею, так із ЄС, які справедливо вбачали у новообраному президентові «вірного слугу» Росії. Дипломатичні відносини Білорусі з ЄС розпочалися з 1995 р. підписанням 6 березня було підписано Угоду про партнерство і співробітництво між Білоруссю та ЄС, а 10 березня 1995 р. Білорусь підписала Угоду з Радою Європи [3, с. 32]. З 1994 р. О. Лукашенко обирався президентом країни у 2001, 2006 рр., а потім на референдумі було узаконено дозвіл на переобрання його на цю посаду на необмежену кількість разів, що фактично дозволило залишатися при владі безстроково та перетворитися на диктатора. Це не могло не викликати невдоволення зі сторони ЄС, який відразу ж висловився про нелегітимність такого референдуму. У відносинах із Білоруссю з'явилося значне напруження. У 1997 р. ЄС відмовив у ратифікації договору про партнерство і співробітництво. Головним аргументом проти ратифікації були недотримання прав людини та порушення демократичних прав та свобод. Крім того, у лютому 1997 р. Рада міністрів ЄС прийняла рішення про припинення усіх видів спеціальної допомоги Білорусі за винятком гуманітарної і програм регіонального та демократичного розвитку [3, с. 33]. Згодом ця країна знову опинилась у центрі пильної уваги. Влітку 1998 р. уряд Білорусі звернувся з вимогою до закордонних представництв звільнити свої дипломатичні резиденції у м. Дрозди. Після такого кроку ряд країн: Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Греція, США та Японія на знак протесту проти порушення Віденської конвенції, відкликали своїх послів із Мінська. У відповідь на такі дії міжнародної спільноти, Білорусь у грудні 1999 р. заявила про намір створити з РФ Союзу державу. У ситуації що склалася, Польща використовувала інструмент критичного діалогу: вона критикувала Мінськ за допущені помилки та одночасно підтримувала контакти з важливих питань. Таку обережність Варшава проявляла через побоювання, що Білорусь може цілком повернутись у «обійми» Москви. Залучення Білорусі до ініціативи ЄПС мало на меті поступову зміну риторики з подальшим процесом налагодження ринкових економічних відносин та демократизації останньої. Втім, білоруський вектор у польській східній політиці досі є найслабшим.

Попри всі намагання Польщі експортувати свій власний досвід до країн, на які поширилась ЄПС, було багато проблемних аспектів цієї ініціативи. Низка дослідників поділяють думку про те, що ряд недоліків ЄПС закладено ще на етапі створення проекту. Першим таким неоднозначним фактором є географічне охоплення різних країн в межах однієї політики. ЄПС стала об'єднанням середземноморської та східної політики та країн, що лежать у вказаній площині, відповідно. Це виражається в об'єднанні відмінних за багатьма параметрами держав, а також у різниці очікувань цих країн від співпраці із ЄС. Така асиметрія можливостей і очікувань, «розмиті» стимули зі сторони ЄС, відсутність конкретних умов не сприяли зміцненню ЄПС. Як стверджує Р. Даунрейтер, політика «одного розміру для всіх» контрпродуктивна, оскільки вона принижує амбіції тих, хто щиро прагне до тісніших стосунків із ЄС, а тому, щоб підтримати європейські прагнення цих країн необхідний більш диференційований підхід, оскільки зрозуміло, що Україні та Молдові дуже незручно під однією парасолею з Сирією та Єгиптом» [15, s. 185]. Суттєвим недоліком проекту можна вважати і відсутність перспективи членства для країн, оскільки запропонована ЄС «модель інтеграції без членства» не призвела до вагомих змін у країнах-партнерах. Особливе місце у співпраці ЄС зі східними сусідами займає формат відносин з Росією, яка відмовилась від участі в ЄПС через власні амбіції, оскільки «офіційна Москва хоче перших ролей у європейському концерті, а не животіння на узбіччі сучасної європейської неоімперії» [12, с. 38]. Слабким місцем ЄПС вважають недофінансування проекту. З цього приводу Польща висловлювала свою позицію, більше того, звертала увагу «об'єднаній Європи» на потребу пропорційного розподілу фінансової допомоги ЄС для південного та східного вектору ЄПС.

Висновки. Можна впевнено констатувати, що Варшава стала головним адвокатом інтересів країн, охоплених ЄПС. Такий підвищений інтерес цієї держави до країн, що стали об'єктами східної політики ЄС можна пояснити передусім спільними історичними, культурними, соціальними та економічними зв'язками. Вагомим аргументом став власний досвід Польщі у питаннях інтеграції та добре розуміння специфіки сучасної Східної Європи, а тому цілком логічним здавалося бажання цієї країни бути своєрідним «експертом» у східній політиці ЄС. Чинник безпеки у цьому ключі відіграв вагомий роль, оскільки він був присутнім у всіх без виключення концепціях польської східної

політики впродовж всього XX і початку XXI ст. Слушною з цього приводу є думка відомого польського дипломата, соціолога та публіциста Маріуша Машкевича про те, що «польська активність на Сході є наслідком раціональної політики, спрямованої на зміцнення системи безпеки у цій частині Європи ... бо для Польщі є природним чинити активний опір спробам відновлення авторитарних і тоталітарних систем у країнах постсовєтського простору. Адже рано чи пізно вони створять загрозу польському суверенітету, а в кінцевому підсумку й цивілізаційним досягненням всієї Європи» [Цит. за: 6, с. 161-162]. Польща доклала вагомі зусилля на шляху до включення пострадянських країн-сусідів ЄС в орбіту його впливів. Її державні діячі та дипломати стали фундаторами та натхненниками ЄПС. Реалізація політики сусідства на різних етапах залежала від політичної конфігурації, зовнішніх впливів інших держав та політичної волі адресатів ЄПС. Недостатня дієвість ЄПС сприяла в майбутньому її переформатуванню у Східне партнерство, ініціатором та найпалкішим прихильником якого вкотре виступила Польща.

Бібліографічний список:

1. Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року / Тетяна Андрущенко // Політичний менеджмент. – 2005. – №3(12). – С. 71-79.
2. Гаспарян А. «Східна політика» ЄС: до і після Вільнюського саміту / А. Гаспарян. Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ckhhdna-politika-jes-do-i-pislja-vilnjuskogo-samitu>
3. Дорошко М.С. Держави пострадянського простору у світовій політиці / М.С. Дорошко, Н.В. Шпакова. – К.: Знання, 2010. – 68 с.
4. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Львів, 2002. – 752 с.; іл.
5. Корейба Я. Проблемы региональной интеграции. Влияние Польши на политику ЕС в отношении постсоветских стран в Юго-Восточной Европе. Основы, концепции, перспективы / Якуб Корейба // Збірник ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка «Актуальні проблеми міжнародних відносин». – К., 2011. – Вип. 103. – Ч.ІІ. – С.106 – 121.
6. Машкевич М. Східна польська політика у XX – на початку XXI ст.: концепції та інтерпретації / Маріуш Машкевич. – К.: Ніка-Центр, 2015. – 312 с.
7. Мільчарек Д. Східний вектор зовнішньої політики ЄС: здобутки та проблеми / Даріуш Мільчарек, Ольга Барбурська. – Львів: Растр-7, 2016. – 156 с.
8. Орлова Т.В. Пострадянські країни: основні тенденції розвитку / Т.В. Орлова. – К.: Знання, 2010. – 64 с.
9. Польща в Євросоюзі: досвід першого року членства / Наук. ред. М. Карлін, перекл. з польської О. Карліної. – Луцьк: ПВД Твердиня, 2005. – 208 с.
10. Романюк О. Посткомуністичні революції / Олександр Романюк // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 16 – 28.
11. Сидорук Т. В. Європейська політика сусідства у Східній Європі: концептуально-інституційні основи та реалізація: дис. ... доктора політичних наук: спец. 23.00.04. «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / Сидорук Тетяна Віталіївна. – Острог, 2012. – 487 с.
12. Сидорук Т. Політика сусідства Європейського Союзу у Східній Європі: модель інтеграції без членства. Монографія / Т. В. Сидорук. – Львів: ПАІС, 2012. – 442 с.
13. Чернова А.В. Роль Польши в восточной политике ЕС: дис. ... канд. полит. наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / Чернова Анна Валерьевна. – М., 2014. – 250 с.
14. Шаповалова О. Східна Європа в Європейській системі міжнародних відносин / Олександра Шаповалова // Зовнішні справи. – 2009. – № 12. – С. 10 – 14.
15. Dannreuther R. Developing the Alternative to Enlargement: The European Neighbourhood Policy / Roland Dannreuther // European Foreign Affairs Review. – 2006. – Vol.11. – №2. – P. 183-201.
16. Milczarek D. Polska jako kreator polityki wschodniej Unii Europejskiej // Studia Europejskie. Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa, 2015. – № 4 (76). – S. 27 – 48.
17. Rossi R. The European Neighbourhood Policy in Perspective / R. Rossi // European Neighbourhood Policy: Political, Economic and Social Issues / R. Rossi, F. Attina // The Jean Monnet Centre «Euro-Med». Department of Political Studies. – Catania, 2004. – P. 8 – 15.
18. Wider Europe – Neighbourhood: New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. COM 2003/104. – Luxembourg: EUR-OP, 2003. – 26 p.

Blyzniak O.A. Eastern Dimension Policy: Polish Initiatives

The article analyzes the contribution of Poland to the formation of the Eastern policy of the European Union. The goals of the EU in Eastern Europe are outlined. The reasons for Poland's considerable interest in expanding the Eastern border of the united Europe are explored. The article proves that among the East-Central European countries which declared the intention and committed themselves to integration to

European and Euro-Atlantic structures Poland firmly supported the need for creation and realization of effective Eastern policy on the part of the EU. The origins and evolution of the Polish concept of the «eastern dimension» of the EU policy are explored. The article argues that the absolute majority of Polish concepts reveal the wish of Poland to identify its place and role in the reference system of national interests and relations with neighbouring countries, ensure its safety and avoid possible threats primarily from Russia.

The main aspects and directions of implementation of the European Neighborhood Policy are presented. It is telling that the EU expressed a wish to deepen its relations with its Eastern neighbours, although without concrete prospect of their integration. Meanwhile, Poland supported a possible future integration of countries which became the objects the ENP. The particular leading role of Poland in the formation and implementation of this international initiative is also determined. Furthermore, the efforts of Polish diplomacy regarding the EU enlargement to the East are specified. The article outlines the attempts of Poland to adopt the «Eastern Dimension» and analyzes the Polish eastern policy concerning Ukraine and Belarus. It is concluded that uncertainty of goals and stimuli, lack of membership prospects have become the main obstacle to effective realization of the EU's Eastern Policy towards its addressees – Ukraine, Moldova, Belarus, Georgia, Armenia and Azerbaijan. Finally, the contribution of Poland to the implementation of the EU's Eastern policy is traced.

Key words: *European Union, Poland, European Neighborhood Policy, concept of «eastern dimension».*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.19

УДК 327+339

Конопка Н. О., Костів Б. Б., Національний університет «Острозька академія»

ПРОБЛЕМИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АМЕРИКИ І КАРИБСЬКОГО БАСЕЙНУ

Стаття присвячена аналізу проблеми енергетичної залежності країн Центральної Америки і Карибського басейну. На основі статистичних та аналітичних даних автори роблять спробу виявити особливості й специфіку розвитку енергетичного сектору досліджуваних країн, проаналізувати позитивні і негативні тенденції та визначити перспективи більшого незалежнення держав регіону в енергетичному секторі. Особлива увага зосереджена на проблемах енергетичної безпеки та шляхах їх подолання. Також автори розглядають проблему низького рівня доступу жителів більшості досліджуваних країн до електроенергії. У роботі аналізується рівень залежності регіону від імпорту нафти, нафтопродуктів, природного газу та вугілля. Автори простежують головні джерела постачання традиційного викопного палива у держави регіону. Здійснено спробу поділити країни регіону на групи ризику за ступенем залежності від імпорту вуглеводнів. У роботі розглянуто реалізацію спільних проектів щодо підвищення рівня енергетичної незалежності та безпеки у рамках інтеграційних об'єднань. Зокрема автори дають оцінку проекту інтеграції електричних мереж країн Центральної Америки та впровадженню Регіонального ринку електроенергії (Mercado Eléctrico Regional), який сприяв зміцненню стабільності електроенергетичної системи регіону. Також увагу приділено спільній політиці держав Карибського басейну у сфері енергетики. Розглядається програма держав Карибського співтовариства (CARICOM) з розвитку відновлюваної енергетики. Автори оцінюють ефективність реалізації цієї програми в контексті сьогоденного стану енергетичного сектору у країнах Карибського басейну. Крім того, у статті розглянуто діяльність деяких глобальних міжнародних інституцій в енергетичному секторі у країнах досліджуваного регіону. Так розглядаються проекти Міжнародної агенції із відновлюваної енергетики (IRENA) та Світового банку.

Ключові слова: *Центральна Америка та Карибський басейн, енергетичний сектор, енергетична безпека, традиційні енергоресурси, відновлювальна енергетика, SIEPAC, Mercado Eléctrico Regional, IRENA, Світовий банк.*

Постановка проблеми. Енергетична незалежність є одним із ключових елементів енергетичної безпеки як кожної окремої держави, так і регіональних об'єднань. Особливого значення проблеми енергетичної незалежності набувають для країн, які не володіють значними запасами традиційних енергетичних ресурсів (нафта, газ, вугілля, атомна енергетика) або не мають їх зовсім. Саме у такому становищі перебувають більшість держав Центральної Америки і Карибського басейну. Наше дослідження дасть змогу краще зрозуміти, яким чином необхідно організувати енергетичну безпеку країни в умовах відсутності або недостатності традиційних енергетичних ресурсів.

Мета дослідження. Необхідно зрозуміти чи володіють країни регіону достатньою електроенергетичною потужністю, щоб забезпечувати внутрішні потреби. Також варто проаналізувати структуру енергетичного сектору країн, щоб визначити, наскільки генерація електроенергії залежить від імпорту традиційних джерел. Насамкінець, потрібно оцінити, яким чином держави намагаються подолати проблеми енергетичної залежності, та наскільки успішними є їхні зусилля.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням розвитку енергетичного сектору країн Центральної Америки і Карибського басейну займаються кілька міжнародних неурядових агенції та дослідницьких установ, зокрема Bloomberg New Energy Finance та Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії (IRENA). Bloomberg публікує щорічні звіти «Climatescore», в яких детально аналізується стан енергетики країн, що розвиваються, та країн із перехідною економікою. Чимало аналітичних матеріалів й даних оприлюднює також IRENA, однак увага у цих публікаціях зосереджена здебільшого на розвитку відновлюваної енергетики, а проблеми енергетичної залежності залишаються мало розкритими. Цікавими є окремі журналістські дослідження

The Guardian, зокрема публікація Ліндсей Фендт 2017 р. під назвою «All that glitters is not green: Costa Rica's renewables conceal dependence on oil». Дослідження розглядає проблему залежності Коста-Ріки від імпорту традиційного палива. Окремі статистичні та аналітичні дані розміщені на ресурсах ЕІА (Міністерства енергетики США), СІА (Центрального розвідувального управління США). Зокрема важливою для нашого дослідження стала інформація про рівень електрифікації у країнах регіону, яка опублікована у звіті СІА «The World Factbook». На сайті ЕІА подано інформацію про обсяги споживання, імпорту, виробництва, видобутку нафти і нафтопродуктів, природного газу, вугілля та електроенергії у країнах світу, зокрема і в досліджуваному регіоні. Заслужують уваги також «кейс сторіз» (case stories), які з 2010 р. регулярно розміщує на своїх ресурсах Організація економічного співробітництва та розвитку в рамках ініціативи «Aid For Trade». Мета цих публікацій полягає у глибшому аналізі цілей, викликів, результатів та наслідків програми «Aid For Trade». Одну із таких «кейс сторі», яка присвячена реалізації програми SIERAC, використано у нашому дослідженні. Крім того, Міжамериканський банк розвитку як один із головних фінансових донорів перспективних регіональних проектів теж регулярно публікує інформацію про реалізацію ініціатив у секторі енергетики, зокрема і про проект SIERAC.

Проте перелічені публікації не розкривають цілісної картини енергетичної залежності регіону. У нашому дослідженні ми спробуємо комплексно та цілісно розглянути означену проблему.

До досліджуваного геополітичного регіону належать Беліз, Гондурас, Гватемала, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор – континентальні; Американські Віргінські Острови, Антигуа і Барбуда, Аруба, Барбадос, Гаїті, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Кайманові Острови, Куба, Кюрасао, Монтсеррат, Пуерто-Ріко, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка та ін. – острівні. Географічно до регіону належать також Венесуела, Колумбія та Мексика, проте в геополітичному вимірі ці країни суттєво відрізняються від усіх інших у регіоні, тому вони не стали об'єктом дослідження.

В Центральній Америці та Карибському басейні залежність від імпортованих енергоресурсів більша, ніж у будь-якій іншій частині Західної півкулі, і, як наслідок, існують найбільші можливості для «нафтової дипломатії», що дозволяє впливати на зовнішню та внутрішню політику держав регіону. Основними експортерами енергоресурсів до досліджуваних країн є США, Мексика, Венесуела, Колумбія, менше Еквадор, Бразилія та держави ОПЕК. Зокрема, США експортують нафту та нафтопродукти до Багамських островів, Колумбії, Кюрасао, Домініканської республіки, Нікарагуа, Панами. Згідно із статистичними даними за 2016-2017 рр. обсяги експорту до Багамських островів, Колумбії, Домініканської республіки суттєво зросли [16]. Американський експорт природного та скрапленого газу спрямовується до Багамських островів, Барбадосу та Домініканської республіки [15]. Мексика, маючи значні обсяги ресурсів, експортує до Белізу електроенергію та нафту до Домініканської республіки [10]. Венесуела, згідно угоди «Petrocaribe» 2005 р. й до сьогодні, не зважаючи на політичну та економічну кризу, постачає за пільговими цінами нафту у держави Центральної Америки та Карибського басейну. До угоди приєдналися фактично всі держави регіону, окрім Барбадосу, Монтсеррат та Тринідад і Тобаго [2]. Окрім того імпортером венесуельської нафти є Куба. Колумбія є нетто-експортером енергетичних ресурсів та експортує значні об'єми нафти-сирцю, нафтопродуктів, газу, вугілля та гідроенергії, що дозволяє їй бути одним із впливових гравців, зокрема в Центральній Америці та Карибському басейні.

Щоб зрозуміти, наскільки розвинутий є енергетичний сектор в регіоні, доцільно буде розділити досліджувані країни на кілька категорій. До першої категорії належать держави, які виробляють достатньо електроенергії для забезпечення своїх власних потреб. Такими є майже усі досліджувані країни регіону [9]. До тих держав, які залежали від імпорту електроенергії належать лише Беліз та Сальвадор [9]. У 2015 р. Беліз імпортував 230 млн. кВт·год електроенергії, при цьому щорічно майже 40% спожитої в країні електроенергії надходить із сусідньої Мексики [9]. Сальвадор у 2015 р. імпортував 1,066 млн. кВт·год, а це приблизно 16% від кількості спожитої енергії [7; 9]. Попри це, у сфері електроенергетики регіон є у значній мірі незалежним.

Проте для кращого розуміння картини варто звернути увагу на обсяги виробництва й споживання електроенергії та проаналізувати інфраструктурний розвиток енергетичного сектору у регіоні, зокрема ступінь електрифікованості.

Станом на 2012-2016 рр. лише дві країни регіону були електрифіковані на 100% – це Беліз і Багами. Ще чотири держави електрифіковані на рівні від 98 до 99,9%. До таких належать Домініканська Республіка, Коста-Ріка, Куба та Тринідад і Тобаго [9]. При досягненні рівня електрифікації у 100% ці країни зможуть виробляти достатньо електроенергії для власних потреб.

Ситуація в інших країнах дещо гірша. Показники для них такі: Сальвадор – 94% електрифікації, Ямайка – 93%, Панама – 91%, Гондурас – 82%, Гватемала – 78%, Нікарагуа – 78%, Гаїті – всього 38%. Для країн, які розташовані на Антильських островах, середній показник електрифікації станом на 2012 р. становив 91% [9].

Зауважимо, що Сальвадор і зараз імпортує частину електроенергії, щоб покрити рівень домашнього споживання, а при стовідсотковій електрифікації залежність від імпорту зросте. Можна припустити, що Панама і Ямайка при електрифікації на рівні, близькому до 100%, все ще зможуть зберегти самостійність в галузі електроенергетики при збереженні рівня виробництва енергії станом на 2015 р. Країни Антильських островів через своє географічне положення для досягнення максимального рівня електрифікації змушені будуть нарощувати потужність власних електростанцій, а для цього доведеться або розвивати відновлювану енергетику, або ж збільшити обсяги імпорту нафтопродуктів і природного газу, оскільки власного видобутку цих ресурсів країни не ведуть. Гаїті теж доведеться нарощувати потужність виробництва електроенергії, однак у Гаїті є ще один варіант – імпорт безпосередньо електроенергії, а не енергоресурсів, із Домініканської Республіки. Проте, цей варіант зробить країну залежною від одного постачальника. Втім, для Гаїті перспектива стовідсоткової електрифікації є занадто довгостроковою з огляду на рівень економічного розвитку країни – ВВП Гаїті на душу населення у 2016 р. становив лише 739 дол. США [20]. Опція збільшення імпорту електроенергії із сусідніх держав є можливою і для континентальних країн регіону, які завдяки географічному розташуванню мають можливість диверсифікувати напрямки постачання електроенергії.

Опираючись на такі критерії як обсяг використання вуглеводнів для виробництва електроенергії, обсяг розвіданих запасів, видобутку та імпорту нафти, природного газу і нафтопродуктів можна поділити країни досліджуваного регіону на три групи ризику.

Перша група – це держави, які не мають власних енергетичних ресурсів у вигляді нафти і природного газу та імпортують лише готові нафтопродукти. До цієї групи належать Американські Віргінські Острови, Антигуа і Барбуда, Аруба, Багами, Гаїті, Гондурас, Гренада, Домініка, Кайманові Острови, Коста-Ріка, Кюрасао, Монтсеррат, Панама, Сальвадор, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сент-Кітс і Невіс та Сент-Люсія [9]. Їх також можна розділити на дві підкатегорії – на держави, які для виробництва електроенергії використовують в основному вуглеводні, та на країни, у яких добре розвинутий сектор відновлюваної енергетики. До останніх у цій групі належать лише Гондурас, Домініка, Коста-Ріка, Панама і Сальвадор, лише п'ять держав із сімнадцяти. Всі інші від 80 до 100% електроенергії отримують шляхом спалювання вуглеводнів. Якщо врахувати, що свого видобутку нафти, природного газу та вугілля вони не ведуть і навіть не мають власних розвіданих запасів цих ресурсів, то стає очевидною залежність від імпорту готових продуктів переробки нафти. Зрозуміло, що країнам простіше купувати нафтопродукти, оскільки не треба витратити фінансові ресурси на організацію власної переробної галузі. Однак, в регіоні є держави з надзвичайно високим рівнем безробіття. Наприклад, у Гаїті – 40,6% (дані на 2010 р.), у Гренаді – 33,5% (дані на 2013 р.), у Домініці – 23% (дані на 2000 р.), у Сент-Вінсенті – 18,8% (дані на 2008 р.) [9]. Нафтопереробні заводи могли б забезпечити робочі місця для тисяч громадян, а беручи до уваги відносно низьку чисельність населення більшості країн регіону, рівень безробіття б суттєво скоротився. Та з іншого боку, відсутність нафтопереробних заводів означає, що немає і зайвого згубного впливу на довкілля. Попри це, перша виділена нами група є категорією держав, енергетична залежність яких є дуже високою, що знижує рівень національної безпеки.

До другої групи ми віднесли країни, які теж не ведуть видобутку вуглеводнів і не мають власних родовищ, проте імпортують не лише нафтопродукти, а й нафту-сирець і/або природний газ. Це чотири країни: Домініканська Республіка, Нікарагуа, Пуерто-Ріко та Ямайка. З них лише Нікарагуа активно використовує відновлювані ресурси для виробництва електроенергії, інші більш ніж на 80% залежні від ТЕС [9]. Енергетичний сектор цих держав є більш диверсифікованим і збалансованим, ніж країн першої групи, а це гарантує вищий ступінь стабільності енергомереж і більшу стійкість енергетичного ринку.

Третя група країн веде власний видобуток енергоносіїв, тому не має надмірної залежності від імпорту. До таких країн належать Барбадос, Беліз, Гватемала, Куба та Тринідад і Тобаго [9]. При цьому вони також імпортують значну частину енергоносіїв, та все ж їхній енергетичний сектор є значно більш диверсифікованим у порівнянні із країнами перших двох груп. Однак варто окремо відзначити, що Беліз не забезпечує себе електроенергією самостійно, покриваючи більшу частину своїх потреб енергоресурсами з Мексики.

Варто, звісно, розуміти, що такий поділ держав регіону на групи ризику за енергетичними показниками є у визначеній мірі умовним. Держави часто імпортують значну кількість енергоносіїв чи електроенергії для того, щоб потім продати їх іншим країнам. Та попри це, наведені дані дають можливість окреслити загальну картину енергетичного ринку регіону і виявити основні проблеми.

У регіоні є країни, які окрім нафти, нафтопродуктів і природного газу для виробництва електроенергії використовують також вугілля, хоча жодна із досліджуваних держав не видобуває цей ресурс самостійно. Споживачами вугілля є Гондурас (95 тис. тонн на рік), Гватемала (1,315 тис. тонн), Домініканська Республіка (979 тис. тонн), Коста-Ріка (1 тис. тонн), Панама (387 тис. тонн), Пуерто-Ріко (1,963 тис. тонн), Тринідад і Тобаго (6,4 тис. тонн) та Ямайка (107 тис. тонн) [14]. Це в певній мірі сприятливо впливає на рівень диверсифікованості енергетики перелічених країн, однак підвищує залежність від імпорту енергоресурсів.

Зважаючи на існуючі проблеми в енергетичній сфері, цілком очевидно, що держави регіону намагаються спільно шукати шляхи їх подолання. Так, наприклад, шість держав Центральної Америки (Панама, Коста-Ріка, Гондурас, Нікарагуа, Сальвадор та Гватемала) ініціювали проект об'єднання національних електромереж в єдину інтегровану мережу [12]. Проект SIEPAC (Sistema de Interconexión Eléctrica de los Países de América Central) об'єднав в єдину мережу 15 підстанцій шести центральноамериканських країн: Гватемали, Сальвадору, Гондурасу, Нікарагуа, Коста-Ріки та Панами [19]. Будівництво лінії успішно завершилося у 2013 р. [11] Проект було профінансовано Міжамериканським банком розвитку, урядом Іспанії, Центральноамериканським банком економічної інтеграції та ін.

Того ж року почав діяти Регіональний ринок електроенергії (Mercado Eléctrico Regional (MER)) [11], завдяки чому з 2013 до 2014 рр. вхідна потужність мережі зросла вдвічі – з 688 ГВт до 1,445 ГВт [12]. Головним експортером електроенергії у цій мережі є Гватемала, головним споживачем – Сальвадор, який, як нам уже відомо, не може самостійно виробляти достатню для внутрішнього споживання кількість енергії. У 2001 р. до проекту долучились також Мексика і Колумбія. Мексикансько-Гватемальська мережа функціонує з 2010 р. При цьому необхідно звернути увагу, що 72% виробничих потужностей цієї лінії розташовані у Гватемалі [12]. Це запобігає надто сильному зростанню впливу Мексики на країни регіону. Що ж до Панамсько-Колумбійської лінії, то наразі проект її побудови знаходиться на стадії громадських обговорень [12]. Якщо проект буде завершено, то MER простягнеться від Мексики до Колумбії через усю Мезоамерику і об'єднає два Американські континенти.

Попри те, що проект неодноразово піддавався критиці, зокрема і через вплив на довкілля, така ініціатива є важливою для регіону, адже слугує першим серйозним кроком у бік спільного подолання енергетичних проблем. На нашу думку, немає підстав побоюватися надмірного посилення впливу якоїсь із країн, наприклад Гватемали як основного експортера електроенергії, адже з огляду на проаналізовані дані бачимо, що майже усі держави Центральної Америки здатні на даному етапі забезпечити свої енергетичні потреби самостійно. Проект лише гарантує стабільність постачання та стійкість ринку електроенергії у кожній з країн-учасниць, а також енергетичну незалежність від позарегіональних ринків.

Однак, подібні проекти неможливі для острівних держав Карибського басейну, які через це змушені шукати інші шляхи підвищення енергетичної автономності, зокрема завдяки розвитку відновлюваної енергетики, залученню інвесторів та реалізації глобальних і регіональних проектів. Окрім того, державам Центральної Америки та Карибського басейну варто змінювати свої підходи до енергетичної політики, зважаючи на нестабільний нафтовий ринок, зумовлений політичними, економічними та екологічними кризами.

Однією з перших країн регіону, яка досягла вагомих успіхів у даній галузі є Коста-Ріка. У 2017 р. ця невелика держава 300 днів отримувала електрику виключно з відновлюваних джерел. За даними, які надав Національний центр Коста-Ріки з контролю енергії, 99,62% виробництва електроенергії в країні генерується з п'яти відновлюваних джерел. Так, гідроенергетика забезпечує 78,26%* потреб країни в електроенергії, за нею вітроенергетика (10,29%), геотермальна (10,23%), сонячна енергія і біопаливо (0,84%) та воднева (0,38%) [1; 3].

Та якщо взяти до уваги весь енергетичний сектор, а не лише електроенергетику, то залежність Коста-Ріки від нафтопродуктів лише зросла. У країні на 1000 жителів припадає 287 автомобілів, що перевищує середньосвітовий показник і середній показник у Латинській Америці. При цьому лише 2% з усіх автомобілів є гібридами або електрокарами. У 2016 р. продаж бензину зріс на 11%. Експерти прогнозують, що споживання вуглеводнів буде і надалі зростати, а отже зростатиме і залежність від їх імпорту [5].

Та все ж, у сфері електроенергетики Коста-Ріка може стати прикладом реалізації відновлюваних енергетичних проєктів для держав Центральної Америки та Карибського басейну, які прагнуть диверсифікувати джерела енергії та стати енергетично незалежними.

За підтримки регіональних та міжнародних організацій, таких як CARICOM та Світовий банк, країни Карибського басейну розпочали перехід до альтернативних джерел енергії.

У березні 2013 р. країни-члени CARICOM (Гайана, Барбадос, Ямайка, Тринідад і Тобаго, Антигуа і Барбуда, Монтсеррат, Сент-Кітс і Невіс, Домініка, Гренада, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни та Беліз) прийняли програму нової регіональної енергетичної політики, основною метою якої проголошено трансформацію енергетичного сектору й визначення стратегічних цілей розвитку [8]. Серед ключових завдань програми визначено досягнення максимального рівня енергоефективності, енергетичної безпеки та розвитку енергетичного ринку регіону. В доповнення до програми держави-учасниці прийняли порядок денний розвитку відновлюваних джерел енергії. Він передбачає забезпечення 20% енергетичних потреб кожної із країн, які входять до організації, із відновлюваних джерел до 2017 р. Довгострокова ціль полягає у досягненні рівня 47% до 2027 р. [8] Якщо державам вдасться реалізувати цю програму, то Карибський регіон стане значно більш енергетично самостійним, адже кожна із держав має вдосталь потенційних відновлюваних ресурсів.

Що ж до реалізації програми, то з наявних на сьогодні даних важко говорити про успішність втілення короткострокової мети. Лише кілька держав можуть похвалитися позитивним результатом. Так Домініка ще у 2015 р. досягла рівня 21,7% [9]. У Белізі, за даними звіту «Climatescope-2017» у 2016 р. 56% потужності електроенергетики припадало на відновлювані джерела [7]. Частка відновлюваної енергетики у Гайані та Ямаїці станом на 2016 р. становила по 15%, у Барбадосі – 11% [13; 17; 6]. Згідно з інформацією агентства IRENA потужність відновлюваної енергетики Барбадосу і Ямайки у 2017 р. не змінилася, залишившись на рівні 19 і 189 МВт відповідно [18].

Завдяки спільним проєктам CARICOM та Світового банку у державах східної частини Карибського басейну, зокрема в Домініці, Гренаді, Монтсерраті, Сент-Люсії, Сент-Кітсі і Невісі, Сент-Вінсенті та Гренадінах реалізуються проєкти щодо впровадження споживання геотермальної енергії; на Ямаїці – вітрової енергії, покращується інвестиційний клімат, впроваджується механізм доступності інформації про можливості впровадження того чи іншого енергетичного проєкту [21].

Окрім того у 2016 р. Міжнародне агентство з відновлюваної енергетики (IRENA) оголосило про намір вкласти 46 млн дол. США у будівництво об'єктів «зеленої енергетики» замість застарілих дизельних електростанцій в чотирьох країнах – Антигуа і Барбуда, Буркіна-Фасо, Кабо Верде, Сенегал. Найбільші вкладення, 15 млн дол. США, передбачається направити в Антигуа і Барбуда для будівництва вітрових та сонячних енергетичних об'єктів. Згідно з проєктом, сукупна потужність споруджуваних станцій складе 4 кВт·год та дозволить зменшити викиди вуглекислого газу в атмосферу. Подібні проєкти агентства вже були реалізовані в Аргентині, Екваторі, Кубі, Сент-Вінсенті та Гренадінах [4].

Отже, більшість досліджуваних країн Центральної Америки і Карибського басейну станом на 2015 рік володіли достатнім потенціалом, щоб забезпечувати власні потреби в електроенергії. Проте значна частина держав все ще залишалися неелектрифікованими на 100%, а тому існує потреба в нарощенні виробництва електроенергії при впровадженні програм з надання усім громадянам доступу до електромережі.

Основна частина держав регіону (17 із 26 досліджуваних) відчувають залежність від імпорту енергоносіїв у вигляді готових нафтопродуктів, при цьому лише п'ять із зазначених держав активно використовують відновлювану енергетику. Найбільшими постачальниками нафти і нафтопродуктів у регіон є США, Мексика, Венесуела та Колумбія. США активно нарощують обсяги експорту нафти та скрапленого газу, що знижує рівень енергетичної автономності регіону. Продовжує постачати нафту і Венесуела, хоча країна уже кілька років перебуває у політичній та економічній кризі, а тому постачання енергоресурсів є під загрозою.

Одним із аспектів проблеми є те, що у регіоні майже немає нафтопереробних заводів, які б могли суттєво знизити рівень безробіття у країнах, де цей показник є критично високим.

Що ж до відновлюваної енергетики, то в регіоні вона представлена здебільшого великими гідроелектростанціями. Однак, вони не можуть виробляти передбачену кількість енергії під час посухи. Тому існує необхідність розвитку нетрадиційної відновлюваної енергетики (альтернативної).

Держави регіону розуміють, що у сфері енергетики існують проблеми, які роблять їх залежними від зовнішніх акторів. Саме тому держави Мезоамерики ініціювали проект SIERAS, який передбачає будівництво єдиної центральноамериканської електромережі та створення Регіонального ринку електроенергії. Проект на сьогодні успішно реалізується, що дозволяє країнам-учасникам забезпечувати стабільне постачання енергії та розвивати енергетичний ринок.

Острівні держави Карибського басейну не мають змоги реалізовувати подібні проекти, тому для підвищення рівня енергетичної автономності їм необхідно розвивати відновлювану енергетику. Саме для цього CARICOM прийняла у 2013 р. спільну програму з метою підвищення рівня енергетичної безпеки шляхом розвитку відновлюваної енергетики. Однак, лише кілька держав об'єднання змогли досягти короткострокової мети програми, що ставить під сумнів перспективи реалізації прийнятої стратегії.

Відтак, для держав Центральної Америки та Карибського басейну, які є залежними не лише від імпортних енергоресурсів, але й від окремих країн-експортерів, варто розвивати власні енергетичні сектори для більшої енергетичної незалежності. Найбільш перспективними напрямками є співпраця цих країн у рамках інтеграційних об'єднань, що дозволить спільними зусиллями подолати нерівномірність та неструктурованість енергетичного ринку, залучити більшу кількість міжнародних інвестицій, виробити механізми енергетичної безпеки регіону.

Примітка:

* У 2016 р. в Коста-Ріці ввели в експлуатацію найбільшу ГЕС в Центральній Америці – «Ревентазон». Проект було профінансовано за рахунок бюджетних коштів, кредитів Міжамериканського банку розвитку, Центрально-американського банку економічної інтеграції, Європейського інвестиційного банку, Міжнародної фінансової корпорації, Світового банку, місцевих банків.

Бібліографічний список:

1. Коста-Ріка майже рік провела на відновлюваних джерелах енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/kosta-ryka-maizhe-rik-provela-na-vidnovliuvanykh-dzherelakh-enerhii>
2. Нищая Венесуэла торгует нефтью в убыток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://economy.apostrophe.ua/news/vneshnjaja-torgovlja/2016-08-04/nischaya-venesuela-torguet-neftyu-v-ubytok/67630>
3. Романюк М. Відновлювана енергетика: Коста-Ріка на неї перейшла, а Україна – зможе? / М. Романюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2353631-vidnovluvana-energetika-kostarika-na-nei-perejsla-a-ukraina-zmoze.html>
4. \$46 Million in Loans Announced for Four Renewable Energy Projects in Africa, Caribbean [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irena.org/newsroom/pressreleases/2016/Jan/46-Million-in-Loans-Announced-for-Four-Renewable-Energy-Projects-in-Africa-Caribbean>
5. All that glitters is not green: Costa Rica's renewables conceal dependence on oil [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/05/costa-rica-renewable-energy-oil-cars>
6. Barbados [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-climatescope.org/en/country/barbados/#/enabling-framework>
7. Belize [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-climatescope.org/en/country/belize/#/enabling-framework>
8. Caribbean targets 47% renewables by 2027 [Електронний ресурс] // Jamaica Observer – Режим доступу: http://www.jamaicaobserver.com/business/Caribbean-targets-47--renewables-by-2027_13797684
9. CIA World Factbook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook.html>
10. Dominican Republic Imports from Mexico [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tradingeconomics.com/dominican-republic/imports/mexico>
11. Energy integration in Central America: Full steam ahead [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iadb.org/en/news/webstories/2013-06-25/energy-integration-in-central-america%2C10494.html>
12. Energy Integration: The Central American experience in designing and implementing the Regional Electricity Market [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oecd.org/aidfortrade/casestories/casestories-2017/CS-139-SIECA-Integración-Energética-La-experiencia-de-Centroamérica-en-el-diseño-e-implementación-del-Mercado-Eléctrico-Regional-English-Translation.pdf>
13. Guyana [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-climatescope.org/en/country/guyana/#/enabling-framework>
14. International – U.S. Energy Information Administration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eia.gov/beta/international/>
15. International – U.S. Energy Information Administration. Natural gas [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: https://www.eia.gov/dnav/ng/ng_move_expc_s1_a.htm

16. International – U.S. Energy Information Administration. Petroleum & other Liquids [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.eia.gov/dnav/pet/pet_move_expc_a_EPC0_EEX_mbb1_a.htm.

17. Jamaica [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-climatescope.org/en/country/jamaica/#/enabling-framework>

18. Renewable Capacity Statistics 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irena.org/publications/2018/Mar/Renewable-Capacity-Statistics-2018>

19. Sistema de Interconexión Eléctrica de los Países de América Central (SIEPAC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.proyectomesoamerica.org/joomla/index.php?option=com_content&view=article&id=171.

20. The World Bank. GDP per capita [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2016&locations=HT&start=1991&view=chart>

21. Turning point for energy security in the Caribbean [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org/en/news/feature/2016/05/04/turning-point-for-energy-security-caribbean>

Konopka N. O., Kostiv B. B. The issues of energy dependence of Central American and Caribbean states

The article is devoted to the analysis of the energy dependence issue of Central American and Caribbean States. On the basis of statistical and analytical data the authors try to find peculiarities and specific nature of the development of energy sector of the studied countries, to analyze positive and negative trends and to define prospects of making the states more independent in energy sector. Particular attention is paid to the issues of energy security and their solution. The authors also scrutinize the problem of poor access to electricity among the citizens of researched countries. The work analyzes the level of region's dependence on oil, oil products, natural gas and coal import. In addition, the main sources of providing traditional fossil fuels to the countries of the region are identified. There has been an attempt to divide the countries into risk groups according to the level of hydrocarbon import dependence. The article also examines implementing common projects considering the increase of the level of energy independence and safety within integration associations. The authors particularly make evaluation of the project for integrating the electric networks of the Central American States and the implementation of Mercado Eléctrico Regional, which contributed to strengthening of electric power system stability in the region. Joint policies of the Caribbean States in energy scene are given consideration as well. Furthermore, the Renewable Energy Development Programme of the Caribbean Community (CARICOM) is studied. The authors evaluate the effectiveness of the programme implementation in the context of current status of the energy sector in the Caribbean States. Besides, the article considers the activity of some global international institutions in the energy sector of the researched countries. For instance, the projects of The International Renewable Energy Agency (IRENA) and The World Bank are examined.

Key words: Central America and the Caribbean, energy sector, energy safety, conventional energy, renewable energy, SIEPAC, Mercado Eléctrico Regional, IRENA, The World Bank.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.20

УДК 327-025.12(73)

Курандо О. С., Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

«ВЕЛИКА СТРАТЕГІЯ» У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США

Стаття має на меті характеристику «великої стратегії» Білого дому, що допомагає зрозуміти взаємовідношення між цілями і засобами перед обличчям потенційних міжнародних супротивників. Стаття базується на спогадах президента Барака Обами, монографіях та статтях провідних американських аналітиків (Р. Гілпін, К. Дьюк, Дж. Кеннан, К. Лейн, Дж. Міршаймер, С. Уолт). Надано оцінку «стратегії скорочення» та «політики стримування» як оборонних стратегій. «Зміну режиму / відквіт назад» визначено, як стратегію, що спрямована на повалення ворожого уряду, а «стратегію причетності» як інтеграцію, за допомогою якої заохочуються моделі економічної взаємозалежності та політичної лібералізації. Показано, що «стратегія замирення противника» передбачає односторонні поступки у намаганні змінити агресивні вимоги потенційного опонента. Стратегія «віддаленого балансування» наведена на прикладі підтримки США скорочення розмірів витрат на армію. На основі аналізу різноманітних стратегій автор дійшов висновку, що велика стратегія Обами – це гібрид альтернатив, що варіювалися за часом і місцем. При його адміністрації існували елементи й інших стратегічних типів, окрім замирення та скорочення. Стимування було яскраво виражене в політиці щодо Північної Кореї та Ірану. Політика Обами щодо Китаю мала елементи стимування. Зміна режиму або відквіт – проти Каддафі в Лівії в 2011 р. Обама здійснив наполегливу стратегію відкоту також проти «Аль-Каїди». Інтеграція через дипломатичні контакти та членство в міжнародних організаціях була американською політикою щодо Китаю та Росії. Торгування також було використано. Навіть невтручання в деяких частинах Африки було стратегією США. Проте головний акцент Обами був на міжнародних замиренні та скороченні. Питання полягає в тому, чи його стратегія дійсно спрацювала так як він планував. У підсумку велика стратегія Обами у поєднанні з його особливим стилем керівництва посилила загрози США на міжнародному рівні з довгостроковими наслідками.

Ключові слова: США, «велика стратегія», Барак Обама.

Постановка проблеми. У червні 2011 р. президент Обама оголосив про початок виведення американських військ з Афганістану, заявивши, що «війна йде на спад». Якщо американські війська в Афганістані займали центральне місце в боротьбі проти «Аль-Каїди», чому треба так швидко виводити більшість з них? Отже, метою поданого дослідження є виявлення особливостей «великої стратегії» США та місця в ній стратегії президента Барака Обами.

Стаття базується на американських джерелах, серед яких спогади президента Обами, монографія Коліна Дьюка «Доктрина Обами», а також ряд статей провідних американських аналітиків (Дж. Кеннана, Дж. Міршаймера, Р. Гілпіна, К. Лейна, С. Уолта).

Велика стратегія, як вона розуміється в американській традиції, – це розраховане з боку керівників країни взаємовідношення між цілями і засобами перед обличчям потенційних міжнародних супротивників. Отже, це свого роду концептуальна «дорожня карта», яка описує, як розподіляти пріоритети і зіставляти національні ресурси з національними інтересами проти потенційних загроз. Варіанти можуть бути спрощені до ряду базових типів великих стратегій.

Стратегія скорочення орієнтована на пошук способів зменшення витрат та зобов'язань країни в міжнародній та військовій сфері. Це може бути виконано шляхом скорочення оборонних видатків, відмови від деяких зобов'язань щодо альянсів, урізання обсягу стратегічного розгортання за кордоном, зменшення міжнародних витрат або усього вищезазначеного. Така стратегія особливо приваблива в періоди фіскального обмеження та жорсткої економії, або в результаті відчуття надмірного міжнародного розширення. Наприклад, на початку 1970-х рр. адміністрація Р. Ніксона на хвилі в'єтнамської війни провела стратегію скорочення у значній мірі. Бажання знизити витрати може на практиці спричинити збільшення стратегічних та міжнародних ризиків, що зрештою принесуть лише більші витрати. Як зазначає один з провідних дослідників-реалістів міжнародних відносин Р. Гілпін, «скорочення за своєю природою є свідченням відносної слабкості та зменшення

впливовості, отже, воно може призвести до погіршення відносин із союзниками та суперниками... Суперники зацікавлені у зближенні, і часто в процесі вони прискорюють конфліктні ситуації» [1, с. 194].

Політика стримування передбачає балансування, проведення меж і створення геополітичних противаг навколо конкретного опонента, часто через військові зобов'язання перед союзниками, а також шляхом економічної та дипломатичної підтримки. По суті, це оборонна стратегія, метою якої є запобігання експансії, стримування агресії та анулювання здобутків противника. Президенти США, як до, так і після «холодної війни», намагалися здійснити різні варіанти стримування проти ряду міжнародних противників. Наприклад, Т. Рузвельт, В. Вільсон і Ф. Рузвельт намагалися по-своєму обмежити німецьку експансію, незважаючи на військову інтервенцію США. Адміністрація Б. Клінтона у 1990-х рр. намагалася утримувати Ірак і Іран. Але найвідомішим використанням цієї стратегії в історії було стримування Радянського Союзу. Під традиційною дипломатією рівноваги сил супротивники нерідко беруть участь у прямих переговорах. Однак в політиці стримування на початку «холодної війни», як це сформульовано американським дипломатом Дж. Кеннаном, подальші переговори вважалися марними через характер сталінського режиму [2].

Зміна режиму / відкіт назад – це стратегія, спрямована на повалення ворожого уряду. Поміж інших стратегій, ця є найбільш агресивною, та може бути реалізована прямо або опосередковано. Такі стратегії переважали задовго до адміністрації Дж. Буша-мол. і Б. Обами. Безпосередній відкіт передбачає використання будь-якого політичного інструменту, аж до повномасштабної війни, з метою повалення конкретного режиму. Непрямий відкіт включає приховану діяльність, а також інтенсивний військовий, економічний та дипломатичний тиск з метою прискорення розпаду супротивника. Сполучені Штати випробували подібні комбінації під час «холодної війни» у боротьбі з Радянським Союзом. Однією з найкращих гіпотез Дж. Кеннана було те, що СРСР, на відміну від гітлерівської Німеччини, на практиці не був схильний ризикувати, вв'язуючись у війни. Саме ця відмінність зробила можливим антирадянське стримування. Проте зміни режиму, відкату або «визволення» були привабливішими. Прямий антикомуністичний відкіт був випробуваний на Північній Кореї восени 1950 р., але від нього відмовилися через Китай та Радянський Союз. Лише під час перебування при владі Р. Рейгана у 1980-х рр. Вашингтон дійшов до використання комбінації непрямого відкату і політики стримування. Відкіт назад та зміна режиму є не що інше як, за військовим істориком Гансом Делбруком, «стратегія повного знищення», а не «стратегія виснаження» [3, с. 18].

Аналітики зовнішньої політики часто говорять про стратегію причетності, але цей термін використовується для позначення дуже різних стратегічних альтернатив, відмінності між якими повинні бути диференційовані. Причетність як інтеграція – це стратегія, за допомогою якої заохочуються моделі економічної взаємозалежності, політичної лібералізації та членства в міжнародних інституціях, також очікується, що це підштовхне потенційно ворожі режими до більш дружнього напрямку [4]. Деякі спостерігачі прийняли за таку стратегію покращення відносин США з радянським блоком протягом 1970-х рр. Елементи розрядки, такі як положення про права людини в рамках Гельсінських угод 1975 р., сприяли поширенню інакомислення та тим самим підірвали комуністичне правління у Східній Європі. Однак, збільшення контактів із Заходом сприяло підтримці таких комуністичних режимів, як Східна Німеччина.

Стратегія замирення противника передбачає односторонні поступки у намаганні змінити агресивні вимоги та амбіції потенційного опонента. Вона відрізняється від простого торгування, що спричиняє взаємні одночасні поступки без будь-яких очікувань щодо зміни намірів інших дійових осіб. Зусилля, пов'язані з примиренням, зазвичай починаються з односторонньої поступки відносно цільової держави з надією викликати подальший процес взаємної стриманості. На ризик бути використаним йдуть свідомо, щоб бути більш переконливим у своїх діях. У випадках зіткнення з потенційними загрозами, замирення не є рідкісною стратегією в міжнародних відносинах. Успішним історичним прикладом часто розглядається дипломатичне замирення Великобританії та США на початку 1890-х рр. Але ризики такої стратегії величезні. Оскільки конкретні поступки зроблені лише з одного боку, ніщо не може зупинити цільову державу від того, щоб скористатися можливістю та висунути наступну вимогу [5].

Стратегія віддаленого балансування – це альтернатива, якій надають перевагу декілька провідних реалістів зовнішньої політики в академічному світі. За віддаленої рівноваги, Сполучені Штати все одно намагатимуться запобігти домінуванню будь-якої країни у Європі, Північно-Східній

Азії чи Перській затоці. Але це змусить взяти на себе основне навантаження інших, покладатися на місцеві повноваження, щоб збалансувати один одного, і одночасно розміщувати американські військові сили або на периферії, або в межах Сполучених Штатів. Відповідно до цієї стратегії, Америка підтримуватиме зменшення сухопутних сил; покладатиметься на відносні військові переваги на морі та в повітрі; прийме різкі скорочення розмірів своєї армії та морських піхотинців; уникатиме операцій проти повстанців або периферійних втручань; утримуватиметься від міжнародних проектів, пов'язаних з військовою окупацією або управлінням країнами, що розвиваються. На думку прихильників, завдяки усім цим стратегічним коригуванням буде значно менше витрат [6; 7]. Здебільшого Сполучені Штати зможуть уникнути закордонних війн, скориставшись своїм острівним положенням, розформувати існуючі зобов'язання в Європі та Східній Азії, відмовитися від прагнень Америки до гегемонії за океаном та скоротити витрати на оборону до 2% ВВП. Захисники офшорного балансування припускають, що фактично така стратегія була нормою для більшої частини історії США і протягом цього часу вона прекрасно працювала. Вони стверджують, що у випадку зняття відчуття загрози з американського боку, відбудеться зменшення потреби інших сил у розробці зброї масового знищення. Також офшорне балансування може підірвати підтримку антиамериканського тероризму, оскільки велика присутність американських військ за кордоном вже сама по собі є провідною причиною терористичних актів проти Сполучених Штатів. Нарешті, за Міршаймером, стратегія офшорного балансування дозволить Сполученим Штатам «витрачати кошти на важливі внутрішні програми», обмежить «незаконну поведінку Америки за кордоном» і «вгамує нашу грізну державу» [8, с. 32].

Стратегія невтручання виходить за рамки скорочення з ціллю уникнути міжнародних або стратегічних зобов'язань та труднощів узагалі, будь то загроза чи принада. Таке уникнення або ліквідація зобов'язань також іноді називається анти-втручанням або виплутуванням із складних міжнародних ситуацій. Така стратегія не передбачає використання методу батога та пряника для досягнення цілей. Хоча Америка проявляла набагато більш широку присутність на міжнародному рівні в 1940-х рр., велика стратегія США залишалась орієнтованою на зусилля та уявлення про невтручання у конкретних випадках. Наприклад, в 1950 р. Північна Корея напала на Південь, помилково міркуючи, що Вашингтон перешкоджати не буде. Іракський диктатор Саддам Хусейн зробив аналогічну помилку в 1990 р. щодо Кувейту. Американці, як правило, вважають, що більш відкритий, ліберальний, демократичний міжнародний порядок відповідає інтересам Сполучених Штатів. Такий порядок вимагає захисту, який загальна стратегія невтручання не забезпечує.

Розглядаючи наведені вище стратегії, слід мати на увазі, що Сполучені Штати ніколи на практиці не дотримувалися лише одної з них одночасно, навіть в рамках одної президентської адміністрації. Замість цього застосовується гібридна стратегія, яка залежить від часу та місця, і поєднує в собі переваги чи недоліки чистих стратегічних типів, таких як інтеграція та стримування.

Для Б. Обами пріоритетом була не зовнішня політика, а внутрішня. Це означало, що національний ресурс повинен був зміститися від витрат на безпеку до внутрішніх соціальних та економічних витрат. Це чітко видно з федерального бюджету, починаючи з 2009 р. По-друге, це означало уникнення потенційно затратних нових міжнародних зв'язків. Наприклад, восени 2009 р. Обама почав ліквідацію військової участі США в Афганістані, але водночас хотів уникнути видимості слабкості національної безпеки. Таким чином, він встановив підхід, за яким була підтримана тимчасова ескалація США в Афганістані й починаючи з липня 2011 р. вирішена шляхом подальшого розмежування. Ця модель була повторена багато разів під час його президентства. Занепокоєність Обами полягала в тому, що зарубіжні зобов'язання та гарячі дебати з питань національної безпеки можуть зменшити час, гроші та увагу на його амбітну внутрішню програму реформ. Головним наслідком цього хвилювання є акцент на міжнародному примиренні та скороченні, обумовлений бажанням усунути критику з боку республіканців. В цілому президент вирішив скоротити витрати, мінімізувати зобов'язання, уникати нових військових втручань та зменшити стратегічний слід Америці за кордоном. Обама вважав, що скромне стратегічне скорочення може й вже звільнило національну енергію та ресурси достатньо, щоб відродити американську економіку та проводити прогресивні внутрішні реформи, або, як він часто висловлювався, «побудувати націю тут, вдома» [9, с. 24].

Висновки. Як і у більшості президентів, велика стратегія Обами – це гібрид альтернатив, що варіювалися за часом і місцем. При його адміністрації існували елементи й інших стратегічних типів, окрім замирення та скорочення. Стимування було яскраво виражене в політиці щодо Північної Кореї та Ірану. Навіть політика Обами щодо Китаю мала елементи стимування. Зміна

режиму або відкрит – проти Каддафі в Лівії в 2011 р. Обама здійснив наполегливу стратегію відкоту також проти «Аль-Каїди». Інтеграція через дипломатичні контакти та членство в міжнародних організаціях була американською політикою щодо Китаю та Росії. Торгування також було використано. Навіть невтручання в деяких частинах Африки було стратегією США. Проте коли мова йде про велику стратегію – і особливо в порівнянні з його безпосереднім попередником – головний акцент Обама був на міжнародних замиренні та скороченні. Питання полягає в тому, чи його стратегія дійсно спрацювала так як він планував.

Якщо однією з головних цілей американських стратегії скорочення було дозволити президенту Обама забезпечити прогресивну політичну спадщину, виграти внутрішньополітичні змагання та зберегти сили його лівій коаліції, то слід визнати, що, принаймні за його перший термін, стратегія працювала досить добре. Але яку ціну заплатили США на міжнародному рівні через спосіб, яким президент розпорядився американською великою стратегією? Якщо метою було посилення позиції Америки за кордоном та заохочення потенційних супротивників до примирення з Сполученими Штатами, то ця стратегія не спрацювала. Скорочення міжнародної присутності США під час Обама у поєднанні зі його особливим стилем керівництва зовнішньою політикою дозволило накопичитися численним загрозам на міжнародному рівні, несучи дуже серйозні довгострокові наслідки.

Бібліографічний список:

1. Gilpin R. War and change in world politics / R. Gilpin. – Cambridge University Press, 2002. – 288 p.
2. Kennan G. The sources of Soviet conduct [Електронний ресурс] / G. Kennan // Foreign Affairs. – 1947. – Режим доступу: https://www.cvce.eu/content/.../1/1/.../publishable_en.pdf
3. Dueck C. The Obama doctrine / C. Dueck. – Oxford, 2015. – 323 p.
4. Haas R. Terms of engagement: Alternatives to punitive policies [Електронний ресурс] / R. Haas, M. O'Sullivan // Survival. – 2000. – Режим доступу: <https://www.brookings.edu/wp-content/.../2000survival.pdf>
5. Mearsheimer J. The tragedy of great powers politics [Електронний ресурс] / J. Mearsheimer. – NY: Norton, 2002. – Режим доступу: <https://samuelbhfauredotcom.files.wordpress.com/2015/10/s2-mearsheimer-2001.pdf>
6. Lane Ch. From preponderance to offshore balancing [Електронний ресурс] / Ch. Lane // International Security. – 1997. – Vol. 22, N 1. – Режим доступу: https://calhoun.nps.edu/.../Layne_Christopher_From_Prepon.
7. Walt S. Offshore balancing: An idea whose time has come [Електронний ресурс] / S. Walt // Foreign Policy. – 2011. – Режим доступу: <http://foreignpolicy.com/2011/11/02/offshore-balancing-an-idea-whose-time-has-come/>
8. Mearsheimer J. Imperial by design / J. Mearsheimer // National interest. – 2011. – January/February. – P. 16-34.
9. Obama B. The audacity of hope / B. Obama. – NY: Crown Publishers, 2006. – 362 p.

Kurando O. S. «The Grand Strategy» in Foreign Policy of the USA

This article has an object to describe the Grand Strategy of the White House. "The Grand Strategy" is considered how the relationship between both goals and means is calculated in the face of potential international adversaries. The article is based on remembrances of president Barack Obama, monographs and articles of the leading American analysts (R. Gilpin, C. Dueck, G. Kennan, Ch. Lane, J. Mearsheimer, S. Walt). The "retrenchment strategy" and policy of deterrence as a defense strategy are described. "Change of Regime / Rollback" defined as a strategy for overthrowing a hostile government, and the "Strategy of Implication" as an integration through which political liberalization is encouraged. It is shown that "the Strategy of Reconciling the Enemy" provides unilateral concessions in the attempt to change the aggressive demands of a potential opponent. The strategy of the "Offshore Balancing" is based on the example of America's support for reducing expenses of the army. The analysis of different strategies proves that the Grand Strategy of Obama is a hybrid of alternatives that was varied at times. Elements of other strategic types, except Reconciliation and Reduction existed under his administration. Inhibition was brightly shown in politics towards North Korea and Iran. Politics of Obama in relation to China had elements of Inhibition too. Change of the mode or Recoil – against Kaddafi in Libya in 2011. Obama carried out persistent strategy of Recoil also against "Al-Qaeda". Integration through diplomatic contacts and membership in international organizations was American politics toward China and Russia. Trade was also used. Even Non-Interference in some parts of Africa was a strategy of the USA. However a main accent of Obama was on International Reconciliation and Reduction. A question consists in that, or his strategy really worked so as he planned. Obama's Grand Strategy with his special management style has accumulated international threats for the USA with long-term consequences.

Key words: the USA, the Grand Strategy, Barack Obama.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.21

УДК 327.8 (321.01)

*Літвін Л. А., Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля***СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ
У КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВ**

Метою роботи є аналіз сучасних концепцій національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав. Визначено, що саме національні інтереси детермінують стратегію й тактику зовнішньої політики держави, характер міжнародних відносин і особливості внутрішньої політики. Зазначено, що практичній реалізації національних інтересів повинне передувати теоретичне обґрунтування різних концепцій. Більше того, вивчення й аналіз існуючих концепцій національних інтересів є необхідною умовою створення нової власної концепції, що відповідатиме ефективному розвитку держави, міжнародним і внутрішнім умовам.

Визначено особливості таких концепцій як «стратегія швидкого реагування», концепція «взаємно гарантованого знищення», «східна політика», «залізна завіса», доктрина «масованої відплати», програма «нових кордонів», політика «блискучої ізоляції», доктрина «залякування», «Холодна війна», «гібридна війна». Означені історичний контекст та характеристика подій щодо реалізації концепцій національних інтересів державами світу. Визначені особливості міжнародних відносин у ці періоди. Звертається увага на наукову дискусію щодо сучасного поняття «гібридна війна», названі основні компоненти «гібридної війни». Зазначено, що «політика нових кордонів» поєднує в собі всі елементи, необхідні для гармонійного розвитку держави.

Уточнено, що проаналізовані концепції демонструють силовий аспект, який домінує в теорії національних інтересів і в XX, і в XXI століттях. Зазначено, що й зараз переважає реалістичний підхід у політиці, а XXI століття закономірно демонструє перевагу інформаційних технологій у захисті, реалізації та демонстрації національних інтересів.

Також уточнено, що тематика роботи торкається дискусійної проблеми, тому що проаналізовані концепції не всі дослідники вважали саме концепціями національних інтересів, відносять їх виключно до стратегій зовнішньої політики окремих держав. Зазначено, що концепцію національних інтересів розглядаємо як систему можливої реалізації національних інтересів конкретної держави в певний проміжок часу.

Ключові слова: національні інтереси, зовнішня політика, держава, стратегія.

Однією з основних категорій у сучасній політичній науці й дійсності є категорія національних інтересів. Саме національні інтереси визначають стратегію й тактику зовнішньої політики держави, характер міжнародних відносин і особливості внутрішньої політики. Практичній реалізації національних інтересів повинне передувати теоретичне обґрунтування різних концепцій. Більше того, вивчення й аналіз існуючих концепцій національних інтересів є необхідною умовою створення нової власної концепції, що відповідатиме ефективному розвитку держави, міжнародним і внутрішнім умовам. У цьому полягає актуальність даного дослідження.

Метою роботи є проаналізувати сучасні концепції національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав.

У сучасній українській науці дослідження національних інтересів, зокрема, концепцій національних інтересів, національної безпеки, стратегій у зовнішній політиці є досить поширеними. Так, питання концепцій національних інтересів у своїх дослідженнях торкаються такі вчені як В. Манжола, Ю. Левенець, М. Требін, В. Константинов, М. Рижков, А. Субботін, Ю. Шаповал та інші. Дослідники розглядають національні інтереси в контексті міжнародних відносин, стратегій зовнішньої політики, інтеграційних питань. Українська дослідниця І. Вишневська розглядає, зокрема, стратегії захисту національних інтересів в американсько-китайських відносинах.

У той же час відкритим залишається питання системного аналізу концепцій національної безпеки в контексті зовнішньої політики держав.

Сучасні теоретичні розробки теорії національних інтересів датують 60-ми роками ХХ ст. Серед них дослідники окреслюють такі концепції як «стратегія швидкого реагування», концепція «взаємно

гарантованого знищення», «східна політика», «залізна завіса», доктрина «масованої відплати», програма «нових кордонів», політика «блискучої ізоляції», доктрина «заликування», «холодна війна», «гібридна війна» тощо [5].

Однією з концепцій національних інтересів в контексті зовнішньої політики дослідники називають стратегію «гнучкого реагування». Дана стратегія бере свій початок з середини 1961 р., коли був схвалений план СЮП-2, який і відобразив стратегію «гнучкого реагування». Цей план передбачав проведення п'яти взаємопов'язаних операцій зі знищення радянського ядерного комплексу, придушення системи ПВО, знищення органів та пунктів військового та державного управління, великих груп військ, а також нанесення ударів по містам. Загальна кількість цілей в плані склала шість тисяч. Разом із тим розробники плану врахували і можливість нанесення Радянським Союзом відповідей ядерного удару по території США. На початку 1961 р. була сформована комісія, в обов'язки якої входило розробити перспективні шляхи розвитку американських СЯС. В подальшому такі комісії створювались регулярно.

Восени 1962 р. Карибська криза змусила політиків усього світу поглянути на ядерну зброю з нової сторони. Вперше це явно грало роль стримуючого фактора. Нова стратегія в області розвитку оборонного, зокрема, ядерного, потенціалу передбачала різке нарощування кількості ядерних бойових блоків на балістичних ракетах при одночасному поліпшенні їх техніко-технічних характеристик, що повинно було забезпечити якісну військову перевагу. Вдосконалення стратегічних наступальних сил знайшло своє відображення в черговому плані – СЮП-4, прийнятому в 1971 р. Але під тиском громадськості керівництво США вимушено було пойти на переговори з питань ядерного роззброєння. Методи ведення таких переговорів регулювали поняття «ведення переговорів з позицій сили» – складова частина стратегії «реалістичного заликування». В 1972 р. було укладено Договір між США та СРСР про обмеження систем ПРО та Тимчасову угоду про деякі заходи щодо обмеження СНВ. Однак, нарощування стратегічного ядерного потенціалу політичних систем тривало [10, с. 292].

Наступною концепцією, яка корелюється з вищеозначеною, можна назвати концепцію «взаємно гарантованого знищення», яка пов'язана з теорією стримування – геополітичною теорією, розробленою американським дипломатом Дж. Кеннаном в 1940-х рр. Концепція «взаємно гарантованого знищення» – концепція, за якою світовий мир і порядок забезпечуються на основі неминучості тотальної відплати супротивника в разі нанесення по ньому першого ядерного удару. Ця теорія лягла в основу радянсько-американських відносин і світової політики як такої в другій половині ХХ століття. Основні положення теорії стримування продовжують зберігати свою актуальність і в ХХІ столітті, оскільки ядерна зброя досі грає значну роль у світовій політиці, і військові доктрини Росії і США багато в чому засновані на використанні її як «фактора стримування».

На думку критиків Кеннана, практика стримування призводить до гонки озброєнь і, як наслідок, до більшого ризику збройного конфлікту і загрози постійного бюджетного дефіциту через перефінансування військової промисловості. Крім того, теорія має на увазі прагматичний підхід і не враховує ідеологічних розбіжностей між сторонами [11, с. 524].

Наступною концепцією національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав є «нова східна політика». Ця стратегія була складовою зовнішньої політики ФРН з 1969 р. «Нова східна політика» мала на меті перегляд старих позицій і перехід до курсу на домовленості із СРСР та іншими соціалістичними сусідами, на визнання існуючих кордонів та повоєнних реалій. Про силове повернення втрачених територій мови не було. Але сам факт «невизнання» створював ґрунт для діяльності екстремістських організацій у ФРН. На Сході ж він використовувався з метою заликування загрозою західнонімецького реваншизму, що давало підстави для зміцнення радянського контролю в «соціалістичному таборі».

У руслі «нової східної політики» з грудня 1969 р. до серпня 1970 р. проходили переговори між ФРН і СРСР, які завершилися підписанням 7 серпня 1970 р. Московського договору, що став конкретною реалізацією нового курсу ФРН. Одне з найважливіших його положень зафіксувала ст. 3, де було визнано, що «мир в Європі можна зберегти тільки в тому випадку, якщо ніхто не зазіхатиме на сучасні кордони». Далі йшлося про відмову від територіальних претензій, від спроб вирішувати спори немирними засобами. Все це якнайкраще влаштувало СРСР, бо означало примирення ФРН із розколом Німеччини, з існуванням НДР. Принципове значення для справи розрядки міжнародної напруженості в Європі мала «Домовленість про наміри сторін». Згідно з «Домовленістю», ФРН зобов'язалася поважати державну цілісність і самостійність НДР і укласти з НДР міждержавний договір.

Так завершився важливий етап «нової східної політики» ФРН, який зміцнив європейську розрядку. Керівники країн Східної Європи сподівалися на подальше поліпшення відносин із ФРН, і ці сподівання не в останню чергу пов'язувалися з особистістю канцлера ФРН [4; 6; 11, с. 191].

Іншою концепцією національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав є «Доктрина масованої відплати», яка була основою військової політики США в період президентства Д. Ейзенхауера. Ця Доктрина передбачала збільшення стратегічної зброї для ядерного удару по містах країн соціалістичного блоку, і, зокрема, авіації з ядерною зброєю на борту. Більше того, доктрина масованої відплати припускала можливість нанесення першими раптового удару по СРСР і КНР ядерною зброєю. Основні положення доктрини масованої відплати були викладені 12 січня 1954 р. Дж. Ф. Даллесом [11, с. 372].

Однією з концепцій національної безпеки також називають «залізну завісу». «Залізна завіса» – термін, який використовувався в літературі та засобах масової інформації країн Заходу для позначення символічного кордону держав із соціалістичними системами тоталітарного типу, що розглядалися як «закриті», ізольовані від решти світу. Вперше термін «залізна завіса» вжив російський письменник і філософ В. Розанов у 1918 р. в «Апокаліпсисі нашого часу», де йшлося про «Залізну Завісу», що опускається «над російською історією». Через два роки англійська публіцистка Е. Сноуден у книзі про Росію назвала її «країною за Залізною Завісою».

У 1945 р. міністр пропаганди фашистської Німеччини Геббельс використав цю метафору для залякування населення європейських країн, на територію яких вступали радянські війська. В 1946 р. під час виступу в м. Фултоні (США) цим терміном скористався В. Черчилль, висловлюючи занепокоєння експансіоністською політикою СРСР, включенням деяких центрально і південносхідних країн Європи до радянської «сфери впливу». Термін «Залізна завіса» набув поширення і використовувався фактично до розпаду СРСР у 1991 р. [7, с. 265].

Ще однією концепцією національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав можна визначити політику «*нових кордонів*» у США. Ця стратегія включала в себе проведення реформ у всіх основних сферах життя, зокрема, в освіті та охороні здоров'я; вирішення таких гострих проблем, як безробіття, житлове питання, расова дискримінація; розширення космічної програми [7, с. 32].

Наступною концепцією національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав називаємо стратегію «блискучої ізоляції». «Блискуча ізоляція» – це термін, яким позначається загальний курс зовнішньої політики Англії другої половини XIX ст., що виражався у відмові від висновку тривалих міжнародних союзів. Острівне положення, величезні колоніальні володіння, сильний військовий флот, а головне – промислова й фінансова перевага над іншими державами дозволяли Англії зберігати свободу дій на міжнародній арені. Використовуючи протиріччя між європейськими державами, Англія прагнула до розширення і зміцнення свого міжнародного впливу. Політика «блискучої ізоляції» не заважала Англії укладати тимчасові угоди, що сприяли здійсненню її експансіоністських цілей. З настанням епохи імперіалізму, у зв'язку зі швидким розвитком економіки й посиленням військової потужності інших держав, позиції Англії стали більш уразливі. Різке загострення стосунків з Німеччиною й іншими європейськими державами загрожувало Англії вимушеною ізоляцією. У 1902 р. Англія уклала тривалий союз з Японією, направлений проти Росії, а в 1904 р. – угода з Францією, що означало кінець політики «блискучої ізоляції» [3; 10, с.131].

Таке явище в міжнародній політиці як «Холодна війна» також можна розглянути в якості концепції національних інтересів. «Холодна війна» – глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між Радянським Союзом і його союзниками, з одного боку, та США, країнами Західної Європи і їх союзниками – з іншого, що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х років, призвела до розпаду СРСР та переросла в сучасне протистояння між Росією та Заходом.

Вперше термін «Холодна війна» застосував для опису протистояння Сполучених Штатів і Радянського Союзу Дж. Оруелл в статті «Ви і атомна бомба», що з'явилася на світ у 1945 р. Уперше публічно означеним цей термін був кастильським принцом Х. Мануелем у XIV ст. Він зазначав, що «гарячі» і «холодні» війни відрізняються тим, як вони закінчуються. «Гарячі війни» закінчуються загибеллю держав або миром, а «холодні війни» не приносять ні миру, ні честі, тим, хто їх розв'язав.

На думку Т. В. Орлової, «холодна війна» стала третьою і останньою в XX ст. світовою війною. З одного боку, вона мала ознаки справжньої світової війни, яка закінчилася перерозподілом світу на користь переможців і повним крахом держав, що програли. Однак, з іншого боку, це була незвичайна, нетрадиційна війна, яка здійснювалася переважно в ідеологічній, політичній,

економічній і технологічній сферах із використанням безпрецедентно жорстких невійськових і нетрадиційних засобів. Застосування цих засобів значною мірою визначило характер, форми і масштаб глобального протиборства, які, так само, як і наслідки протистояння, далеко не в усьому вписувалися у параметри «звичайної» світової війни.

Головними рушійними чинниками політики обох наддержав у другій половині 40-х–80-х рр. були взаємний страх і занепокоєння власною безпекою. Таким чином, головна ознака «Холодної війни» – це конфронтація в світовій політиці. Іншими ознаками були: ревізія узгоджених під час Другої світової війни рішень; формування військово-політичних блоків навколо двох великих держав; перегони озброєнь, в тому числі ракетно-ядерних; воєнно-силове мислення в зовнішній політиці; формування «образу ворога» засобами масової інформації. Оскільки обидві сторони уникали відкритого конфлікту, «холодна війна» велася в царині міжнародної політики та ідеології, економічного змагання, політичних і військових загроз, розвідки та підривної діяльності [1, С. 48-55; 4].

Останнім часом активізувалися дискусії навколо поняття гібридної війни. Певні дослідники стверджують, що будь-яка війна за своєю суттю є гібридною, бо поєднує в собі різні механізми ведення воєнних дій. Інші сучасні вчені наголошують на тому, що гібридні війни – це окремий специфічний вид війни. Так, гібридна війна – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором в державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною.

Термін «гібридна війна» з'явився ще у 2005 р. й став застосовуватися для опису стратегії Хезболли в Ліванській війні 2006 р. З того часу термін «гібридна» є домінуючим при обговоренні сучасних і майбутніх воєнних дій до такого ступеня, що вище військове керівництво взяло його на озброєння і використовує як основу сучасних воєнних стратегій.

Суть дискусії полягає в тому, що сучасні супротивники використовують звичайні/незвичайні, регулярні/нерегулярні, відверті/приховані засоби і застосовують усі виміри війни для подолання західної переваги в звичайній війні. Гібридні загрози передбачають застосування «всього спектра» сучасної війни, вони не обмежуються лише звичайними засобами.

Експерти називають гібридну війну типом конфлікту, який все частіше буде застосовуватися у ХІХ столітті [8].

Гібридна війна поєднує принципово різні типи і способи ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення основних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є використання методів, що сприяють виникненню та поглибленню в державі, обраній для агресії, внутрішніх конфліктів:

- створення внутрішніх суспільних протиріч через пропаганду з її переходом у інформаційну війну;
- створення економічних проблем через економічне протистояння з переходом в економічну війну та протидію зв'язкам країни-жертви з сусідніми країнами;
- підтримка сепаратизму та тероризму аж до актів державного тероризму;
- сприяння створенню нерегулярних збройних формувань (повстанців, партизан та ін.) та їх оснащення.

При цьому сторона-агресор намагається та може залишатися публічно непричетною до розв'язаного конфлікту.

Якщо ці методи війни виявляються дієвими, держава-агресор може досягти своїх агресивних цілей та закріпити успіх, виступили в ролі миротворця у внутрішньому конфлікті. У випадку, якщо ці методи виявляються мало дієвими, агресор може застосувати:

- інші методи ведення війни з залученням у конфлікт на своєму боці третіх країн;
- класичні прийоми ведення війни з прихованим локальним обмеженим застосуванням власних збройних сил або через неприховану агресію [9, с. 98].

Таким чином, у роботі проаналізовані сучасні концепції національних інтересів у контексті зовнішньої політики держав. Ці концепції демонструють силовий аспект, що домінує в теорії національних інтересів і в ХХ, і в ХХІ століттях, тобто й зараз переважає реалістичний підхід у політиці. ХХІ століття закономірно демонструє перевагу інформаційних технологій у захисті, реалізації та демонстрації національних інтересів. Важко визначити, яка саме концепція була більш дієвою та ефективнішою, бо та чи інша концепція має різні політичні, воєнні й економічні боки, а також різні цілі. Напевно, «політика нових кордонів» поєднує в собі всі елементи,

необхідні для гармонійного розвитку держави. Тематика роботи торкається дискусійної проблеми, тому що проаналізовані концепції не всі дослідники вважають саме концепціями національних інтересів, відносять їх виключно до стратегій зовнішньої політики окремих держав. Але, беручи до уваги, що концепцію національних інтересів розглядаємо як систему можливої реалізації національних інтересів конкретної держави в певний проміжок часу, то стратегії, що означені в даному дослідженні, можна аналізувати як стратегії захисту й реалізації цінностей і потреб конкретних держави та суспільства, тобто національних інтересів. Перспективою подальших досліджень може бути аналітика концепцій національної безпеки різних держав, а також удосконалення концепції національних інтересів та стратегій зовнішньої політики України.

Бібліографічний список:

1. Бжезинський З. «Холодна війна» та її наслідки / Збігнев Бжезинський // Політика і час. – 1993. – № 1. – С. 48–55.
2. Вишневецька І. Г. Категоріально-понятійний апарат стратегії стримування та залучення в американсько-китайських відносинах / І. Г. Вишневецька // Актуальні проблеми міжнародних відносин (частина І). – 2014. – Вип. 120. – С. 151 – 161.
3. Грубінко А. Роль Великої Британії у процесах європейської політичної інтеграції у повоєнний період (1945 – 1956 рр.) / Андрій Грубінко // Європейські історичні студії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <http://eustudies.history.knu.ua/andrij-grubinko-rol-velykoji-brytaniyi-u-protseah-yevropejskoyi-politychnoyi-integratsiyi-u-povoyennyj-period-1945-1956-rr/>
4. Історія міжнародних відносин (1914 – 2015) : [навч. посіб. для студентів ВНЗ, викл.] / [Я. Б. Турчин, Р. Б. Демчишак, Л. С. Матлай ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка»]. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2016. – 140 с.
5. Кэрбуне Р. Концепция национального интереса в теории международных отношений / Р. Кэрбуне [Электронный ресурс]. – Режим доступа к ст. : <https://radjcarbune.wordpress.com/2015/09/03>
6. Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки (1918–1945 рр.) : [посібник] / [З. А. Баран, Г. М. Кипаренко, С. П. Мовчан, М. М. Швагуляк]. – Львів : Афіша, 2008. – 288 с.
7. Політична енциклопедія / [Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.] – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 761 с.
8. Пуйвелде ван Д. Гібридна війна – чи вона взагалі існує? / Дем'єн ван Пуйвелде // НАТОРевю. Інформаційний вісник [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ст. : <https://www.nato.int/docu/review/2015/Also-in-2015/hybrid-modern-future-warfare-russia-ukraine/UK/index.htm>
9. Требін М. П. Війна «гібридна» / Михайло Петрович Требін // Політологічний енциклопедичний словник / [Уклад. : Л. Герасіна, В. Погрібна та ін. ; за ред. проф. М. П. Требіна]. – Х. : «Право», 2015. – С. 98.
10. Українська дипломатична енциклопедія : У 2-х т. / [Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.] – К. : Знання України, 2004. Т. 1 – 760 с.
11. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / [Редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.] – К. : Знання України, 2004. Т. 2 – 812 с.
12. Rosamond B. Theories of European Integration / B. Rosamond. – New York : St. Martin's Press, 2000. – 278 p.

Litvin L. A. The modern national interests concepts in the foreign policy of states context

The aim of the paper is to analyze contemporary concepts of national interests in the context of foreign policy of states. It is noted that the national interests determine the strategy and tactics of the states' foreign policy, the nature of international relations and the features of domestic policy. It is noted that the practical realization of national interests should precede the theoretical substantiation of different concepts. Moreover, the study and analysis of existing concepts of national interests is a prerequisite for the creation of a new own concept that will respond to the effective development of the state, international and domestic conditions.

The features of such concepts as «rapid reaction strategy», the concept of «mutually guaranteed destruction», «oriental politics», «iron curtain», the doctrine of «mass retaliation», the program of «new borders», the policy of «instantaneous isolation», the doctrine of «intimidation», «Cold war», «hybrid war» are defined. The historical context and characteristics of the events concerning the realization of the concepts of national interests by the world states are indicated. The peculiarities of international relations in these periods are determined. Attention is drawn to the scientific discussion about the modern concept of «hybrid war», the main components of the «hybrid war» are named. It is noted that «the policy of new borders» combines all the elements necessary for the harmonious development of the state.

It is specified that the analyzed concepts demonstrate a power aspect dominates in the theory of national interests both in the 20th and 21st centuries. It is noted that the realistic approach in politics prevails in the present days, and about the advantage of information technologies in defending, implementing and demonstrating national interests in the XXI century.

It is also specified that the subject of the article touches on the discussion problem, because the analyzed concepts are not considered by all researchers as concepts of national interests, referring them exclusively to foreign policy strategies of individual states. It is noted that the concept of national interests is considered as a system of possible realization of the national interests of a particular state within a certain period of time.

Key words: *national interests, foreign policy, state, strategy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.22

УДК 323.28:004:316.647.6

*Митко А. М., Кольцова І. І.,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ІНФОРМАЦІЙНИЙ КОНФОРМІЗМ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто форми, у яких проявляється сучасний інформаційний тероризм. В основному це кібертероризм та медіа-тероризм. Доведено, що ці форми виникають, в першу чергу, через необізнаність населення та небажання аналізувати отриману інформацію від мас-медіа, оточення або органів влади; в другу, через бажання керівництва держави чи конкретної особи контролювати соціальну та політичну поведінку громадян. Водночас зазначено, що протистояння з інформаційним тероризмом та конформізмом стикається з проблемами, серед яких: цифрова нерівність у доступі до інформаційно-комунікаційних засобів різних верств населення; недостатнє правове регулювання; інформаційне відставання країн «третього світу» від розвинених країн; контроль інформаційного простору зі сторони державних установ через цензуру, гейткіпінг; захист інформаційного простору від несанкціонованих втручань та хакерських атак тощо. Світове співтовариство та окремо взяті країни успішно здійснюють заходи по забезпеченню свого інформаційного простору від психологічних (за допомогою «м'якої сили») та кібератак; створюються відповідні структури, проводять спеціалізовані навчання з подолання інформаційних прірв та цифрового розриву – явищ, які характеризують асиметричність у доступі до інформаційних джерел у різних суб'єктів. Цифровий розрив є однією з основних проблем розвитку інформаційного простору та інформаційного суспільства. Наголошено, що подолати інформаційне відставання та цифрову нерівність держава може зробивши нові технології доступнішими для менш забезпечених прошарків суспільства, а також організувати навчання комп'ютерної грамотності, особливо молоді та людей похилого віку.

***Ключові слова:** інформація, інформаційний тероризм, інформаційний конформізм, інформаційний простір, вплив, протидія, кібертероризм.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах дедалі більшого значення набуває роль інформації. У результаті активних процесів глобалізації та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та як наслідок, змін в соціально-інформаційній сфері, змінюються також інструменти реалізації державної політики, як внутрішньої так і зовнішньої, і поряд з економічними і політичними важелями впливу не менш важливими постають інформаційні. Одним із таких важелів є інформаційний тероризм, що породжує інформаційний конформізм – морально-політичний термін, що означає пасивне, пристосовницьке прийняття готових стандартів у поведінці, безапеляційне визнання існуючого стану речей, законів, норм, правил, безумовне схиляння перед авторитетами, ігнорування унікальності поглядів, інтересів, уподобань естетичних та інших смаків окремих людей і т. д. під впливом масиву отриманої інформації. Україна перебуваючи у стані гібридної війни, сповна відчуває вплив інформаційного тероризму та, як наслідок, отримує інформаційний конформізм, тому вважаємо дослідження цієї теми важливим та актуальним сьогодні.

Мета дослідження – проаналізувати прояви, тенденції та особливості інформаційного тероризму та конформізму. Відповідно до поставленої мети ставимо такі завдання: дослідити трактування інформаційного конформізму та тероризму; здійснити аналіз та охарактеризувати особливостей інформаційного тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. В епоху інформатизації традиційні конфлікти перемістилися із матеріального простору в принципово новий – інформаційний, де маніпулятивні технології набувають дедалі ширшого використання. Завдяки їм ведуться інформаційні війни, знищуються опоненти, здійснюється вплив на маси і багато інших дій. Тому, останнім часом великої популярності набув інформаційний тероризм, як метод «м'якої сили». Осмислення цього феномену є передумовою формування більш чітких уявлень щодо сутності сучасного міжнародного тероризму, запобігання деструктивного впливу на державні інститути і

основи національної безпеки загалом. Коли фіксується наявність конфлікту між думкою індивіда і думкою групи та подолання цього конфлікту на користь групи з'являється явище конформності – схильність індивіда піддаватися думці групової більшості, реальному чи уявному тиску групи [1] «Конформна поведінка», вказуючи на психологічну характеристику позиції індивіда відносно позиції групи, приймає або не приймає визнані групою певні стандарти думки, норми, властивості, цінності [2]. Пристосування до думки інших та вплив інформаційного поля на прийняття рішення громадянином в державі залежить від ступеня його конформізму.

У загальному трактуванні конформізм найчастіше вивчається психологами та означає відсутність власної позиції домінантності, безпринципна і некритична покора певній моделі, що володіє найбільшою силою тиску (думка більшості, визнаний авторитет, традиція). Р. Мертон виділив конформізм як один із основних видів девіантної поведінки. У. Еко розглядав конформізм як прояв «нездатності середньої людини звільнитися від формальних систем, що нав'язані їй ззовні, а не набуті завдяки власному дослідженню реальності, результат пасивного засвоєння тих норм розуміння і судження, які ототожнюються з «хорошою формою» як в моралі, так і в політиці, як в дієтиці, так і в моді – на рівні естетичних смаків і педагогічних принципів» [3]. У психологічних дослідженнях, за допомогою експериментів С. Аша і С. Мілрама, Р. Кратчфілда, М. Шеріфа вивчалось, в якій мірі людина може бути конформною. Також, зазначали, що основною причиною конформної поведінки є інформаційний та нормативний впливи (Е. Аронсон, Х. Джерард, М. Дойч, Ф. Зімбардо, С. Московічі, та ін).

У соціально-політичному трактуванні груповий тиск отримав назву феномен інформаційного конформізму та досліджується як підпорядкування людини соціальної групі у результаті пристосування до інформаційного простору, пасивне прийняття існуючого порядку речей, пануючої думки та ін. [4]. За таким тлумаченням, конформізм охоплює різні явища і проявляються у відсутності у людини власних поглядів, слабкості в характері, у згоді індивіда у поглядах, нормах, цінностях людей, які її оточують. Також проявляється у результаті тиску групових норм сприйняття інформації на індивіда, який у наслідок цього тиску починає діяти, думати, відчувати так само, як й інші члени групи, сприймати відомості «під кутом зору» оточення [5]. І тому поняття «конформізм» набуває негативного відтінку. Дана тема є мало дослідженою в політичній сфері, більше досліджень маємо в психологічній та соціальній галузях, але заперечувати вражаючий вплив інформації на сучасний політичний процес, прийняття рішень в політичній системі, ми не можемо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Причинами сучасного конформізму можемо визначити такі: нормативний та інформаційний впливи. Людина може підкорятися групі, щоб бути прийнятим нею і не бути зневаженою або одержати важливу інформацію. Ці причини називаються відповідно нормативним впливом та інформаційним впливом.

Нормативний вплив – це соціальний вплив, який породжує конформізм, що ґрунтується на бажанні задовільнити очікування інших, аби досягти їхнього визнання. Нормативний вплив є «відповідальним» за те, що людина вважає за краще «йти в ногу з натовпом», щоб не бути знехтуваним нею. Часто висока ціна, яку доводиться платити за відступництво, примушує людей підтримувати те, у що вони не вірять, або, принаймні, приховувати свою незгоду. Інформаційний вплив породжує конформізм схвалення, заґрунтований на небажанні чи неспроможності мати власну точку зору. Коли реальність неоднозначна, то посилюється дія інформаційного впливу. Оточуючі люди стають цінним джерелом інформації. Коли особа почувається некомпетентною посилюється інформаційний вплив різних джерел [6]. Тому особа стає найбільш вразливою та піддається впливам інформаційних потоків.

Отже, існує дві основні причини конформізму: люди хочуть подобатися оточенню і отримати схвалення, а також тому, що вони прагнуть чинити вірно. Джерелом нормативного впливу є турбота про імідж. Інформаційний вплив виникає як наслідок думок, суджень інших людей про реальний світ. Бажання людини мати знання, що відображають реальність, обумовлює інформаційний вплив на цю людину. У повсякденному житті нормативний та інформаційний вплив нерідко виявляються разом.

В експериментах, метою яких є дослідити, коли люди стають конформістами, нормативний та інформаційний впливи розмежовані. Конформність вище тоді, коли досліджувані відповідають у присутності групи; у цьому, звичайно, виявляється нормативний вплив. Доведено що численнішою є група, тим більше відповідь дана наодинці відрізняється від публічної.

Існує такі види інформаційного тероризму: медіа-тероризм, кібертероризм. Під впливом медіа-тероризму індивід не здатен самостійно орієнтуватися в необмеженому інформаційному просторі, тому що мас-медіа представлені сьогодні у вигляді інструментів для конструювання недостовірної реальності. Завданням цієї реальності є не відобразити істину та приховувати її здійснюючи там самим «м'яку силу», яка прагне підкорити людину невластивим їй судженням. Таким чином, сьогодні не можна говорити про перехід кількості інформації в її якість. Особливо це стосується ЗМІ та ЗМК, так як вони виступають майданчиком для політичних ігор, які на меті викривити реальний стан речей.

Наступним видом інформаційного тероризму є кібертероризм, під яким розуміють сукупність дій, що включають інформаційну атаку на комп'ютерну інформацію, обчислювальні системи, апаратуру передачі даних, інші складові інформаційної інфраструктури, яка здійснюється злочинними угрупованнями або окремими особами. Кібертероризм спрямований на проникнення в інформаційно-телекомунікаційну систему, перехоплення управління, пригнічення засобів мережевого інформаційного обміну та здійснення інших деструктивних дій. Небезпека такого виду інформаційного тероризму полягає в тому, що він не має національних меж (терористичні акції можуть здійснюватися з будь-якої точки світу) та в проблематичності виявлення терориста в інформаційному просторі, адже хакери здійснюють терористичну діяльність через декілька підставних комп'ютерів, що ускладнює його ідентифікацію та визначення місцезнаходження [7]. Зброя кібертерористів постійно вдосконалюється залежно від засобів захисту, застосовуваних користувачами комп'ютерних мереж. Таким чином, на сьогодні кібертероризм є одним з найнебезпечніших видів злочинності. Кібератаки можуть спричинити величезну шкоду на локальному, державному та навіть міжнародному рівні. Адже, зовнішні кібератаки можуть переслідувати і більш серйозні цілі, ніж пасивний збір даних, а об'єктами кібертероризму можуть бути грошова і секретна інформація, апаратура контролю над космічними приладами, ядерними електростанціями, воєнними комплексами головні комп'ютерні вузли тощо.

Слід зауважити, що у зв'язку з глобалізацією інформаційного тероризму та його інтернаціональним характером постала об'єктивна необхідність правовому регулюванні цього явища на міжнародному рівні і тому заходи боротьби з інформаційним тероризмом повинні ґрунтуватися на єдиних законах, вироблених міжнародним співтовариством. Немає необхідності говорити, що політика «подвійних стандартів», коли оцінка тих чи інших дій інформаційного характеру часто залежить від політичних симпатій, релігійних переконань чи національної приналежності, не сприяє знищенню однією з глобальних проблем людства. Тому інформаційному тероризму необхідно протиставити об'єднану силу всього світового співтовариства, оскільки це явище загрожує безпеці всіх держав світу [8].

Згідно з Конвенцією Ради Європи із кіберзлочинів (2001), засобами кібертероризму є: комп'ютерна система, комп'ютерні дані, послуги ІКТ та дані трафіку[9]. На сьогодні існують дві великі організації, які готові взяти на себе провідну роль у боротьбі з інформаційним тероризмом на міжнародному рівні. Це Підрозділ по боротьбі з тероризмом ОБСЄ – організації, що діє під егідою ООН, а також Інтерпол та Центр по боротьбі з кіберзлочинністю у Європейському Союзі. Країни-члени ЄС і європейські інституції підтримувати спільна заходи та розслідування для створення оперативних і аналітичних можливостей її розслідування і для співпраці з міжнародними партнерами [10].

Аналізувавши зростаючі обсяги проведення акцій з інформаційного тероризму та їхній вплив на суспільство через інформаційний конформізм, можемо зазначити, що перед кожною державою, зокрема й Україною, постає об'єктивна необхідність здійснення ефективних заходів з метою протидії інформаційному тероризму та конформізму.

Для успішного протистояння загрозам слід виокремити ряд основних напрямів такої боротьби [11]:

- уніфікація та гармонізація національного законодавства та міжнародних актів;
- проведення наукових розробок в області створення сучасних технологій виявлення та запобігання кримінальним і терористичним впливам на інформаційні ресурси;
- створення спеціалізованих підрозділів у сфері боротьби з комп'ютерними злочинами та комп'ютерним тероризмом;
- удосконалення міжнародної організаційно-правової взаємодії з питань протидії комп'ютерній злочинності та комп'ютерному тероризму;
- удосконалення багаторівневої системи підготовки кадрів у сфері інформаційної безпеки.

Варто взяти до уваги, що інформаційно-комунікаційні можливості, які отримує політична система в результаті використання ІКТ, спонукають її до бажання контролювати інформаційний простір, Інтернет-трафік громадян, корегувати інфопростір за допомогою гейткіпінгу та спіндокторингу. У світі склалася досить велика практика застосування заходів із контролю за інформаційними потоками в медіа-середовищі й у мережі Інтернет зокрема. Застосування маніпулятивних технологій спонукає до вирішення такої важливої проблеми, як необхідність інформаційної безпеки та захисту інформаційного простору від втручання іноземних держав в інфопростір і спотворення інформації [12].

Необхідною є розробка загальнодержавної системи інформаційної протидії тероризму шляхом чіткого визначення функцій та повноважень державних органів, громадських організацій, засобів масової інформації в комплексі заходів щодо інформаційної блокади будь-яких дій терористів. Не менш важливим видається формування за допомогою мас-медіа комплексу науково-просвітницьких програм, покликаних сприяти ідеології ненасильства, толерантної поведінки, формуванню “антитерористичної свідомості” в суспільстві, повазі культурного розмаїття. Міжкультурний діалог, що має реалізовуватися за допомогою мас-медіа, може допомогти уникнути виникнення різних видів екстремізму, насильства, ксенофобії, релігійної нетерпимості в державі [13].

Подолання «цифрових розривів», які утворюються через те, що певні частини населення мають значно ширші можливості отримати вигоду з економіки, ніж інші верстви населення, також є одним з першочергових завдань у питанні протистояння інформаційному конформізму. Цифровий розрив вимірюють відповідно до умовної шкали, що складається з п'яти характеристик: фізичний доступ (наявність реальної можливості використовувати інфраструктуру, програмне забезпечення та обладнання); фінансовий доступ (наявність економічних можливостей для регулярної оплати інформаційних послуг); когнітивний доступ (здатність здійснити пошук, отримати необхідну інформацію, обробити її та застосувати); доступ до значущості інформації (можливість знайти та використати корисні дані, якщо володієш необхідними мовами); політичний доступ (можливість населення впливати на політичний процес і розподіл суспільних благ).

Набуваючи особливої ваги, інформація й знання стають найважливішим ресурсом і капіталом розвитку країни, визначають прогрес у високотехнологічних сегментах різних сфер життєдіяльності суспільств, а доступ до них – один із основних чинників політичного та соціально-економічного розвитку. Уряди країн проводять цілеспрямовану політику з підвищення комп'ютерної грамотності, створення центрів навчання й поліпшення умов для зростання кваліфікації персоналу в галузі ІТ. Можливість використання інформаційних мереж і систем створює для всіх громадян принципову можливість безпосередньої участі в політичному волевиявленні та забезпеченні прав і свобод. Це велика перевага інформаційного століття. Залучення інститутів громадянського суспільства, окремих людей, населення, професійних груп і самоорганізованих мережевих спільнот, що реалізують свої функції завдяки розвитку інтерактивної взаємодії через різні соціальні, урядові й бізнес-мережі в процес прийняття найважливіших політичних і соціально-економічних рішень, управління суспільно-політичними процесами зумовлюють істотні зміни в демократичному

процесі, який із традиційного трансформується в інформаційну демократію.

Висновки. Проблема протидії актам інформаційного тероризму – це комплексна проблема. Інформаційний тероризм активно розвивається та поширюється, становлячи загрозу практично всій світовій спільноті. Внаслідок стрімкого розвитку ІКТ він набуває нових форм, внаслідок чого дослідження цього явища є недостатнім і таким чином, властивості сучасного інформаційного тероризму являються предметом пильної наукової уваги дослідників цього психологічного, соціологічного та політичного явища. Інформаційний тероризм як сучасне явище становить серйозну загрозу безпеці та життєво важливим інтересам як особистості, так суспільства і держави, отримую нові форми завдяки незнання та небажання аналізувати інформацію, тобто конформізм у вигляді пристосування до чужої зручної думки.

Бібліографічний список:

1. Парыгин Б. Д. Социальная психология / Б. Д. Парыгин. – СПб, 1999. – 592 с.
2. Зимбардо Ф. Социальное влияние / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – Питер, 2000. – 448 с.
3. Эко У. Открытое произведение. – Санкт-Петербург: Академический проект, 2004. – с.169-170.
4. Платонов Ю. П. Психология коллективной деятельности. Теоретико-методологический аспект / Ю. П. Платонов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 184 с.
5. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М.: «Политиздат», 1984. – 151 с.
6. Куса І. Інформаційний аспект тероризму та переговорний процес із терористами [Електронний ресурс] / І. Куса. – Режим доступу: <http://mskod.com/informatsiyniy-aspekt-terorizmu-ta-peregovorni-y-protses-iz-teroristami/>.
7. Бойченко О.В. Медіа-тероризм: особливості сучасних ознак інформаційної безпеці / О.В. Бойченко // Інтегровані інтелектуальні робототехнічні комплекси (ПРТК-2009): друга міжнар. наук.-практ. конф. (25-28 травня 2009 р.). – К.: НАУ, 2009. – С. 230-232.
8. Кібертероризм у складі сучасних проблем національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/bozk/2007/17text/g17_30.htm.
9. Конвенція про кіберзлочинність : за станом на 7 вересня 2009 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575
10. Кібертероризм у складі сучасних проблем національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/bozk/2007/17text/g17_30.htm.
11. Гавриш С.Б. Комп'ютерний тероризм: сучасний стан, прогнози розвитку та шляхи протидії / С.Б. Гавриш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2009. – № 20.
12. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія]. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 400 с.
13. Свентицька О.В. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Свентицька О.В. – К., 2007. – 19 с.

Mytko A. M., Koltsova I. I. Information terrorism as instrument of influence on the information conversion in the global environment

The article examines the forms in which modern information terrorism manifests itself, and is basically cyberterrorism and media-terrorism. It is proved that these forms arise, first of all, due to lack of knowledge of the population and the reluctance to analyze the information received from the media, the environment or authorities; in the second, because of the desire of the leadership of the state or a specific person to control the social and political behavior of citizens. At the same time, it is noted that the confrontation with information terrorism and conformism faces problems, including: digital inequality in access to information and communication facilities of different sections of the population; insufficient legal regulation; information gap of the Third World countries from developed countries; control of information space on the part of state institutions through censorship, gatekeeping; protection of information space from unauthorized interference and hacker attacks, etc. The world community and individual countries are successfully taking steps to protect their information space from psychological (through soft power) and cyber-attacks; appropriate structures are being created, specialized training is provided to overcome informational abysses and digital divide – phenomena that characterize asymmetry in access to information sources in different subjects. The digital divide is one of the main problems of the development of information space and information society. It is stressed that the state can overcome the information gap and digital inequality, making new technologies more accessible to less well-off sections of society, and organize computer literacy training, especially for young people and the elderly.

Key words: information, information terrorism, informational conformism, information space, influence, counteraction, cyberterrorism.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.2.23

УДК 327(415)

Рудько С. О., Національний університет «Острозька академія»

ПИТАННЯ ІРЛАНДСЬКОГО КОРДОНУ НА ПЕРШОМУ ЕТАПІ BREXIT

У статті висвітлено одну з головних проблем, пов'язану з виходом Великої Британії з Європейського Союзу – питання кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією. Саме це питання було ключовим на першому етапі обговорення Brexit. Проблема майбутнього «жорсткого» чи «м'якого» ірландсько-британського кордону стала «яблуком розбрату» не лише у перемовинах Сполученого Королівства і Європейського Союзу, а й серйозним внутрішньополітичним викликом для уряду Терези Мей. У контексті цієї проблеми розкрито можливі економічні та політичні наслідки Brexit для Великої Британії і Республіки Ірландія. Зазначено, що для Сполученого Королівства важливо, аби не існувало регуляторної розбіжності з тих правил внутрішнього ринку та митного союзу, які є або можуть бути в майбутньому необхідними для співробітництва у напрямку «Північ-Південь». Якщо буде порушена Белфастська угода, Велика Британія буде змушена заплатити політичну ціну невдалого мирного процесу. Водночас Brexit викликав досить негативну реакцію в ірландських політичних колах. Найбільшою нетарифною проблемою для ірландського кордону вважають стандарти харчової та сільськогосподарської продукції. Також після Белфастської угоди 1998 р. ЄС інвестував значні кошти у підтримку прикордонних спільнот із метою розвитку малого бізнесу та промисловості, що покращило економічну ситуацію у зоні колишнього конфлікту, та сприяти прикордонному діалогу. Але це привело і до того, що багато підприємств орієнтувалися саме на ринок ЄС чи прикордонну торгівлю. Нині вже багато хто розглядає плани переїзду на південь, якщо буде встановлений жорсткий кордон. Після саміту ЄС 14–15 грудня 2017 р. розпочався другий етап переговорів, коли сторони повинні домовитися про характер дворічного перехідного періоду і про майбутні відносини між Великою Британією і ЄС, особливо, у сфері безпеки та торгівлі. У статті резюмовано, що ірландське питання узгоджене сторонами лише тимчасово і в перебігу майбутніх перемовин буде неодноразово виникати у порядку денному.

Ключові слова: Brexit, Велика Британія, Республіка Ірландія, Північна Ірландія, Європейський Союз, Тереза Мей, ірландсько-британський кордон.

Постановка проблеми. Результати референдуму щодо виходу Великої Британії із ЄС 23 червня 2016 р. спровокували безпрецедентний розвиток подій. Лондон не очікував, що проблема британсько-ірландського кордону стане ключовою під час першого етапу Brexit. Велика Британія та Ірландія неодноразово заявляли про своє небажання встановлювати прикордонний контроль, але ситуація ускладнена тим, що Лондон має намір залишити митний союз ЄС. Сполучене Королівство прагне уникнути будь-якої фізичної інфраструктури на кордоні з Ірландією, котра буде членом ЄС після Brexit, але рішення можна знайти тільки в контексті майбутніх відносин.

Велика Британія і ЄС зобов'язані захищати та підтримувати розвиток різних установ, створених відповідно до Белфастської угоди 1998 р. Для Сполученого Королівства важливо, щоб не існувало регуляторної розбіжності з тих правил внутрішнього ринку та митного союзу, які є або можуть бути в майбутньому необхідними для співробітництва у напрямку «Північ-Південь». Скільки це коштуватиме – важко оцінити. Якщо буде порушена Белфастська угода, Велика Британія буде змушена заплатити політичну ціну невдалого мирного процесу. У цьому ключі необхідно розглянути ірландське питання в контексті Brexit та оцінити його вплив на розвиток подальших відносин між Лондоном та Дубліном.

Метою статті є проаналізувати статус ірландського питання на першому етапі Brexit.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відносин Ірландії та Північної Ірландії в контексті Brexit аналізували українські дослідники Ганна Шелест та Владислав Кудрик. Окремі аспекти ірландського питання на першому етапі Brexit висвітлено у публікаціях світових ЗМІ («The Guardian», «BBC News», «Independent», «The Economist», «Euractiv»). Це матеріали журналістів та політичних оглядачів Джона Кемпбела, Браяна Гейса, Генрі Макдональда, Ровенни Мейсон, Ліси О'Керрол, Северіна Каррела, Дженіфер Ренкін, Джо Вотса та ін.

У січні 2017 р. Тереза Мей у своїй промові щодо дій Великої Британії по виходу з ЄС окреслила ключові завдання, над якими буде працювати британський уряд: створення умов для впевненого і контрольованого виходу з ЄС з уникненням проблем у правовому полі; підтримання Спільної зони подорожей із Ірландією; контроль імміграції та забезпечення прав громадян ЄС у Великій Британії і прав британців у ЄС; участь у Єдиному ринку завдяки всеохопній угоді про вільну торгівлю; укладення нових торговельних угод з іншими країнами; продовження співпраці з ЄС у сфері безпеки [15].

Перший етап переговорів про вихід Великої Британії з ЄС тривав із 19 червня по 15 грудня 2017 р. Лондон сподівався першочергово узгодити фінансові питання, проте Брюссель волів спочатку вирішити інші проблеми. Особливо гострим виявилось питання кордону між Республікою Ірландією та Північною Ірландією.

У 1973 р., під час вступу до Європейського Співтовариства, Ірландія була однією з найбідніших країн Західної Європи, яка до того ж сильно залежала від своєї колишньої метрополії – Великої Британії. Незважаючи на те, що на той момент минуло півстоліття з моменту здобуття Ірландією незалежності, 60% її експорту були зорієнтовані на Сполучене Королівство [1]. Головним чином це була сільськогосподарська продукція. До вступу в ЄС країна залежала від Великої Британії: ірландська валюта була прив'язана до фунта стерлінгів, Банк Англії встановлював процентну ставку, та й до Європейського Співтовариства країни приєдналися разом.

Після вступу британська частка в експорті Ірландії з кожним роком падала, і станом на 2016 р. Велика Британія з показником 13% займає друге місце [2]. Проте це все ще значний показник, і будь-які нові перешкоди у торгівлі між обома державами негативно вплинуть на ірландську економіку.

Значні труднощі може створити питання прикордонного контролю між Республікою Ірландія та Північною Ірландією. Вихід Сполученого Королівства з Єдиного ринку і митного союзу ЄС буде вимагати більш жорсткішого контролю над кордоном, що може підіграти суперечності між прихильниками і противниками ідеї єдиної Ірландії в Північній Ірландії.

З 1923 р. між Ірландією і Великою Британією діє єдиний міграційний простір. Протяжність кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією складає близько 500 кілометрів. Експерти нараховують 275 місць перетину ірландського кордону проти лише 137 між ЄС та його всіма східними сусідами [20]. Багато людей вільно перетинали кордон між Ірландією і Північною Ірландією як у туристичних цілях, так і за покупками, і навіть по дорозі на роботу. Очевидно, цих людей хвилює майбутня доля відносин між країнами [6].

Оскільки всі сторони хотіли б уникнути ризиків і не зашкодити мирному процесу, існує варіант із методами технологічного міграційного контролю без прикордонних пунктів. Однак важко сказати, чи це не спричинить політичну кризу в Північній Ірландії або навіть кризу безпеки [3].

Вexit викликав досить негативну реакцію в ірландських політичних колах. Оскільки обговорення питання ірландсько-британського кордону за дипломатичними каналами не дало результату, Дублін перевів дискусію в публічну площину. Член Європарламенту від Ірландської республіки Брайан Хейс вважає, що Велика Британія ніколи до кінця не розуміла всю важливість Євросоюзу. Ірландія ж, за його словами, мала потребу в Європі. «Вступ Ірландії в ЄС став своєрідним виходом у світ. Більшою мірою своїм прогресом ми зобов'язані приєднанню до ЄС. Це стосується і економіки, і проблем Північної Ірландії, – все це завдяки нашому членству в ЄС» [11].

За словами экс-прем'єр-міністра Ірландії Енді Кенні, Великій Британії саме час почати готуватися до можливого референдуму з приводу об'єднання Ірландії. Він заявив, що, якщо з'являться явні свідчення того, що більшість населення Північної Ірландії хоче залишитися в ЄС і покинути Сполучене Королівство, потрібно провести референдум. Кенні підтримав і глава партії Шинн Фейн Джерард Адамс, який сказав, що Вexit відкрив для Ірландії нові конституційні можливості. На його думку, в контексті референдуму з'являється «велика можливість досягти єдності» [7].

За словами колишнього прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера, членство Сполученого Королівства та Ірландії в ЄС разом із відкритим кордоном з Північною Ірландією лежало в основі Белфастської угоди. Остання, відома як «Угода Страсної п'ятниці», була укладена 10 квітня 1998 р. та підписана представниками всіх партій, що брали участь у переговорах. Угода допомогла покласти край кривавим зіткненням католиків і протестантів, противників і прихильників незалежності регіону від Великої Британії. Вона передбачає відмову Лондона від прямого правління в регіоні і передачу влади місцевим органам самоврядування, створеним на коаліційній основі [4, с. 99].

В одному з пунктів йшлося про створення міністерства міжірландської ради «Північ-Південь» для налагодження співпраці між Республікою Ірландія та Північною Ірландією, координації дій із питань, що становлять взаємний інтерес для обох Ірландій. Також у документі наголошено: «Європейська Рада визнає, що, згідно з міжнародним правом, ціла територія об'єднаної Ірландії може бути частиною Європейського Союзу [у випадку ірландського об'єднання]» [18].

У зв'язку з цим перспектива введення так званого «жорсткого» кордону після Brexit створює реальні проблеми для стабільності. В ефірі BBC 3 грудня 2017 р. Тоні Блер зазначив: «Якщо в кінцевому підсумку буде жорсткий кордон, то, очевидно, це спровокує напругу. Це не означає, що потрібно відмовитись від «Угоди Страсної п'ятниці», але це створює реальну загрозу для неї» [22].

Brexit знову поставив руба питання про об'єднання Ірландії. Однак нещодавнє опитування засвідчило, що 62% голосуватимуть за те, аби залишитися у складі Великої Британії, і тільки 22% виступають за об'єднання. На питання, чи голосуватимуть у референдумі, якщо ціна об'єднання Ірландії складе 9 млрд. євро в рік, лише третина опитаних відповіла «так». Третина готова голосувати різко проти, а решта не визначилися [19].

Державний секретар у справах виходу Великої Британії з Європейського Союзу Девід Девіс каже, що, поки існує угода про нульовий тариф на торгівлю з ЄС, доти можливе існування «м'якого» ірландського кордону. Але у випадку, якщо з'являться тарифи на торгівлю між Великою Британією та ЄС, «ми отримаємо реальну проблему». Найбільшою нетарифною проблемою для ірландського кордону Девіс вважає стандарти харчової та сільськогосподарської продукції. Єдиним вирішенням цього питання може бути ухвалення певного «регулятивного розпорядження» [9].

Навіть при досягненні всеосяжної угоди з ЄС для продовження участі у Єдиному ринку режим перетину кордону між Ірландією та Сполученим Королівством, який вже багато років був відкритим завдяки перебуванню обох держав у ЄС, буде потребувати нових рішень. Проблема полягає в тому, що при виході Великої Британії з ЄС британці зможуть вільно перетинати кордон з Ірландією лише на правах, аналогічних із правами громадян ЄС, якими вони вже не будуть. Так само, згідно з чинним законодавством, громадяни ЄС могли б вільно подорожувати у Велику Британію через Ірландію. Через це британському уряду доведеться виробити нове практичне рішення цього питання [21, р. 8].

Після Белфастської угоди 1998 р. ЄС інвестував значні кошти у підтримку прикордонних спільнот із метою розвитку малого бізнесу та промисловості, що дозволило знизити рівень безробіття, змінити жахливу економічну ситуацію, яка була в зоні конфлікту, та сприяти прикордонному діалогу. Але це призвело і до того, що багато підприємств орієнтувалися саме на ринок ЄС або прикордонну торгівлю. Нині вже багато хто розглядає плани переїзду на південь, якщо буде встановлений жорсткий кордон. Приблизно 8% ВВП Північної Ірландії складає фінансування з європейських фондів, а в період з 2014 р. по 2020 р. Белфаст очікував отримати 3,5 мільярдів євро допомоги з фондів ЄС, з яких 2,5 мільярда – в рамках спільної сільськогосподарської політики. Максимум, про що наразі говорить міністр фінансів Великої Британії, – це про можливість компенсації на один рік після Brexit – 2020-й [5].

У серпні 2017 р. уряд Терези Мей, за словами скептиків, «зробив крок назустріч реальності» через ухвалу двох перших у серії документів по Brexit (Brexit papers) про майбутні митні процедури та про статус Північної Ірландії. Тут вперше визнано, що перехідний період необхідний задля того, аби уникнути небезпеки стрімкого виходу Великої Британії в березні 2019 р., а під час перехідного періоду Сполучене Королівство залишатиметься в митному союзі з ЄС. Аналітики впевнені, що перехідний період допоможе вирішити проблему кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією. Проте як тільки Велика Британія вийде з митного союзу, на плечі ірландського уряду впадуть економічні втрати і політична дестабілізація, чому він, звичайно, не радий [8].

Крім того, в серпні 2017 р. Тереза Мей зробила заяву, що хотіла б зберегти прозорий кордон «без перепон» у вигляді митних та прикордонних постів. На що головний переговорник ЄС Мішель Барньє відповів, що торговельні відносини з країнами не-членами ЄС, безумовно, передбачають перепони. Він додав, що «проблеми Ірландії є проблемами ЄС», а очільник Європейської ради Дональд Туск зауважив: якщо пропозиція Великої Британії буде суперечити інтересам Ірландії, вона буде неприпустима і для всього ЄС [23].

Ірландія вважає, що питання кордону має бути вирішено на першому етапі, а Велика Британія пов'яже його з умовами майбутньої торговельної угоди, що є предметом другого етапу. Відповідно до неї, Велика Британія домовилася залишити Північну Ірландію після Brexit у «регулятивному

узгодженні» з ЄС. Тобто на території Північної Ірландії режим торгівлі з ЄС має відрізнятися від того, який діятиме на іншій британській території [5].

Така позиція викликала неприйняття у частини членів Консервативної партії Великої Британії, а особливо з боку Демократичної юніоністської партії Північної Ірландії (DUP). Лідери DUP наполягають на тому, щоб ця частина Сполученого Королівства не розглядалася по-іншому від решти Великої Британії, оскільки це може стати поштовхом до інтеграції двох Ірландій [12].

Крім того, що DUP є єдиною партією в Асамблеї Північної Ірландії, яка відкрито проводить кампанію за Brexit, зараз вона має величезний вплив на уряд Терези Мей. Десять її депутатів у Вестмінстері підтримують баланс сил у парламенті та отримали пакет допомоги на суму 1 мільярд фунтів стерлінгів для Північної Ірландії як ціну за підтримку адміністрації меншості торі [17].

Результатом перемовин, зміст яких викладено у звіті від 8 грудня 2017 р., стала угода між Великою Британією та Ірландією, відповідно до якої: «Сполучене Королівство продовжує прагнути до захисту та підтримки співпраці Північ-Південь та Схід-Захід у повному спектрі політичних, економічних, безпекових, соціальних та сільськогосподарських контекстів... Будь-які майбутні заходи повинні бути сумісними з цими вимогами. Намір Сполученого Королівства – досягти цих цілей через загальні відносини між ЄС та Великою Британією. Якщо це неможливо, Сполучене Королівство запропонує конкретні рішення для вирішення унікальних обставин острова Ірландії. За відсутності узгодженого рішення Сполучене Королівство буде підтримувати повне узгодження тим правилам внутрішнього ринку та митного союзу, які нині або у майбутньому підтримують співробітництво Північ-Південь, економіку всього острова та захищають Угоду 1998 року» [14].

На думку експертів, формулювання «у майбутньому» означає, що будь-які зміни у правилах ЄС повинні бути відображені і в законодавстві Великої Британії. Незважаючи на загальну критику Brexit у своїх виступах, прем'єр-міністр Ірландії Лео Варадкар позитивно відгукнувся про те, як питання кордону між Ірландією та Північною Ірландією окреслено в угоді між Великою Британією та ЄС від 8 грудня 2017 р. [13].

Втім, це лише початок, і проблема далека від остаточного вирішення. Так, підписання угоди перевело зовнішню проблему у внутрішню площину. Адже уряд Терези Мей тепер повинен зважати на інтереси трьох політичних груп. Північно-ірландські юніоністи погрожують вийти з коаліції з консерваторами. Для «брексітерів» і правих торі (Борис Джонсон, Майкл Гоув та інші лідери євроскептиків) найгіршим сценарієм видається можлива згода уряду Мей на «м'який» кордон, адже в такому випадку Велика Британія залишиться в умовах Єдиного ринку, через що їй буде складно повністю вийти з ЄС. Представники Шотландської національної партії закидають Мей у майбутньому неоднаковий статус Шотландії в торгівлі з ЄС у зіставленні з Північною Ірландією [16]. Відтак, чинний британський уряд потрапив у скрутне політичне становище, найгіршим результатом якого може стати вимушена відставка.

Саміт ЄС 15 грудня 2017 р. затвердив мандат для другої фази перемовин по Brexit про умови дворічного майбутнього перехідного періоду і принципи майбутніх відносин партнерства. Про це йдеться в опублікованій підсумковій заяві саміту. Перехідний період для Великої Британії завершиться 31 грудня 2020 р. [10]. Після саміту ЄС 14–15 грудня 2017 р. завершився перший етап переговорів, і дискусія перейшла до другої фази, коли сторони повинні домовитися про характер дворічного перехідного періоду, а також про майбутні відносини між Великою Британією і ЄС, особливо, у сфері безпеки та торгівлі.

Таким чином, питання Ірландії червоною ниткою пройшло через перший етап перемовин Великої Британії та ЄС по Brexit. Проблема кордону між Республікою Ірландія та Північною Ірландією зрештою була на деякий час узгоджена. Проте це аж ніяк не вирішило проблем для уряду Терези Мей, а тільки відклало їх на майбутнє.

Бібліографічний список:

1. Експорт Ірландії (1972). Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://atlas.media.mit.edu/ru/visualize/tree_map/sitc/export/irl/show/all/1972/
2. Експорт Ірландії (2016). Інфографіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://atlas.media.mit.edu/ru/visualize/tree_map/sitc/export/irl/show/all/2016/
3. Кудрик В. Що може завадити Великобританії покинути ЄС. Про що домовляться Лондон і Брюссель, та чи домовляться взагалі. Головні питання Brexit. [Електронний ресурс] / Владислав Кудрик // Апостроф. – 2017. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/article/world/europe/2017-03-31/cho-to-mojet-pomeshat-velikobritanii-pokinut-es/11369>
4. Рудько С. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період: навчально-методичний посібник із курсу / Сергій Рудько. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2012. – 412 с.

5. Шелест Г. Brexit зупинився на кордоні: як проблема Північної Ірландії ламає переговори Великої Британії та ЄС [Електронний ресурс] / Ганна Шелест // Європейська правда. – 2017. – Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/articles/2017/12/13/7074989/>
6. Brexit and the border: Views of Donegal Protestants [Electronic source] // BBC News. – 2018. – Mode of access: http://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-foyle-west-42491577?intlink_from_url=http://www.bbc.com/news/topics/c734j9d772gt/irelanduk-border&link_location=live-reporting-story
7. 'Brexit will destroy Good Friday Agreement,' says Adams [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: <http://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-38704311>
8. Britain is slowly moving towards accepting harsh truths about Brexit [Electronic source] // The Economist. – 2017. – Mode of access: <https://www.economist.com/news/leaders/21726695-weeks-papers-customs-arrangements-and-ireland-theresa-mays-government-begins>
9. Campbell J. Soft Irish border 'easy' after Brexit – Davis [Electronic source] / John Campbell // BBC News. – 2017. – Mode of access: <http://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-politics-41824659>
10. EU says Brexit transition to end by 31 December 2020 [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: <http://www.bbc.com/news/uk-politics-42426542>
11. Hayes B. Brexit is Ireland's biggest ever foreign policy challenge [Electronic source] / Brian Hayes // Euractiv. – 2017. – Mode of access: <https://www.euractiv.com/section/trade-society/opinion/brexit-is-ireland-s-biggest-ever-foreign-policy-challenge/>
12. Irish border: New draft Brexit plan could break deadlock [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: http://www.bbc.com/news/uk-politics-42273941?intlink_from_url=http://www.bbc.com/news/topics/c734j9d772gt/irelanduk-border&link_location=live-reporting-story
13. Irish PM blames Brexiteers for Irish border problems [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: <http://www.bbc.com/news/world-europe-42359456>
14. Joint report from the negotiators of the European Union and the United Kingdom Government 8 December 2017 [Electronic source]. – Mode of access: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/joint_report.pdf
15. May T. Theresa May's Brexit speech in full [Electronic source] / T. May // The Telegraph. – 2017. – Mode of access: <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/01/17/theresa-mays-brexit-speech-full/>
16. McDonald H., Mason R., Carrell S. Brexit Ireland deal could leave PM at odds with three demanding groups [Electronic source] / Henry McDonald, Rowena Mason, Severin Carrell // The Guardian. – 2017. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/politics/2017/dec/04/brexit-ireland-deal-could-leave-pm-at-odds-with-three-demanding-groups>
17. McDonald H., O'Carroll L. DUP leader moves to heal wounds over UK's Brexit deal on Ireland [Electronic source] / Henry McDonald, Lisa O'Carroll // The Guardian. – 2018. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/politics/2018/jan/13/dup-leader-says-relations-with-irish-republic-not-under-threat-despite-brexit>
18. Northern Ireland Peace Agreement (The Good Friday Agreement) [Electronic source]. – Mode of access: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IE%20GB_980410_Northern%20Ireland%20Agreement.pdf
19. Rankin J. Europe could allow a united Ireland to join EU after Brexit [Electronic source] / Jennifer Rankin // The Guardian. – 2017. – Mode of access: <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/apr/27/eu-to-debate-recognising-united-ireland-to-allow-swift-return-for-north>
20. Reality Check: Ireland's border and Brexit [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: http://www.bbc.com/news/uk-politics-40949424?intlink_from_url=http://www.bbc.com/news/topics/c734j9d772gt/irelanduk-border&link_location=live-reporting-story
21. The Common Travel Area: Prospects After Brexit [Electronic source] / S.de Mars, C. Murray, A. O'Donoghue, B. Warwick // Constitutional Conundrums. – 2017. – P.8. – Mode of access: http://crossborder.ie/site2015/wp-content/uploads/2017/01/The_Common_Travel_Area_Prospects_After_Brexit_Jan2017.pdf
22. Tony Blair: Brexit puts NI peace process at risk [Electronic source] // BBC News. – 2017. – Mode of access: <http://www.bbc.com/news/uk-42213623>
23. Watts J. Brexit: Ireland says it has EU backing to push Theresa May for further concessions on border dispute [Electronic source] / Joe Watts // Independent. – 2017. – Mode of access: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/ireland-border-brexit-eu-support-theresa-may-concessions-block-talks-negotiations-simon-coveney-a8078116.html>

Rudko S. O. The Irish border problem at the first stage of Brexit

The article deals with one of the main issues related to the UK's exit from the European Union, the issue of the border between the Republic of Ireland and Northern Ireland. This was a key problem at Brexit's first round. The issue of a hard or a soft UK-Irish border has been not only a bone of contention for the negotiations between the United Kingdom and the European Union, but also the serious internal political challenge for the Theresa May' government. It is noted that it is important for the United Kingdom to have no regulatory deviations from the rules of the internal market and the customs union that are or may be in need for North-South cooperation in the future. If the Belfast Agreement is violated, the United Kingdom will be forced to pay the political price of an unsuccessful peace process. Simultaneously Brexit caused a rather negative reaction in the Irish political circles. The main non-tariff problem for the Irish

border is the standards of food and agricultural products. Also, after the Belfast Agreement of 1998, the EU invested heavily in supporting border communities for the development of small business and industry. This improved the economic situation in the area of the former conflict and facilitated the border dialogue. But this also led to the fact that many enterprises were oriented towards the EU market or border trade. Many people are now considering plans to move south if a tight border will set. After the EU summit on December 14-15, 2017, the second stage of the negotiations has began, when the parties should agree on the configuration of the two-year transition period and on future relations between the United Kingdom and the EU, especially in the area of security and trade. The article concludes that the Irish issue is agreed upon by the parties only temporarily and in the course of future negotiations will be repeated on the agenda.

Key words: *Brexit, Great Britain, Republic of Ireland, Northern Ireland, the European Union, Theresa May, UK–Irish border.*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються подвійному сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **абрєвіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком **«Бібліографічний список:»** та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word **«Формат – Список – Нумерований»**). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Структура статті: УДК, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Зразок оформлення статті:

УДК

Прізвище та ініціали, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер. – М. : «Издательский дом Гребенникова», 2003. – 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/>
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112>
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане: опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Адилов Владислав Аскарлович. – М., 2009. – 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке [Електронний ресурс] / отв. ред. В. С. Ягья // Ежегодный альманах. – Режим доступу: <http://worldpol.ru/index.html>
6. Макрон запропонував масштабну реформу Євросоюзу [Електронний ресурс] // DW Made of minds. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/макрон-запропонував-масштабну-реформу-євросоюзу/a-40695848>
7. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни / Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка Міжнародному діловому журналу «Image.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512
8. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>
9. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science / M. Scammell // Political studies. – 1999. – 47 (4). – P. 718–739.
10. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing / L. Zhang, S. Zhao // Cities. – 2009. – Vol. 26. – No. 5. – P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назва статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhytuya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 2, 2018 р.

Свідоцтво KB 22504-12404ПР від 27.01.2017
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-18-2

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м.Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25

Тел.: +38(048)7777591

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.law-books.od.ua

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 28.05.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 13,5. Обл. видавн. арк. 15,5.
